

ЛЮБОМИР ЗЛАТЕВ

**ВЪТРЕШНАТА ДОБРУДЖАНСКА
РЕВОЛЮЦИОННА ОРГАНИЗАЦИЯ (ВДРО)
1923-1940**

Русе, 2009

Това изследване се посвещава на загиналите за освобождението на Добруджа и по случай 70 годишнината от възвръщането на Южна Добруджа към България.

© автор: Любомир Златанов Златев
© рецензент: проф. д.и.н. Петър Тодоров

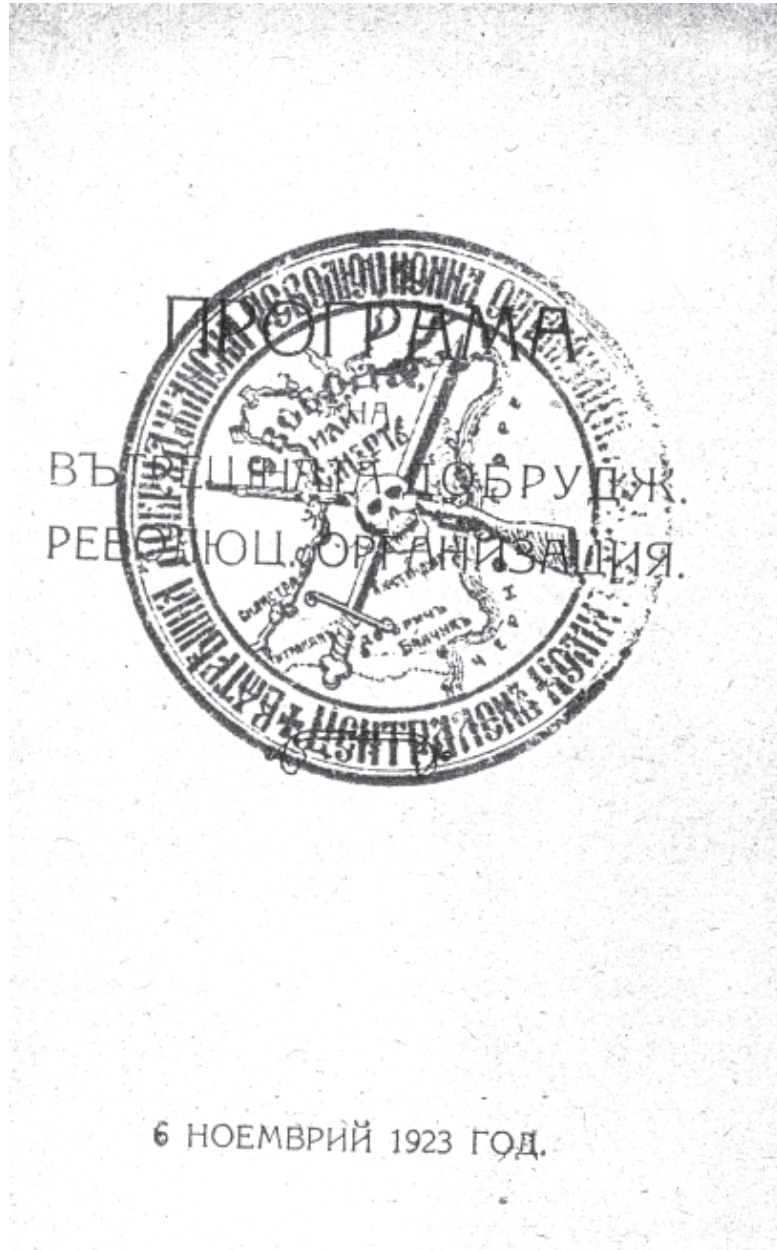
© Издателство "ЛЕНИ АН" - РУСЕ, 2009

Предпечатна подготовка и печат: "ЛЕНИ АН"

ISBN: 978-954-8190-67-1

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	5
ПЪРВА ГЛАВА	
ДОБРУДЖАНСКАТА ТРАГЕДИЯ СЛЕД ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА	18
ОКУПАЦИЯТА	18
СЪПРОТИВАТА	31
ЧЕТИТЕ	38
ВТОРА ГЛАВА	
СЪЗДАВАНЕ, РАЗВИТИЕ И РАЗЦЕПЛЕНИЕ НА ВДРО	68
КЪМ ПРЕДИСТОРИЯТА НА ВДРО. ФОРМИРАНЕ НА ЦЕНТРАЛЕН КОМИТЕТ	68
РАЗРАСТВАНЕ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА. ВЪТРЕШНИ ПРОТИВОРЕЧИЯ И БОРБИ	93
ТРЕТА ГЛАВА	
ВДРО ОТ СРЕДАТА НА 20-ТЕ ГОДИНИ ДО ВЪЗВРЪЩАНЕТО НА ЮЖНА ДОБРУДЖА КЪМ БЪЛГАРИЯ	147
ОТ ЧЕТНИЧЕСТВО КЪМ ЛЕГАЛНА ДЕЙНОСТ	147
СЪВМЕСТЯВАНЕ НА ЛЕГАЛНАТА С ЧЕТНИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ	154
ВДРО ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА 30-ТЕ ГОДИНИ	181
ЕПИЛОГ	212
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	226
СЪКРАЩЕНИЯ	230
ПРИЛОЖЕНИЯ	231
ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА	260



ПРЕДГОВОР

Добруджанският въпрос между двете световни войни в по-общ план е бил обект на значителен брой публикации в нашата историография. Крушението на националната кауза след Втората балканска и Първата световна война, свързано с отнемането от територията на страната на исконни български земи, основателно предизвиква реакцията на българската общественост. Още в първите месеци и години след румънската окупация на Добруджа и подписването на катастрофалния за България Ньойски договор, в печатните издания на добруджанската емиграция се публикуват статии, които мотивирано изтъкват, че в областта е наложен режим на “твърдата ръка” спрямо местното българско население¹. В тези публикации с многобройни примери се разкрива нерадостната съдба на добруджанци в условията на чуждото политическо господство, подложени на постоянен денационализаторски натиск, осъществяван с различни административни и законодателни средства от румънската държавна машина.

В издадените след Първата световна война значителен брой мемоари и спомени на български политици, преки участници в трагичните за България събития в периода 1912-1918 г., макар и спорадично също се засягат някои проблеми, отнасящи се до румънските претенции в Добруджа и до превратностите, които областта преживява по време на войните. Заслужава специално да се отбележи изследването на П. Габе “Добруджанският въпрос в неговата същност”, което излиза от печат през 1925 г.² В него много подробно се анализира румънското законодателство, прилагано в Добруджа от момента на нейното

освобождение от османско владичество през 1878 г. до началото на 20-те години на миналия век. С помощта на богат статистически материал П. Габе доказва, че наложеният от румънската държава социално-икономически режим в Добруджа в крайна сметка непрекъснато ще предизвика усложнения в отношенията между България и Румъния.

За времето от окупацията на Южна Добруджа от Румъния през 1918 г. до възвръщането ѝ към България през есента на 1940 г. българската публицистика непрекъснато излага факти за тежкото икономическо положение на населението в областта, за непрекъснатите опити на румънските власти да ограничават културно-просветната дейност на българите и стремежа им да ги румънизират чрез засилена колонизация на регацени от вътрешността на Румъния и на арумъни от Македония. Нерядко в някои публикации се изтъкват историческите права на България над цяла Добруджа и се акцентува върху обстоятелството, че именно в добруджанския ареал са положени основите на българската държавност³.

Що се отнася до въоръжената съпротива срещу румънското господство в областта – четническото движение, в българския печат се публикуват изключително контрастатии срещу отправените по адрес на българската страна нападки по този повод в румънските вестници. Българската публицистика застъпва позицията, че появата и разрастването на четничеството в Добруджа е предизвикано от нехуманния режим, наложен там от румънските власти, и, че с това явление по никакъв начин не може да се свързва миролюбивата външна политика на българската държава, почиваща на стриктно спазване на мирните договори след края на Първата световна война⁴.

С цел по-добрата защита на българската национална кауза пред европейското обществено мнение и международните институции, на 3 октомври 1932 г. по инициатива на ръководството на Добруджанската организация⁵ в столицата се създава

Добруджански научен институт. Сред членовете-основатели на института са много изтъкнати учени-историци. За съжаление дейността му е доста анемична и не се увенчава с никакви съществени резултати от конкретни проучвания за състоянието на Добруджа след Първата световна война⁶.

След възвръщането на Южна Добруджа към България приемник на Добруджанския научен институт става Добруджанският културен институт, който започва своята дейност от 17 октомври 1942 г. Една от неговите най-важни задачи е подготовката за печат и публикуването на всички материали с важно историческо значение за освободителните борби на българите в Добруджа. На регионалните му структури се възлага да издирят и съхранят всички документи, снимки и печатни материали на развивалите дейност местни добруджански организации. Предвижда се и издаването на тримесечно списание под заглавие “Добруджански архив”. Но военновременните години и преломните събития от есента на 1944 г., довели до закриването на института, не дават възможност да се осъществят подетите инициативи за изучаване историята на добруджанското националноосвободително движение⁷.

След Втората световна война по-сериозни изследвания по тази проблематика в края на 50-те и през 60-те години прави Г. Ганев с четири обемни студии⁸. Неговите проучвания са базирани предимно на информация, почерпана от централните архиви и добруджанския емигрантски печат. Независимо от някои слабости, допуснати в анализа на интерпретирания материал, които са характерни за политическата конюнктура през тези години, Ганев добросъвестно и с нужната фактологическа обосновка очертава основните моменти от развитието на българското националноосвободително движение в Добруджа от неговото възникване до Крайовския договор от 1940 г. По-специално внимание заслужава студията му за периода 1919-1925 г., в която се разграничават различните течения в

това движение и съответно легалните от нелегалните форми на борба⁹.

Сериозни проучвания на Добруджанския въпрос през 70-те, 80-те и началото на 90-те години правят проф. Ан. Кузманова и проф. П. Тодоров. Проф. Кузманова изследва главно дипломатическите отношения между България и Румъния в контекста на Балканската и общоевропейската политика и през призмата на решаването на този въпрос¹⁰. Изследванията на проф. Тодоров обхващат много широк диапазон от проблеми – от аграрните отношения и етнодемографските процеси до идейните течения и вътрешни борби в добруджанското националноосвободително движение¹¹. Обобщаващ и с най-значим принос е неговият монографичен труд за освободителното движение в Добруджа, обхващащ периода от 1925 до 1940 г.¹² Опирайки се на максимално широка изворова база, проф. Тодоров дава точни оценки и верни изводи за развитието на движението, за разнопосочните течения в него, за реалния принос, който то има за запазване на българското национално самосъзнание на добруджанци. Все пак следва да се отбележи, че преди всичко вниманието на изследването е насочено към левията – Добруджанската революционна организация (ДРО).

Особено важно значение за бъдещите проучвания на националноосвободителното движение в Добруджа имат излезлите от печат през 1992 и 1993 г. два тома “Извори за историята на Добруджа”, обхващащи периода от 1878-1941 г.¹³ Съставители на това двутомно документално издание са едни от най-изявените специалисти по Добруджанския въпрос. В него са публикувани почти всички по-съществени документални свидетелства от централните и регионалните български архиви, осветляващи важните процеси, протичащи след Руско-турската война от 1877-1878 г. в повече от половинвековното историческо битие на добруджанци. Включени са също документи от румънските архиви и от румънския печат – нещо, което прави

изданието още по-ценно и по-необходимо за изследователите. През 2007 г. излезе от печат и сборник “Документи за историята на Тутракан 1878-1944”, в който се публикуват почти всички значими документални свидетелства за историята на Тутракан и Тутраканския край за посочения период¹⁴.

Източник на съществена информация за национално-освободителното движение в Добруджа между двете световни войни са мемоарните трудове на някои преки участници в тези борби. Това са най-вече спомени на дейци на левицата, силно повлияни от политическата конюнктура, характерна за 50-те и 60-те години на миналия век. Въпреки декларативната политическа окраска, в доста от тези спомени се съдържат интересни подробности и факти за изтъкнати дейци на добруджанското движение и за събития, неотразени в документалните свидетелства. В изследванията най-често се цитират публикациите на Ив. Георгиев¹⁵, М. Крумов¹⁶, Б. Михнев¹⁷ и др.

Полезни могат да бъдат за отделни проучвания по тази проблематика и поселищните истории за Добруджанския край¹⁸. В тях също се откриват малко известни факти и се посочват имена на участници в борбите срещу румънския режим, неспоменати в обобщаващите изследвания.

Понастоящем доста по-ограничено са проучени проблемите на конкретните проявления на нелегалната Вътрешна добруджанска революционна организация (ВДРО), доминирана в по-голям период от съществуването си от десните политически сили. За нея няма направено цялостно изследване, въпреки че отделни моменти от нейната дейност са обект на внимание и коментар във всички горепосочени трудове. По-определен принос в тази насока в последните години имат публикацииите на д-р В. Милачков¹⁹.

Отпечатаният наскоро том 4 от поредицата “История на Добруджа”, в който се анализира периодът след Освобождението до 1944 г., също представлява безспорен принос в

българската историография²⁰. В по-голямата си част това обемно издание включва изследвания по Добруджанския въпрос за времето между двете световни войни на утвърдени автори като проф. Ан. Кузманова, проф. П. Тодоров, доц. К. Пенчиков, ст. н. с. Бл. Нягулов, д-р В. Милачков.

Много трудно обаче бъдещият изследовател би могъл да проучи автентични документални материали за дейността на ВДРО. В централните архиви – Централен държавен архив на Република България (ЦДА на РБ), Архив на Министерството на вътрешните работи (АМВР), Държавен военноисторически архив (ДВИА) – В. Търново, се съхраняват изключително документи, касаещи първоначалния период от съществуването на ВДРО докъм средата на 20-те години на миналия век, и за ляво ориентираната ДРО, която по обясними причини непрекъснато е била обект на специално внимание от страна на държавните органи за сигурност. Същото се отнася и за регионалните архиви в Североизточна България. В тях почти не се откриват документи за ВДРО. Пак в тази връзка, със съжаление следва да се отбележи, че проучената до сега от местни историци документация в румънските архиви, хвърляща светлина върху националноосвободителните борби на българите в Добруджа и по-специално върху четническото движение, организирано от ВДРО, отразява само събитията от края на Първата световна война докъм 1925 г.²¹

Структурата на организацията и нейното развитие може да се проследи главно по косвени свидетелства, предимно от протоколи на полицейски разпити, донесения на агенти до Дирекцията на полицията, преписки на Министерството на вътрешните работи с окръжните и областните управители от североизточните райони на страната. За това е виновна не само политическата конюнктура, наложила се в годините след Втората световна война у нас, която е свързана с ликвидирането на Добруджанския научен институт и репресирането на

добруджанските дейци, несъпричастни към идейните виждания на левицата.

За липсата на така нужната документална база за изследователите на този клон от добруджанското националноосвободително движение има причини и от друг характер. В строго поверително писмо №7689 от 18 август 1926 г. русенският окръжен управител докладва на министъра на вътрешните работи, че му “представя” в две запечатани “посилки” (пратки – б.а.) четири кожени чанти с “архива на Добруджанската организация”. Архивата в “трите големи чанти” била намерена в дома на Слави Алексиев, известен добруджански деец от Русе, който щял да бъде интерниран в Казанлък. В една от тези чанти се намирала и документацията, иззета от дома на Стефан Симеонов, също добруджанец, по това време деловодител и домакин в русенското сиропиталище “Св. Димитър Басарбовски”. В четвъртата чанта (адвокатска) се съдържала пак архива на тази организация, открита в домовете на лица от Исперихска околия²².

Сл. Алексиев и Ст. Симеонов в средата на 20-те години са едни от най-активните функционери на ВДРО в Русе, а Исперих е един от най-важните пунктове за сформирани и екипиране на четите на организацията, преминаващи на територията на Румъния в Добруджа. С резолюция от следващия ден – 19 август с.г., министърът на вътрешните работи назначава тричленна комисия, която да състави протокол за състоянието, в което е получена документацията, изпратена от русенския окръжен управител, и да изработи подробен опис²³. Какво обаче е станало с архивите на ВДРО от най-активния период в дейността на организацията, не може нищо определено да се каже.

Разцеплението между десницата и левицата във ВДРО до лятото на 1926 г. е вече очевиден факт. Но ръководните фактори от десницата имат близки политически връзки с прави-

телствените среди и в местните държавни структури в Русе. Така че, не е изключено след немного продължителен престой в Министерството на вътрешните работи архивата на организацията да е потулена, с цел да не се компрометират някои от нейните по-изтъкнати функционери, участващи активно в политическия живот на града и страната. От друга страна, този провал на ВДРО изглежда е изиграл ролята на много поучителен урок за нейните дейци, които след това са ограничили до минимум конспиративната кореспонденция помежду си.

Още по-трудна става дейността на нелегалната ВДРО след Деветнадесетомайския преврат от 1934 г., когато новото правителство по законодателен път и чрез силовите държавни структури разтурва и разоръжава всички националноосвободителни организации, пречатващи осъществяването на очертаната от него външнополитическа линия. След радикалната политическа промяна у нас в края на Втората световна война някои от най-активните дейци на ВДРО са съдени от Народния съд, някои направо са ликвидирани, а техните семейства – репресирани. Обяснимо е, че при тези условия голяма част от личната им и семейна архива е била унищожена.

Все пак, отделни автентични документи за дейността на ВДРО, както бе посочено по-горе, могат да се открият в полицейските досиета на някои от нейните дейци, съхранени в АМВР, в полицейските доклади до Дирекцията на полицията и в информацията до щаба на действащата армия от военното контраразузнаване – в някои фондове в ЦДА и ДВИА, в малко на брой фондове, най-вече в частични постъпления в регионалните държавни архиви в Североизточна България, и в частично запазени семейни архивни колекции на потомци на участници в организацията. Полезни в това отношение могат да бъдат различните издания на легалната организация на добруджанската емиграция от 20-те и 30-те години на миналия век, както и публикации и съобщения в местния периодичен печат от същия период в

по-големите градски центрове в близост до добруджанската граница.

Настоящото изследване няма претенциите да изчерпи проблематиката свързана с ВДРО. То има за цел по-скромна задача – да се доосветлят, доколкото е възможно, някои по-съществени моменти от нейното развитие и от дейността на нейните най-изявени ръководители на базата на нови проучвания, които са направени основно в АМВР, ЦДА, ДВИА и в държавните архиви на Североизточна България. Привлечен е и значителен по обем материал от местния периодичен печат, който до голяма степен разкрива най-впечатляващите легални изяви на ВДРО. Особено полезен за написването на това монографично изследване беше и личният архив на Иван Хаджииванов, един от първите ръководители на ВДРО, голяма част от който наскоро бе дарен на Държавен архив - Русе от неговия внук съименник.

Бележки

¹**Симеонов, Н.** *Деятелността на румънските банди в Добруджа.* – В: *Добруджа*, №261, 9 август и №262, 13 август 1919; **Чернев, П.** *Още за бандите в Добруджа.* – В: *Добруджански глас*, №9, 9 септември 1919; **Стоянов, Ан.** *Терорът в Добруджа.* – В: *Добруджанско знаме*, №41, 9 октомври 1920; **Атанасов, Н.** *Румънският национализъм в Добруджа.* – В: *Добруджанско знаме*, №48, 1 април 1921 и др.

²**Габе, П.** *Добруджанския въпрос в неговата същност (по повод обезземелването на добруджанското население).* С., 1925.

³**Иванов, Й.** *Добруджа под инквизиция.* – В: *Бежански глас*, №17, 17 март 1923; **Пенаков, Ив.** *Закон за земите в Добруджа.* – В: *Радикал*, №183, 18 август 1924; **Омарчевски, Ст.** *Какво става в Добруджа?* – В: *Земеделско знаме*, №69,

10 юни 1926; **Златев, Ив.** Колонизацията в Добруджа. – В: Стефан Караджа, №4, 5 февруари 1928; **Вичев, П.** Терорът над добруджанци. – В: Работническо дело, №152, 9 ноември 1929; **Капитанов, Хр.** Държавната политика в Южна Добруджа. – В: Добруджански глас, №102, 10 ноември 1935; **Казълов, Ив.** Поземлената политика на румънците в Добруджа. – В: Отец Паусий, 1938, №1, 13-19; **Костов, Д.** Румънска ли е Добруджа? – В: Мир, №11677, 5 юли 1939; **Стоянов, Ан.** Историческата и политическата съдба на Добруджа. – В: Русенска поща, Русе, №6032, 11 юли и №6035, 14 юли 1939; **Генов, Г.** Истината за Добруджа. (В отговор на румънската преса). – В: Мир, №11687, 18 юли 1939 и мн. др.

⁴Още за бандите в Добруджа. Убит българин. (Кореспонденция от границата). – В: Добруджански глас, №9, 9 септември 1919; **Стоянов, Ан.** Терорът в Добруджа и другите заграбени от Румъния земи продължава. – В: Добруджанско знаме, №41, 9 октомври 1920; **Атанасов, Н.** Румънският национализъм в Добруджа. – В: Добруджанско знаме, №48, 1 април 1921; **Списаревски, К.** Преговорите между Румъния и България. – В: Мир, №6771, 2 януари 1923; **Същият:** Легендите за българските чети в Добруджа. – В: Мир, №6784, 18 януари 1923; **Пенаков, Ив.** Четничество. – В: Добруджа, №6, 8 ноември 1925; **Стига жестокости!** Извадки от една реч на г-жа Дора Габе. – В: Добруджа, №104, 23 февруари 1930; **Урумов, А.** Протестът срещу бандитизма на Варненския конгрес. – В: Свободна Добруджа, №76-77, 8 декември 1930; **Петров, Б.** Добруджанската освободителна борба. Нейните първи стъпки. – В: Добруджа, №184, 7 август 1934; **Костов, Д.** Румъния и румънската пропаганда. – В: Мир, №11680, 8 юли 1939 и др.

⁵Под Добруджанска организация авторът има предвид Съюза на просветно-благотворителните дружества “До-

бруджа“ (Съюз “Добруджа”), който е легално действащата емигрантска организация на добруджанските българи между двете световни войни. Неговото начало се поставя през ноември 1919 г. През 1936 г. той официално е разтурен, но неговите дружества по места продължават дейността си. – Виж по-подробно за това: Алманах на българските национални движения след 1878 г. С., 2005, 201-204.

⁶**Милачков, В.** Отпускане на пенсии на заслужили добруджански дейци след възвръщането на Южна Добруджа към България. – В: Добруджа, 1996, №13, с. 180.

⁷**Божинев, Д.** Добруджанският събор. – В: Зора, №6984, 6 октомври 1942; Милачков, В. Дейците на добруджанското движение за новата история след възвръщането на Южна Добруджа към България през 1940 г. – В: 60 години Крайовски договор. Тутракан, 2001, 130-131.

⁸**Ганев, Г.** Дейността на Добруджанската революционна организация (ДРО) в периода 1933-1940 г. – В: Годишник на Софийския университет. Идеологически катедри (ГСУ ИК). Т. 59, 1965, 1966, 1-75; Добруджанското националноосвободително движение в периода 1914-1919 г. – В: ГСУ ИК. Т. 56, 1961. 1962, 87-165; Към въпроса за образуването на Добруджанската революционна организация и дейността ѝ до 1933 година. – В: ГСУ ИК. Част първа, 1959, 1961, 51-130; Развитието на Добруджанското националноосвободително движение през периода 1919-1925 г. – В: ГСУ ИК. Т. 59, 1967, 181-259.

⁹**Ганев, Г.** Развитието на Добруджанското националноосвободително движение през периода 1919-1925 г., с. 51 и сл.

¹⁰**Кузманова, Ан.** Балканската политика на Румъния 1933-1939. С., 1984; От Ньой до Крайова. Въпросът за Южна Добруджа в международните отношения (1919-1940). С., 1989.

¹¹Виж някои от многобройните публикации на **проф. П. Тодоров** в тази насока: *Аграрните отношения в Южна Добруджа 1878-1944*. В. Търново, 1982; *Етнодемографски процеси в Южна Добруджа 1913-1940 г.* – В: Добруджа, 1984, №1, 3-14; *Идейни течения и борби в Добруджанското националноосвободително движение до 1919 г.* – В: *Българският национален въпрос след Берлинския конгрес до социалистическата революция 1878-1944*. С., 1986, 111-169 и др.

¹²**Тодоров, П.** *Освободителните борби на Добруджа. Добруджанска революционна организация 1925-1940*. С., 1992.

¹³*Извори за историята на Добруджа 1878-1919*. Т. 1. Съставители: **Попов, Ж., К. Пенчиков, П. Тодоров**. С., 1992; *Извори за историята на Добруджа 1919-1941*. Т. 2. Съставители: **Тодоров, П., К. Пенчиков, М. Цецов, С. Изворска, Ан. Кузманова**. С., 1993.

¹⁴*Документи за историята на Тутракан 1878-1944*. Под редакцията на **П. Тодоров, К. Пенчиков, П. Бойчев**. Тутракан, 2007.

¹⁵**Георгиев, Ив., Т. Генчев.** *Димитър Дончев-Доктора. Биографичен очерк*. С., 1961; **Георгиев, Ив.** *Добруджа в борба за свобода*. С., 1962; **Георгиев, Ив., Т. Генчев.** *Дочо Михайлов. Биографичен очерк*. С., 1957, 1966; **Георгиев, Ив.** *Д-р Петър Вичев. Биографичен очерк*. С., 1967.

¹⁶**Крумков, М.** *Зад стените на фашизма*. С., 1967.

¹⁷**Михнев, Б.** *Страшните, но славни пътища*. С., 1974.

¹⁸**Генерал Тошево**. С., 1989; **Град Тервел и Тервелският край**. С., 1984; **Змеев, Р.** *Тутракан*. С., 1987; **Илиев, Б.** *Село Белица, Тутраканско – минало и настояще*. С., 2000; **Същият: Силистра**. С., 1989; *История на град Алфатар*. С., 1994; *История на град Толбухин*. С., 1968; *Кратка история на Добруджа*. Варна, 1986, *Материали по революционното движение в Силистренски окръг*. С., 1968 и др.

¹⁹**Милачков, В.** *Вътрешната добруджанска революционна организация – основни моменти от дейността ѝ.* – В: *Архивен преглед*, 1990, №3, 38-40; *Създаване на Вътрешната добруджанска революционна организация и Съюза “Добруджа”.* – В: *Военноисторически сборник*, 1997, №2, 188-206; *Контактите на Вътрешната добруджанска революционна организация с ВМРО през лятото на 1924 година.* – В: *100 години от Рилския конгрес на ВМРО. История и съвременност. Сб. доклади от международната научна конференция в Благоевград 29-30 септември 2005 г.* Кюстендил, 2006, 171-194 и др.

²⁰*История на Добруджа. Т. 4. В. Търново, 2007.*

²¹**Бешков, Л.** *Добруджа през вековете. Добрич, 1999, с. 251.*

²² *АМВР, Об. д. 4091, л. 15.*

²³ *Пак там.*

ПЪРВА ГЛАВА

ДОБРУДЖАНСКАТА ТРАГЕДИЯ СЛЕД ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

ОКУПАЦИЯТА

Постановленията на Солунското примирие от 29 септември 1918 г. запазват българската администрация в Южна Добруджа. На България са оставени и две дивизии за охрана на източните ѝ граници. Но още в тези дни румънският печат заявява открито, че румънското правителство се готви с въоръжена сила и с подкрепата на съглашенците да окупира цяла Добруджа. Румънските вестници започват да се пълнят с войнствени статии и призови. Пресните спомени за грабежите, насилията, убийствата и отвлеченията, извършени през есента на 1916 г. от румънските власти и войски над мирното добруджанско население¹, карат всички българи в областта да изтръпват пред мисълта, че злата съдба може отново да ги изложи на още по-големи отмъщения и жестокости. Опасенията на добруджанци са напълно оправдани. На 1 октомври 1918 г. английските коменданти в Добрич и Силистра информират българските окръжни управители, че българската администрация трябва да напусне Южна Добруджа до 23-ти същия месец и да се замени с румънска. И още същия ден в Силистра пристига от Калъраш румънски префект, придружен от стражари и тайни полицаи².

Румъния влиза повторно във войната на страната на Антантата на 10 ноември 1918 г., един ден преди сключването на Компьенското примирие с Германия. Този акт има символично воененно значение, но нарежда Румъния на страната на победите-

лите, което ѝ дава несъмнено предимство при удовлетворяването на териториалните ѝ аспирации спрямо нейните съседи от Централните сили, в това число и България³.

На 24 ноември 1918 г. Главното съглашенско командване издава заповед българските военни части да напуснат Добруджа. Тази заповед е придружена с уговорката, че окупацията на областта ще бъде поверена на съюзнически (без румънски) войски; бъдещите решения на предстоящата мирна конференция относно статута на областта няма да бъдат в никаква зависимост от извършената окупация; докато се реши въпросът за нейното бъдеще от правителствата на държавите победителки, българската администрация временно ще остане по местата си⁴.

На следващия ден, демонстрирайки несъгласието си със съглашенския диктат, министър-председателят Ал. Малинов подава оставката на правителството. На 28 ноември новият кабинет на Т. Теодоров приема за изпълнение заповедта, но всъщност изтеглянето на българските войски започва още на 24 ноември. Въпреки това новият министър-председател изпраща писмо до командващия съглашенските войски в България генерал Кретиен с настояване да се спазят клаузите на Солунското примирие за Добруджа⁵. От съглашенското командване отново са получени уверения в тази насока, но едновременно с навлизащите в областта съюзнически войски започват да се промъкват и банди от румънски декласирани елементи⁶.

Под общата команда на отседналия в Букурещ генерал Бергло⁷, Северна Добруджа е окупирана от френски, а Южна – от английски и италиански войски. С особено лошо отношение към местното българско население се отличават френските окупационни части. Заедно с изтеглящите се българските войски се евакуира във Варна и създаденият през лятото на 1917 г. в Бабадаг Централен добруджански народен съвет (ЦДНС)⁸.

Съвсем скоро направените уговорки от страна на Съглашенското командване са пренебрегнати. Румънското правителство получава разрешение да вкара в Южна Добруджа жандармерийски части. Имайки благосклонното отношение на съглашенските военни власти, още в последните месеци на 1918 и началото на 1919 г. румънската държава започва с брутални средства да установява своя администрация в тази българска област. Българското население посреща с голямо възмущение решението за въвеждане на румънска администрация и жандармерия в областта. Многобройните протести, изложения и молби на добруджанци срещу повторната румънска окупация остават без никакъв отзвук от страна на силите победителки⁹.

На 9 декември 1918 г. в Тулча влиза румънска администрация и полиция начело с префекта Шарбан Чуперка и градоначалника Цигъу. В българското училище се нанася окръжното управление. На следващия ден в града пристига една рота от 33-ти пехотен полк, част от който е изпратена в Бабадаг и околните български села. Българската учителка Амалия Илинова, която остава да продължи занятията в българските училища, заедно с други учителки тулчанки е извикана във френското комендантство и им е наредено да затворят училищата. Във всички български къщи са настанени румънски войници, бежанци, чиновници и офицери. На 10 декември е убит от румънската полиция Георги Куцаров, бивш български стражар, и е пребит Георги Сиромашки. Много български къщи и дюкяни са ограбени. Иван Стоянов Желев от с. Налбант дава сведения на българските власти, че на 8 декември вечерта в селото влиза една въоръжена банда от около 40 демобилизирани румънски войници от селата Мегданкьой, Тръстеник, Ортакьой и Налбант и ограбва къщите и добитъка на българите. На 11 декември селата Башкьой и Еникьой са запалени и в тях се чувала стрелба. Други бежанци потвърждават, че селата Башкьой, Конгас, Еникьой и Хаджилар са ограбени и опожарени от румън-

ски банди. Братя Торбови от Кюстенджа и Лазар Попвасилев от с. Текир-гъойл съобщават, че българските чифлици в Кюстенджанско са ограбени, а постройките им разрушени. В с. Анадолкьой са обезглавени българските градинари Петър Милков и Илия Бански. Изстъпленията в Тулча и околните села не спират, а французите се държат преднамерено пасивно¹⁰.

Около 400 първенци от българските села в Кюстенджански окръг са арестувани. Според показания на очевидци арестуваните са изтезавани по няколко пъти на ден. Техните близки опитват да се оплачат на френския комендант в Кюстенджа, но не са допуснати при него от румънската полиция и от преводачите, които почти всички са румънци и гърци. Арестите, изстъпленията, изнудванията и преследванията на нерумънското население в Северна Добруджа продължават непрекъснато. Румънските чиновници и жандарми със заплашвания вземат големи суми от по-богатите българи, турци, немци и евреи. Изнудвани за пари са всички български и еврейски търговци и занаятчии в Тулча, Бабадаг, Кюстенджа и Исакча, както и много земеделски стопани по селата¹¹.

През ноември-декември 1918 г. министърът на вътрешните работи Н. Мушанов предприема обиколка в Южна Добруджа, придружаван от английския полковник Прус. Министърът посещава Каварна, Варна, Балчик, Добрич, Тервел, Силистра, Тутракан и Русе. Навсякъде Мушанов произнася успокоителни речи пред местното население. Но картината, която се представя пред него, никак не е успокоителна. На 14 декември той телеграфически уведомява министър-председателя Т. Теодоров за посещението си в Балчик, като не скрива, че българското население в района е много разтревожено от предстоящото настаняване на румънска администрация. В пограничните села румънски банди мародерствали и предизвиквали паника сред жителите им. По-късно в спомените си Н. Мушанов отбелязва, че не е преживявал по-тъжни дни от тези при обиколката си в

Добруджа, виждайки изплашеното население и безпомощността на българските власти. След завръщането си в столицата Мушанов се среща с генерал Кретиен, пред когото излага опасенията си за състоянието на областта. Кретиен му отговаря, че генерал Бертло в Букурещ е “по-силен” от него¹².

Много скоро се появяват първите представители на румънските власти в бившите добруджански околии на Русенски окръг - Силистренска и Тутраканска. В телеграма от Тутракан от 22 декември 1918 г. до русенския окръжен управител, подписана от Владимир Рашев, вероятно служител в околийското управление, се съобщава, че въпреки протестите на местното население от 8 декември с.г., цивилната българска администрация в града е заменена от румънски полицейски подразделения¹³.

За фактическата окупация на Тутракан и околията от румънците в своя телеграма до русенския окръжен управител по същото време съобщава силистренският началник на полицията Брашованов¹⁴. Пак той с телеграми от края на 1918 г. уведомява държавната администрация в Русе за лошото отношение на настаняващите се румънски власти в Силистра към българите, въпреки опитите на съглашенското командване да не се допускат ексцесии над местното население¹⁵.

Паспортният пристав от Силистра в телеграмата си до министъра на вътрешните работи и окръжното управление в Русе от 31 декември 1918 г. сигнализира за завземането на Айдемирската община от румънската жандармерия на 26 декември. Тази акция на румънските жандармерийски части е съпътствана с насилия над българското население в селото и откарване на добитъка в Румъния¹⁶.

На 29 декември английският комендант в Силистра, по донесение на жандармите, арестува алфатарския кмет Тодор Братованов и го предава на полицейските органи. В околните на Силистра села се разпространяват прокламации на френ-

ския генерал Бертло със съмнителна автентичност, които изискват от местното население в петдневен срок да предаде всичкия си добитък на румънските власти, в 48-часов срок да предаде оръжието, с което разполага, както и всички мебели, купени на търг¹⁷.

Навсякъде в Силистренско и Тутраканско установяването на румънската администрация е придружено с ограбване на имуществото на българското население¹⁸. В някои селища английските окупационни части и румънските жандарми вършат заедно насилия над местните жители. Такива случаи силистренският паспортен пристав отбелязва в с. Алфатар¹⁹. На много места в Силистренско румънците извършват грабежи, преоблечени в английски военни униформи²⁰.

Новите управници на Южна Добруджа всячески се стремят да потиснат българското самосъзнание на местното население. Дори и в края на месец декември 1918 г. румънската администрация в Тутракан не допуска откриването на българското училище в града²¹. Подобно е положението в Силистра. Телеграмите на силистренския паспортен пристав алармират, че читалищната библиотека в града е разпиляна от румънската жандармерия, а сградата на читалището е заета от английски окупационни части²². Румънските власти изхвърлят от училищата българските ученици и настаняват в тях румънски. Силистренци се принуждават да пригледат класни стаи по частни къщи, където да продължи обучението на децата²³. В силистренските села повсеместно се затварят българските училища²⁴.

Крутите действия на новите управници на Добруджа водят до увеличаване на недоимъка и нарастване на заплахата от глад в Силистренско и Тутраканско²⁵. От началото на 1919 г. съглашенската окупационна администрация започва да конфискува хранителните запаси във всички селища на областта²⁶. Зачестяват грабежите на румънски банди над беззащитните български села²⁷. Част от населението по селата забягва в окол-

ните гори и не са малко смъртните случаи сред укриващите се хора²⁸. Българите отправят напразни молби към окупационните власти да спрат преселването на колонисти от вътрешността на Румъния в Южна Добруджа, което представлява голяма заплаха за изхранването на местното население²⁹.

Румънската жандармерия арестува почти всички видни българи в Силистренско и ги изпраща в затвора в Букурещ³⁰. Правят се опити да се интернира част от мъжкото население от този район. Много български свещеници са прокудени от тутраканските села вследствие на румънските репресии³¹. Арестувани и изтезавани са много учители в Силистренско³². Видни тутракански граждани през януари 1919 г. са отведени във вътрешността на Румъния³³. Все през януари с.г. са съставени “черни списъци” на служителите в българската армия мъже от този край³⁴. Насилствено се записват българи като румънски поданици³⁵.

На терор са подложени и Варненските добруджански околии³⁶. На 26 февруари 60 английски кавалеристи с 4 картечници влизат в с. Дуранкулак, настаняват се в училището, свикват първенците и по предварително изготвен списък арестуват кмета Желю Димов, секретар-бирника Илия Николов, както и още трима души – Никола П. Янлъзов, Атанас Георгиев и Желязко Димитров. След това ги откарват в Балчик, където ги предават на румънските власти. Същия ден в Красенската община 20 души румънски жандарми, придружени от румънски преселници от Северна Добруджа, обикалят селата на общината, правят обиски по къщите и арестуват невинни хора. В с. Приселци румънската полиция разгласява между населението, че се свикват набори от 18 до 28 годишна възраст, въпреки съглашенската забрана да се мобилизират войници. Шефът на жандармерията изнудва събраните младежи, като им взема храна и пари, за да ги освободи³⁷.

Румънската администрация в Добруджа започва да съставя списъци на избирателите, които ще се допуснат да участват в изборите за депутати и сенатори през месец март 1919 г. От списъците се изключват всички добруджанци, които отказват да подадат декларации за румънско поданство, всички служили в българската армия, както и всички, чиято лоялност към румънската държава е съмнителна. Но в списъците се вписват всички румънски чиновници и пришълци от кралството. В Балчик, където има около 1700 души избиратели – местни жители, в румънския избирателен списък са записани само 300 души. С терор, заплахи, подкупи, фалшиви и непълни избирателни списъци румънските власти се стремят да спечелят изборите в Добруджа и чрез техните резултати да демонстрират пред световното обществено мнение, че добруджанското население е “станало румънско” и предпочита румънското пред българското управление. Схващайки целите, които румънската администрация преследва с тази изборна кампания в Добруджа, жителите на много села решават да не участват в избори, докато мирната конференция не се произнесе върху бъдещата политическа принадлежност на областта. В Тервелско населението дори заявява на английските окупационни власти, че предпочита да бъде под протектората на Англия или САЩ, ако не може да остане в пределите на България, но по никакъв начин и при никакви условия не е съгласно да бъде под румънско управление. Подобни изявления се правят и в много села в Северна Добруджа от местните жители – българи, руси, турци, татари и немци³⁸.

На 9 март 1919 г. в Тервел румънските жандарми обират два дюкяна, пребиват до смърт стопаните и се гаврят с жените им. На 27-и същия месец началникът на жандармите в Тервел прави обиск в дома на Янко Желязков и ограбва всичките му пари, както и много хранителни продукти. В с. Войниково ру-

мънските жандарми арестуват Денчо Марков, измъчват го и му вземат 400 леи, за да го освободят. На 30 март те арестуват Кольо Катев и Никола Великов в с. Алеково и им нанасят тежък побой. В с. Секулово са арестувани и изтезавани Йордан Ванев, в с. Мали извор – Иван Г. Гачков и Божан Петров, а в с. Средище – бившият полицейски началник Кольо Господинов. Край Тервел безчинства продължително време група от маскирани горски стражари. В с. Кутловица жандармерията разгонва със стрелба събралото се множество на Великден. По същото време грабежи и издевателства над българи и турци се извършват в селата Посев, Бистра, Безмер, Мали извор, Фелдфебел-Денково, Полковник-Савово, Брестак, Прохлада и др. През май 1919 г. в Тервелско са арестувани стотици хора по подозрение, че сред тях се води “болшевишка агитация” и се подготвят за въстание. На системни преследвания се подлагат българските учители и свещеници. През юли с.г. 101 турски първенци от Секулово, Зърнево, Алеково, Бистра, Железарци, Бонево, Професор-Златарски и др. разпространяват декларация до европейските правителства, в която изтъкват, че представляват мюсюлманското население в Добруджа и подчертават категоричното си несъгласие с начина на управление на румънската администрация. Като ответна мярка през август 1919 г. в селата Сърнец, Оногур, Балик, Зърнево и Кутловица са арестувани ходжите. Арестите в Тервел и околията продължават и през есента на с.г.³⁹

През лятото на 1919 г. се изгубват десетина овце на секретар-бирника на с. Райнино Михаил Владя. Заради това той започва да жандармеристите да арестуват жителите на същото село Стоян Абаджиев, Марин Драганов, Кольо Колев, Кънчо Петков, Коста Станев, Цони Костов, които в продължение на три дни са жестоко изтезавани. След това в селото пристигат повече от стотина души румънски преселници, обграждат го и започват да мародерстват. Много невинни селяни са бити и няколко жени изнасилени. Тези с нищо непредизвикани репре-

сии принуждават някои от по-сериозно пострадалите българи, включително кмета и неговото семейство, да емигрират, изоставяйки имотите си на произвола на съдбата. Пак през това лято румънска криминална банда обгражда с. Подлес и започва да извършва обиски в цялото село. Безразборно се ограбва имущество и пари на селяните. Много мъже и жени са събрани в къщата на Иван Христов и са бити до смърт, за да кажат у кого има скрито оръжие. След дълги мъчения една част от задържаните са освободени. Филип Иванов, 65-годишен, е разстрелян, а Костадин Пенев, Димитър Иванов, Димитър Проданов, Продан Димитров, Коста Димитров, полумъртви, са натоварени на каруци и изпратени в Силистра. Едва след четири месеца са пуснати на свобода. Но тези нападения над български села от румънски банди в Южна Добруджа не са изолирано явление. Много села по няколко пъти стават жертва на подобни акции за “обезоръжаване” на местното население⁴⁰.

“Обезоръжителни” акции се извършват и на българска територия в пограничния район. Така английска команда от Тутракан извършва обиск в с. Юпер, Русенско. По сведения на българското разузнаване от селото са иззети 37 румънски пушки, 4 револвера, 2 ловджийски пушки и 4 ножа⁴¹.

Румънските власти в Северна и Южна Добруджа насила карат населението да подава декларации за щетите, причинени му по време на войната. Заставят го да декларира, че всички щети, причинени от румънската армия през есента на 1916 г., са извършени от руските, българските, германските и турските войски. Обещават му, че те ще бъдат изплатени в двоен размер от Русия, България, Германия и Турция само на ония, които са регистрирани като румънски поданици⁴².

Командирът на 18-а погранична рота в Русе на 15 юли 1919 г. уведомява висшестоящото началство, че преди няколко дни 15 румънски и 4 френски войници открили огън по мирни български жетвари при пост № 8, западно от с. Звънарци. Пак

същият с телеграма от 21 юли донася, че 40-50 румънски войници са ограбили с. Сяново, Тутраканско на румънска територия, били селяните и част от тях арестували и откарали в Тутракан⁴³.

През юли с.г. е убит един стражар по шосето Тервел-Алфатар, близо до с. Алеково. Румънските власти налагат на селото 30 хил. леи контрибуция и един месец безплатно продоволстване на военните части, намиращи се в околността му. По-късно се установява, че това убийство е извършено от румънски войници⁴⁴.

Румънските финансови власти започват да събират всички данъци заедно с глобите за годините, през които в областта е била дислоцирана българската армия. На много търговци в Бабадаг и Тулча магазините са затворени и стоката е конфискувана под предлог, че не са платили данъците си на румънската държава за 1917 и 1918 г.⁴⁵

В писмо от 19 август 1919 г. на Ст. Ганчев, добруджански деец от Исперих, до главния редактор на в. "Добруджа" се съобщава, че румънските власти разпродават посевите на забягналите от Добруджа българи на свои чиновници и ветерани от войната. По селата в областта българи и турци насила се откъсват от полската им работа, за да извозват с каруците и добитъка си дърва в Силистра, откъдето се транспортират в Румъния. Многобройни търговци изкупуват добитък и храни в областта, които също се изпращат на север от Дунава⁴⁶. Полицейският пристав в Исперих на 11 ноември с.г. донася на висшестоящото началство, че румънски войници, преоблечени в английски униформи, обикалят околните добруджански села и купуват за по 20-30 леи свине и за по 50 ст. кокошки. Много често нанасят и побои над българските селяни⁴⁷.

От началото на септември 1919 г. се извършва същинската окупация на Южна Добруджа от румънската армия. За тези действия на румънската страна на 8 септември сигнализира началникът на 17-и пограничен подучастък в Исперих

до управлението на Пограничната стража в София. Той се позовава на разказа на Марин Вълков от с. Красногор, заместник-кмет на румънска служба, избягал с още 11 души и 9 коня на българска територия, и на сведения, получени от Силистра. Според казаното от Вълков е издадено нареждане за мобилизиране на наборите от 1900 до 1916 г. включително. Реквизират се без заплащане каруци и коне за превозване на войници за Букурещ, където мобилизираните трябва да носят гарнизонна служба петнадесет дни. Неявилите се са заплашени с военен съд. Цялата гранична линия е заета от румънски войски, а постовете се настаняват в близките села, докато се завърши поправката на зданията им, които са полуразрушени. На 3 септември сутринта в Силистра с музика са влезли румънски военни части с 300 коли обоз. Сведенията от Силистра сигнализират, че на 6 септември вечерта 200 души румънски войници и офицери с голям обоз от оръжие пристигат в с. Секулово, след което заемат граничната линия от селата Стан, Прохлада и Секулово до селата Тръстика и Главан. Преди обяд на 7 септември възниква сериозен пограничен инцидент. Около 40 души румънски войници на път от с. Райнино за с. Конево минават за понапряко през българска територия. Военизираната стража и селският караул, които извършват обиколка по границата, ги забелязват и откриват огън по тях. Румънските войници се разбягват, като изоставят багажа си в две каруци. След час те настъпват във верига откъм с. Конево и под прикритието на честа стрелба успяват да си върнат багажа, останал на българска територия⁴⁸.

На 4 септември в Добрич пристигат два румънски полка. От 5 до 7 септември са заети Балчик и Каварна заедно с много погранични села от редовни румънски части⁴⁹. На 10 септември началникът на 4-та дивизионна област в Шумен телеграфически също уведомява щаба на армията в столицата, че сухопътната граница в Добруджа е вече заета от румънците.

Постове се поставят на същото място, на което са били през 1913 г. В тях се настаняват по 10-12 войника, които усилено ремонтират старите сгради. В с. Сливак са разквартирувани около 200 войника с 2 картечници, а близо до селото се разполагат оръдия. Край с. Генерал-Кантарджиево в заставата се намират 60 войника с обоз. Около с. Мустафа Бейлер (изселено под румънска власт - б.а.) са разположени на позиция две оръдия и една картечница. В заставата при с. Дебрене също са изпратени 30 войници⁵⁰. Един ден по-късно – на 11 септември, от своя страна, оперативното отделение на щаба на армията уведомява с тайно писмо Министерството на външните работи, че според предизвикателно изказване на румънския дипломатически представител Бабаяну във Варна усиляването на румънската погранична стража по добруджанската граница се извършва с цел да се гарантира изземването на храните от местното население и така то да се принуди чрез терор да се изсели, за да се гарантира при евентуален плебисцит “българската кауза да пропадне”⁵¹. Докъм средата на месец септември 1919 г. цялата сухопътна добруджанска граница е заета от румънските войски⁵². Официалното предаване на Южна Добруджа на Румъния става на 6 декември с. г.⁵³

Ньойският договор санкционира само наложилото се вече тук статукво. Румъния отнема от България около 7695,8 км² територия с градовете Силистра, Тутракан, Добрич, Балчик и Каварна, както и население над 300 хил. души, сред което решително преобладават българите. До войните 15% от българските зърнени храни се произвеждат в Южна Добруджа⁵⁴. За Румъния Южна Добруджа представлява само 2,61% от държавната ѝ територия, а за България – 6,93%. Но за румънските управляващи среди областта има в много по-голяма степен стратегическо, отколкото стопанско значение – увеличава се румънската черноморска зона и се получава по-изгодна във военен отношение граница с България⁵⁵.

Новото румънско управление поделва административно областта на два окръга: Дуросторски (Силистренски) и Калиакренски (Добрички). Ограничава се местното самоуправление на населението. Общинските и окръжните съвети се разтурват, затварят се българските училища, а българските свещеници се отстраняват от църквите. Почти целият административен апарат – окръжни и околийски управители, кметове, селски секретар-бирници и пр., се формира от румънци, придошли от старото кралство, които в голямото си мнозинство представляват утайката на обществото. В селата се установява широка жандармерийска мрежа. Жандармерийският “шеф де пост” става неконтролируем разпоредител с властта. Не са редки случаите, когато в пограничната зона с България се въвежда за продължително време военно положение⁵⁶. Приетата през 1923 г. нова румънска конституция не променя съществено положението на добруджанци. Засилва се процесът на административна централизация. В Южна Добруджа се прилага натрупаният опит от румънската държава в налаганата от нея с десетилетия специфична аграрна и колонизационна политика в Северна Добруджа. Целта е да се румънизира областта чрез ограничаване на икономическия потенциал и културното развитие на преобладаващото българско население⁵⁶. А това от своя страна трябва да доведе до подтискане на възможността за неговата национална самоизява.

СЪПРОТИВАТА

Репресивните мерки на настаняващите се в Добруджа румънски власти срещат отпор от страна на местното българско население. Преди евакуацията си във Варна ЦДНС със своите структури – около 300 комитета с над 10 000 члена, съдейства за създаването на местни милиции, въоръжавани от складовете на изтеглящата се българска армия⁵⁷. В тази насока,

освен местните структури на ЦДНС, известно време действат и структурите на два добруджански революционни централни комитета под ръководството на комунистите⁵⁸. В много села, по инициатива на възникващите “граждански” или “стражеви” комитети, населението се организира за отпор срещу заплахата от нахлуващите румънски разбойнически банди. Създават се по места доброволчески въоръжени отряди на т.нар. “гражданска гвардия” или “цивилна полиция”, начело с избран началник. Някои села се обявяват за “комуни” и не допускат румънската администрация в тях в продължение на седмици и месеци⁵⁹.

Още с появата на първите румънски жандарми местното население в селата край Тулча, Добрич, Балчик и Тервел образува такива групи за самоотбрана⁶⁰. Като център на съпротивата в тези дни в Северна Добруджа се оформя с. Ивачешме, което поддържа връзка с околните села и оказва упорита съпротива цели 23 дни⁶¹. Кралю Костов от с. Башкьой начело на една чета от 60 добре въоръжени българи се движи из Коджелашко, пропъжда румънските банди, възстановява реда и организира охраната на българските села⁶².

Представители на 40 села в Каварненско заявяват на Варненския окръжен управител, че няма да допуснат румънските жандарми. На 15 км от Балчик срещу настъпващата румънска жандармерия се изправя жив кордон от жени и деца⁶³.

В телеграмите на силистренския паспортен пристав и бившия околийски началник в Тутракан от края на 1918 и началото на 1919 г. се посочва, че жителите на с. Алфатар, Силистренско и с. Старо село, Тутраканско сами прогонват румънските жандарми-грабители от селата си⁶⁴. Такава съпротива срещу румънската окупация се проявява в почти всички крайдунавски села в Силистренско и Тутраканско⁶⁵.

Известен е и случаят със свещеник Бянов от с. Зафирово, Тутраканско, който събира паството си от цялата околия над

Тутракан и от негово име настоява пред английския комендант на града да се спазят клаузите на Солунското примирие, като не се допуснат чакащите на пристанището румънски чиновници да вземат в свои ръце управлението му. Малко след това Бянов едва успява да се спаси от преследвания, емигрирайки в България. Тук той дълги години е председател на добруджанския комитет в с. Прелез, Кубратско⁶⁶.

Данни за масова съпротива срещу румънската окупация има и в Тервелско. На 31 декември 1918 г. жителите на Тервелска околия избират един директор на местната гражданска полиция, когото натоварват да се грижи за управлението и реда в околията. На следващия ден се разнася вестта, че румънците възнамеряват да установят своя администрация в района. На 1 януари 1919 г. в Тервел се събират три хиляди души от околните села и открито заявяват на английския комендант, че няма да допуснат установяването на румънска власт в тях и, че ако стане нужда, ще употребят оръжие. Във връзка с твърдото решение на населението да води борба срещу румънската окупация в Тервел, идва английски генерал да води преговорите. След няколко дни тук отново го очакват четири хиляди души. Но генералът не се появява, а на негово място пристига един майор с 50 войници, въоръжени с пушки и картечници. Преговорите са подновени, но и този път селяните категорично се обявяват против настаняването на румънска администрация в околията. Английският офицер е принуден да се съгласи да запазят временно своето самоуправление⁶⁷.

Подобна съпротива срещу румънската окупация оказват селяните от с. Текето, Балчишко, където представителите на румънската власт не са допуснати в селото в продължение на една седмица. Налага се да се настанят първо английски войници, които впоследствие предават властта на румънците⁶⁸.

Още на 12 декември 1918 г. ЦДНС и Върховният управителен комитет (ВУК) на Добруджанската организация в

София вземат решение да настояват за английски протекторат над Добруджа. Това искане в писмена форма е изпратено на английския военен представител в столицата полковник Нейпър. На 15 декември полковникът уверява българския министър-председател Т. Теодоров, че англичаните ще направят всичко възможно, за да не допуснат румънските власти да тероризират българското население в областта⁶⁹.

Тежкото положение, в което изпадат българите в Добруджа след съглашенско-румънската окупация, предизвиква у тях постоянен стремеж към изселване в границите на следвоенна България⁷⁰. По сведения на ЦДНС повече от 10 хиляди българи, турци, татари, руси, немци, евреи и дори румънци са принудени да напуснат през зимата на 1918-1919 г. родните си домове и имоти и да поемат пътя на емиграцията. Само през Варна до средата на март 1919 г. преминават 3485 бежанци от Добруджа⁷¹.

Към 6 септември с.г. ВУК на Добруджанската организация констатира, че от Добричко са се преселили в България 2621 души, а всички емигрирали добруджанци наброяват 43 516 души. Според сведенията на местните организации в Бургас има 712 бежанци-добруджанци, в Исперих – 650, в Кубрат – 710, в Разград – 554, в Шумен – 1143, в Русе и Русенско – 3449 семейни и 2650 несемейни, през Варна до тази дата преминават 11 248 бежанци и пр.⁷²

В писмо от 20 септември 1919 г. на централното ръководство на Добруджанската организация до Св. Синод за разгръщане на помощна акция в подкрепа на бежанците се посочва, че напусналите родните си огнища българи от Добруджа наброяват 45 000 души⁷³. Според статистическите данни до началото на 30-те години в България се преселват 28 092 добруджанци, включително с членовете на семействата, на които е признато правото на селскостопанско настаняване⁷⁴. Но и понастоящем сред изследователите няма пълно единодушие по

този въпрос. Сочат се най-често между 30 000 и 40 000 души. За най-достоверни могат да се приемат комплексните проучвания на П. Тодоров, които показват, че между двете световни войни бежанският поток от Добруджа възлиза на 36 000-40 000 души⁷⁵.

Още в края на май 1919 г. добруджанските емигрантски дружества на своя конференция в София излизат с резолюция, адресирана до българското правителство и представителите на съглашенските сили в страната, в която твърдо заявяват, че Добруджа е “единна и неразделна” и че те решително ще се противопоставят на “всяко изкуствено деление на добруджанското тяло”. В резолюцията се съдържа и апел към Парижката мирна конференция с молба да вземе предвид решенията на двата събора на добруджанските дейци в Бабадаг от 17-19 декември 1917 и от 22-23 септември 1918 г., на които ясно е заявено желанието за “обединение към естествената майка България”⁷⁶.

Със съдействието на ЦДНС в началото на август 1919 г. в Русе се учредява окръжна комисия за подпомагане на бежанците от Добруджа. В нейното ръководство влизат представители на съвета, служител на окръжното управление и председателят на местното дружество “Добруджа”. Задачата на комисията е да координира организационната и информационната служба на ЦДНС в селищата от окупираната част на Русенски окръг – в Тутраканско, Силистренско и Дуловско. На първо време на Русенската окръжна комисия са авансирани 20 хил. лв. Тя трябва да ги разпредели по своя преценка между съответните участъкови комисии. Разходите се оправдават пред ЦДНС по ред, указан от Централната комисия за подпомагане на бежанците в столицата. Няколко дни след това се сформират участъкови комисии в Кубрат и Исперих. На 25 август се създават куриерски служби в Тутраканско и Силистренско със съответно назначени куриери на заплата, които

поемат задължението да бъдат в постоянна връзка с участъковите комисии, а събраните сведения от окупирана Добруджа да изпращат направо на ЦДНС във Варна. Пак през август е подготвен проект за създаване на куриерска служба в Балчишка околия⁷⁷.

Опитите да се подпомогне добруджанското население от страна на емиграцията в България, не дават никакви съществени резултати освен получаването на по-пълна представа за размера на последиците от румънската окупация. С приближаването на подписването на мирния договор се разраства протестната кампания в подкрепа на българите, останали под румънска власт. На 14 септември 1919 г. голямо протестно събрание свиква дружество „Добруджа“ в Русе. На него пред повече от двеста души голяма реч произнася председателят на Върховния добруджански комитет (ВДК) д-р Петър Вичев⁷⁸. В центъра на разискванията на събранието е нарушаването на клаузите на Солунското примирие чрез допускане на фактическата окупация на Добруджа от румънската администрация и по този начин предрешаване съдбата на областта още преди подписването на мирния договор⁷⁹.

Внушителен е митингът на варненската добруджанска емиграция на 21 септември. Повече от две хиляди преселници от Добруджа във Варна издигат глас срещу масовите безчинства и грабежи, вършени над българите от румънските власти. Те настояват час по-скоро силите от Съглашението да проведат анкета за истинското положение на населението в областта, да сложат край на румънските своеволия и да възстановят правовия ред там. Варненската добруджанска емиграция иска възстановяване и гарантиране на гражданските, политическите и културните права на всички народности в Добруджа и категорично се обявява против нейното присъединяване към румънската държава⁸⁰.

Пак по същото време сто души добруджански бежанци от дружество “Разград” обсъждат въпроса за насрочените от румънското правителство на 5 октомври избори за депутати в Добруджа. Оказва се, че от избирателни права са лишени почти всички българи, а такива се дават на пришълците от Румъния. Тази политика на румънското правителство разградската добруджанска емиграция окачествява като “вероломна” и излиза с протестна резолюция по този повод до министър-председателя на България, когото моли да я поднесе на дипломатическия представител на САЩ и на Главното командване на съглашенските войски в страната⁸¹.

От пролетта до есента на 1919 г. в Добруджа възникват голям брой нелегални комитети. Една част от тях сформират въоръжени групи, създават информационни пунктове и редовни куриерски връзки с Добруджанската организация в България. Друга част действа самостоятелно, главно по прехвърлянето на семействата и имуществата на емигрантите и по осъществяването на някои наказателни акции срещу отличилите се с жестокостта си румънски мародери⁸².

През есента на 1919 г. ЦДНС изработва проект за специален “мемоар”⁸³ до председателя на мирната конференция в Париж, който съдържа подробно историческо описание на Добруджа и на възникването и развитието на Добруджанския въпрос след Руско-турската война от 1877-1878 г. В мемоара се изтъква, че румънското управление на областта след освобождаването ѝ от османско владичество винаги е било свързано с дискриминационно обезправяване на местното население и най-вече на българите. От друга страна, се подчертава, че Добруджа икономически и културно естествено е свързана с България и следва да бъде в нейните териториални граници. В този документ се разкриват също жестокостите на румънската армия и администрация по време на войната. “Цивилизаторската мисия” на Румъния през военните години се е проявила

не само в ограбване на храните на местното население, но и в обявяване на 25 хиляди мъже, жени и деца за “граждански пленници” и заточаването им в Молдова, където повечето от тях загиват⁸⁴.

В мемоара ЦДНС протестира против всички планове за подялба на Добруджа или за превръщането ѝ в отделна автономна държава. Той категорично заявява, че “добруджанското население ще се противопостави с оръжие в ръка срещу всички опити да му се наложи отново румънското владичество”. Едновременно с това апелира “за незабавно присъединяване на цяла Добруджа към България”⁸⁵.

ЧЕТИТЕ

Официалната анексия на Южна Добруджа от Румъния в края на 1919 г. и установяването в нея на грабителски денационализаторски режим създават предпоставка за продължителна и непримирима националноосвободителна борба на българското добруджанско население. През март с.г. в местността Демир баба край с. Свещари, Разградско се създава тайно от властите Добруджански революционен комитет (ДРК). Главната му задача е да обедини оцелелите в Добруджа народни комитети, съществуващи още отпреди войната, и да насочи усилията им към подпомагане на полулегалната и нелегалната куриерска и четническа дейност на емигрантските дружества. След Разградския добруджански събор (средата на юли 1919 г.) ДРК е реорганизиран и попълнен с членове на избрания на събора Висш добруджански съвет (ВДС), като вече се нарича ЦДРК или Конвент. Така ЦДРК се явява нелегално поделение на ВДС, респективно и на изпълнителния му орган ВДК, начело с д-р П. Вичев⁸⁶.

Към края на лятото на 1919 г. е формирана нелегална организация със значителен обхват. Нейни подразделения има

във Варна, Балчик, Каварна, Добрич, Силистра, Тутракан, Русе, Шумен и др. градове, а също и в 39 села, свързани със съответните градски комитети⁸⁷. В писмо от русенската “Информационна секция” при ВДК №17 от 21 август с.г. до председателя на комитета в София, чийто автор най-вероятно е известният добруджански деец Слави Алексиев, се съобщава, че е направена организационна обиколка в Исперихския район. В писмото обаче категорично се подчертава: “... предстои ни грамадна работа, тук и вътре в Добруджа”⁸⁸. С друго писмо от 17 октомври лично до д-р П. Вичев Сл. Алексиев уведомява председателя на ВДК, че се е завърнал от “вилаета”, където е “свършил голяма и благодарна работа” и установил връзка с “центъра за Дунава”⁸⁹.

Алексиев успява да уреди добри куриерски канали между Русе и главните центрове в Южна Добруджа. До средата на месец февруари 1920 г. той получава подробни сведения от Силистра за положението на българското население и действията на румънските власти в областта, които свежда до знанието на ВДК в столицата⁹⁰.

В периода 1919-1922 г. като най-сериозен проблем в Южна Добруджа се очертава непрекъснато разрастващият се бандитизъм. Главната причина за неговата поява и съществуване е насилническият, антибългарски режим, установен от румънската държава тук. Криминални елементи от кралството и преселници арумъни образуват групи, които под различни предлози извършват нападения по селата и обири над местното население, съпътствани почти винаги от жестоки побоища и убийства. Тези криминални банди най-често са под покровителството на румънската администрация и Сигуранцата. Благосклонното отношение на румънските власти към тях цели да засили изселническата вълна към България и по този начин да ускори обезбългаряването на областта. Подобни групи се организират и от добруджански емигранти, заселени в погра-

ничната зона. Изоставили имот и близки, без сигурен източник на препитание, но познавайки добре пътищата и селищната мрежа в региона, подпомагани от познати местни жители, те също извършват на румънска територия чести набези за грабеж. Някои от тях се представят като “борци” за освободителното дело⁹¹.

От есента на 1919 г. съглашенското командване започва да сигнализира редовно българските власти за организирането и преминаването на чети в Добруджа. С писмо от 20 октомври командващият съглашенските войски в България генерал Клодел уведомява коалиционния кабинет на Ал. Стамболийски, че според неговите сведения чети се организират в някои от пограничните български села главно в Силистренско, Разградско и Русенско – в Зафирово, Златоклас, Прелез, Цар Самуил, Веселец и др. Водачите на четата от с. Веселец, Кубратско се именуваха Пеню и Васил. Тези чети, в състава на които влизали лица от различни етноси, имали за главна цел ограбване на населението в Добруджа. Генерал Клодел се надява те да не са обвързани по някакъв начин с политически или агитационни задачи от страна на българското правителство. Той обаче изтъква, че четническите набези в Тутраканско са зачестили много, което предизвиква основателни съмнения за съществуването на укрити оръжия и муниции в пограничните български села. В края на писмото си генерал Клодел настоява пред българските власти да вземат строги мерки за слагане край на четническото в Добруджа⁹².

Следват още няколко циркуляра от съглашенското командване по този повод. Но проверките от българска страна показват по-различна картина в района на добруджанската граница. На 5 ноември началникът на 4-та Преславска дивизионна област донася до Военното министерство, че няма никакво натрупване на добруджански бежанци в селата по българо-румънската граница. Там, където били заселени по 5-6 бе-

жански семейства, те се занимавали изключително с мирен труд – земеделие или се наемали като селскостопански работници. Обичайни погранични инциденти наистина имало, но сведенията, давани на съглашенското командване, били преувеличени и тенденциозни⁹³.

На 26 ноември Министерството на външните работи предава на съглашенското командване категоричния отрицателен отговор на Военното министерство по повод оплакванията за организиране на български чети по добруджанската граница. Като абсолютно неверни се определят твърденията, че в Исперихските села кметовете раздавали оръжие на населението. Отхвърлят се подозренията, че бежанците щели да поставят пред легално съществуващата Добруджанската организация искането за обявяване на автономия на областта или за въоръжено нахлуване и нападения срещу румънските погранични постове. Напротив, изтъква се, че се увеличават ефективите на българската погранична стража. От своя страна, обаче Министерството на външните работи обръща сериозно внимание на Военното министерство във връзка с получените сведения, че в с. Огняново, Добричко добруджанските бежанци са попаднали под влиянието на капитан Дочо Иванов, който денем носел цивилно облекло, а нощем обличал военната униформа и инспектирал постовете по границата. Тесни връзки с бежанците имали и офицерите в района – майор Т. Марков, поручиците Попов, Йорданов и Калчиков и подофицерът Чаушев. Техните приятели били въоръжени, вършели контрабанда, като организирали за тази цел банди. По този повод Министерството на външните работи настоява пред военните за въвеждането на “пълен ред в тези погранични местности”, както и да се пресече възможността на “всички престъпни личности, под булото на горещи патриоти, да вършат най-обикновени престъпления”⁹⁴.

По същото време в българската легация в Букурещ непрекъснато постъпват оплаквания от действията на “разбойнически чети” в Южна Добруджа, в които се твърди, че в тях участват и българи. Четите предизвикват репресивни мерки от страна на румънските власти, стоварващи се най-тежко върху нашите сънародници по селата. Според български източници замесени в четническите акции са: Петър Янчев от с. Алфатар, Силистренско, запасен капитан от българската армия, установил се на постоянно местожителство в Исперих и известен като ръководител на четите; Друми Матов от с. Бабук, Силистренско, Ангел Попов, Никола Тумбев, Никола Хамутчията от Силистра, Тр. Овчаров и Кольо Добрев от Силистренско, всички с местожителство в Исперих. Именно в Исперих било съсредоточено главното ръководство на разбойническите чети, които се занимават с контрабанда на крадени вещи и добитък. Отвлечения добитък препродавал някой си Добри Джамбазов, който се намирал във връзка с контрабандистите и имал местожителство в Русе или в Разград. Позовавайки се на тези сведения, на 21 февруари 1920 г. българската легация в Букурещ моли Министерството на вътрешните работи да вземе нужните мерки и да изсели далеч от българо-румънската граница въпросните лица. По такъв начин щяло да се отнеме от румънската страна всяко основание да отправя упреци срещу България за съпричастност към разбойническите чети⁹⁵.

Няколко месеца по-късно, на 26 юли, началникът на Пограничната инспекция донася до щаба на армията, че френският комендант на Русе е преминал на румънска територия при Тутракан, за да провери румънските твърдения, че около границата български военни части се окопават и се формират чети⁹⁶. По същото време полският пристав от Исперих сигнализира телеграфически до Министерството на вътрешните работи за безчинствата на румънска разбойническа банда от двадесетина души, която нападнала силистренското с. Добро-

тица и нанесла побой над майките на няколко бежанци. Вероятно същата банда нападнала на 31 юли и с. Сребърна. Жените на бежанците Велико Радев, Бойко Иванов и Димитър Георгицов били задържани и инквизирани, защото не получавали писма от мъжете си емигранти, което подсказвало, че те са преминавали нееднократно границата и са идвали често в селото⁹⁷.

На 16 август от с. Бръшлен, Русенско постъпва информация за разположението на румънските войскове части по българо-румънската граница на Русенски окръг⁹⁸. Отново от Исперих сигнализират за голяма корупция сред румънската администрация в Добруджа, за заграбване на земите на българското население от висши чиновници, за увеличаване на данъците със 75 на сто и за спекулациите на бирниците. Всички по-будни добруджански българи са обвинявани в “болшеvizъм” и че членуват в тайна националистическа организация⁹⁹. Дирекцията по печата обаче съветва главния редактор на в. “Добруджанско знаме” да не се печатат материали, насочени срещу румънското управление в Добруджа¹⁰⁰.

Има чести престрелки между румънските и българските постове по границата, предизвиквани почти винаги от незаконното ѝ преминаване от отделни лица или групи от хора, уличавани от румънска страна най-често като “организирани чети”. Не липсват и по-сериозни моменти на напрежение между двете страни по погранични проблеми. Така например, на 13 август 1920 г. командващият френските войски в България генерал Де Фурту информира българското правителство, че по време на една от обиколките си поручик Савиньони, началник на френското разузнаване в Русе, е констатирал съществуването на остър спор между българските и румънските погранични власти по отношение на граничното трасе. Предмет на спора било едно пространство от 500 на 300 метра между Кубрат и Исперих. Командирът на българската погранична рота

в Кубрат предупреждава командира на румънската погранична рота, че е получил заповед да разоре това място. Румънският офицер обаче заявява категорично, че според него подобно действие от българска страна би било сериозно нарушение на пограничния режим. За да се избегне по-тежък граничен инцидент, след завръщането си в Русе поручик Савиньони се среща с началник щаба на 5-а българска дивизия, от когото поискал да нареди на командира на ротата в Кубрат да отложи разораването на мястото. В крайна сметка в спора се намесва Главното командване на съглашенските войски у нас, което настоява пред правителството да се запази статуквото, докато предвидената в мирния договор гранична комисия определи на самото място трасето на границата. В този смисъл се изпраща нареждане за изпълнение от Министерството на външните работи чрез Военното министерство до съответните погранични командири¹⁰¹.

На този фон на примирително отношение от българска страна към беззаконията, вършени от официалните румънски власти в Добруджа, и на интервенция на съглашенското командване по пограничните спорове, румънската легация в София с вербална нота от 14 септември 1920 г., уведомява Министерството на външните работи, че според получените от нея сведения в Разград, Кубрат и Исперих имало организирани чети от “комитаджии”, които укриват в околностите на Разград много оръжия, муниции и даже оръдия¹⁰². С втора нота от 20 октомври румънската легация сезира министерството за ежедневно зачестилите инциденти по българо-румънската граница. В нотата се твърди, че най-често те се предизвикват от организирани чети на българска територия с участието на български военни. Предвид сериозността на тези инциденти и техните последици, румънското правителство обръща внимание на българското, че подобни действия са несъвместими с добрите отношения, каквито България желае да поддържа с Румъния¹⁰³.

В Министерството на външните работи се получават тревожни известия в това отношение и от българския пълномощен министър в Букурещ Т. Недков. Румънският външен министър, натоварен от премиера Авереску, излага пред Недков недоволството на румънското военно министерство от тревожното състояние на добруджанската граница, причинено от непрекъснатите опити на български чети да преминават на румънска територия и да внасят смут сред населението. Ежедневно румънските погранични постове били обстрелвани от българските, поради което създалото се положение напомняло за отношенията между двете страни в навечерието на Първата световна война. По повод на тези обвинения обаче румънският външен министър не посочва конкретни факти. Независимо от това, той получава уверения, че добронамерената политика на българското правителство към неговите съседи е неизменна и ако нарушенията по добруджанската граница действително са от българска страна, ще се вземат мерки да се преустановят¹⁰⁴.

Междувременно, българските власти още през лятото на 1920 г. предприемат превантивни организационни мероприятия за стабилизиране на добруджанската граница. Съгласно тайно предписание на Пограничната инспекция към Министерството на отбраната съществуващият 6-и пограничен полкови участък се реформира в 6-и пограничен сектор от 1 август с.г. със седалище във Варна. В подчинение на сектора влизат 16-и пограничен участък с щаб във Варна и 18-и пограничен участък с щаб в Исперих. За началник на сектора е назначен полковник Тодоров¹⁰⁵. По същото време или малко по-късно е формиран и 7-и пограничен сектор със седалище в Русе. Към сектора се числят три погранични участъка: 19-и пограничен участък с щаб в Кубрат, 20-и пограничен участък с щаб в Русе и 21-ви пограничен участък с щаб в Никопол¹⁰⁶.

Военното министерство извършва проверки по посочените от румънската страна погранични инциденти и констатира, че никакви чети не са формирани на българска територия с цел да всяват смут в Добруджа. Нарушенията се дължали изключително на контрабандисти или бежанци, които трудно могат да се спрат напълно поради малочисления състав на българските погранични постове. Тези нарушения непрекъснато се подхранват и от обстоятелството, че съществуват многобройни двувластни имоти, намиращи се на територията на двете страни. За да се намалят те до минимум, военните предлагат да се премахнат излишните формалности по преминаването на границата, за да може вниманието на пограничната стража да се концентрира върху контрабандистите¹⁰⁷.

На 6 януари 1921 г. министър-председателят Ал. Стамболийски посещава Букурещ. В личен разговор с Доринг, английския пълномощен министър в румънската столица, той декларира, че дори след евентуално нахлуване на съветските войски в Бесарабия, ако те “навлязат и в Добруджа и я поднесат на България като на тепсия, то неговата страна ще се откаже от всичко това без нито миг да се двоуми...”¹⁰⁸.

Но наскоро след визитата на Стамболийски в Букурещ, румънската легация в София отново сигнализира Министерството на външните работи за четнически нападения в Силистренско и Добричко от късната есен на 1920 г.¹⁰⁹ През февруари и март 1921г. българският пълномощен министър в Букурещ също непрекъснато информира правителството за разрастващото се разбойничество в Добруджа. В информацията си от 16 март той посочва, че разбойническите чети в областта са съставени от местни жители – българи, турци и румънци, които нападат и обират главно селското население без разлика на вяра и народност. Това предизвиквало и ответните репресивни мерки от страна на румънското правителство. Чисто криминалният характер на тези чети се признавал от официалните

румънски власти, но имало известни партийни кръгове, които виждат в действията им “някаква си политическа пропаганда, поддържана и ръководена от революционни комитети в Царството”. Мотив за подобни подозрения давало обстоятелството, че почти всички заловени четници били въоръжени с български пушки и ръчни бомби и повечето от тях били българи, добруджанци емигрирали в България, или българи, дезертъори от румънската армия. Тези подозрения се подкрепяли и от показанията на мнозина местни жители от Южна Добруджа, които станали жертва на насилия и грабежи, от страна на четите. Исперих се сочел като главен център на нелегалната организация, свързана с въоръжаването и координацията на четническите нападения. Според румънските власти съществувала много обезпокоителна тенденция към засилване на четническата активност. За това говорел и фактът, че наскоро от България преминали две нови чети, които извършили вече няколко нападения в околностите на Тутракан и имали сблъсквания с румънски потери. Като контрамярка за по-ефикасното преследване на четите, румънското правителство обявило по цялото протежение на сухопътната добруджанска граница в дълбочина до 25 километра военна зона¹¹⁰.

През пролетта на 1921 г. се засилва и кампанията на румънския печат срещу България. Вестници като “Адеварул” (“Истина”), “Универсул” (“Вселена”) и др. услужливо пригласят на румънското правителство. Те сочат легалната Добруджанска организация у нас като организатор на четите, чиято главна цел била “да убиват и ограбват румънци, турци и арменци в Добруджа”¹¹¹. Сред румънската общественост обаче се чуват и трезви гласове. В парламента Ш. Александру, депутат от Силистренски окръг, се противопоставя на мнението на командващия 5-и армейски корпус в Добруджа генерал Патрашку, че мирното население в областта е виновно за съществуването на бандите, които безчинстват. Открито Александру заявява: “Наше-

то правителство не взе ни една ефикасна мярка за премахването им (на четите – б.а.), доказвайки с това липсата на внимание спрямо Нова Добруджа, както и към Стара Добруджа¹¹².

В резултат на румънската дипломатическа интервенция по четническия въпрос от българска страна последва изрично нареждане на министър-председателя до Министерството на външните работи, Министерството на вътрешните работи и Военното министерство да се вземат най-строги мерки срещу всякакво преминаване на чети и контрабандисти на румънска територия през добруджанската граница, а всички съмнителни лица от пограничната зона да се интернират във вътрешността на страната¹¹³. Въпреки строгите забрани към средата на март 1921 г. членът на ВДС Георги Нейков посещава селата по българо-румънската граница на Русенски окръг и определя на местните добруджански дружества “военни райони”, като започва от с. Бръшлен, близо до Дунав по направление на югоизток към Исперих¹¹⁴.

Поради често отпращаните към българското правителство упреци за намеса във вътрешните работи на Румъния чрез “участие в четничеството”, още на 17 декември 1920 г., т.е. преди визитата на Стамболийски в Букурещ, Министерският съвет взема решение за съставяне на специална комисия за разследване на инцидентите по добруджанската граница. В отговор на направените в това отношение постъпки от българския пълномощен министър в Букурещ Т. Недков, румънското правителство приема предложението за извършването на прецизна анкета на всички погранични инциденти, за които има получена информация – от 1 април до началото на декември с.г. След известно забавяне от румънска страна, за начална дата за работата на смесената българо-румънска комисия е определен 30 март 1921 г. По настояване на румънските членове на комисията се приема да се анкетират всички инциденти до 12 март с.г.¹¹⁵ На практика обаче се обсъждат по-

гранични нарушения и от по-късни дати, станали по време на самата работа на комисията. България е представена от полковник Печигаргов, председател от българска страна, и членове – подполковник Сърбенов и капитан-лейтенант Джебаров, а Румъния – от полковник Артур Григореску, председател от румънска страна, и подполковник Амзулеску¹¹⁶.

Има обаче сериозно разминаване между делегираните пълномощия на членовете на комисията от двете страни. Българските офицери са натоварени със задачата да потърсят коренните причини за инцидентите и да препоръчат ефективни мерки за свеждането до допустим минимум на пограничните нарушения. Румънските представители са ограничени до проучването на даден инцидент на самото място и оставят впечатлението, че по всякакъв начин се предпазват от анкетиране на нарушения по-далеч от граничната полоса¹¹⁷.

По време на работата на комисията, на 6 април 1921 г. близо до с. Райнино, Исперихско стават два сериозни инцидента. Първият е свързан с нападение от четата на Йордан Паунов над румънски войници. Старшият на румънския пост № 18 изпраща двама войника да донесат вода и един чувал царевично брашно от мелницата в местността Дола Дера край селото. Войниците са въоръжени с пушки с по 180 патрона и 4 бомби. При воденицата те оставят пушките настрана и се заемат да пълнят чувала с брашно. В този момент около воденицата се чува стрелба и след малко в нея влиза Паунов с двама турци, като заповядва на войниците да предадат оръжието. Войникът Паул Константинеску предава пушката си, но другият отказва. Тогава тя насила му е отнета и двамата са отведени в близката гора, където заварват още около 40 четници. След няколко часа Паунов освобождава войниците, но задържа оръжието им. Версията обаче, че при този инцидент е присъствал български офицер, не се потвърждава. Привечер на същия ден между румънските постове № 17 и № 18 е забелязано преминаването

от Румъния към България на група от седем души. От постовите веднага е открит масиран огън. Нарушителите отговарят с десетина изстрели, но жертви в престрелката няма. След малко бегълците са заловени от българските граничари. Оказва се, че това са бежанци, въоръжени с две карабини и две дълги пушки, отишли да видят близките си, които нямат нищо общо с нападението на Йордан Паунов над мелницата¹¹⁸.

Според полковник Печигаргов една от главните причини за инцидентите по добруджанската граница е страхът на румънските войници от съществуването на български чети. Този страх, съзнателно или несъзнателно, се насажда от сензационните публикации в румънския печат за нападения, обири и “зверствата, вършени от българските комитаджии”. Румънските вестници не пропускат нито един удобен случай да обвиняват българската страна в подпомагане и насърчаване на четите. В действителност повечето нарушители са най-обикновени бежанци или добруджанци, дезертъори от румънската армия¹¹⁹.

Имайки вече яснота по основните заключения на комисията, Ал. Стамболийски нарежда на българските легации в европейските столици да уведомят съответните правителства за сериозните мерки, които вземат българските власти срещу формирането и преминаването на чети от България в съседните страни. Въпреки това, на 11 април 1921 г., Румъния, Кралството на сърби, хървати и словенци и Гърция излизат със съвместен демарш пред българския министър-председател срещу нахлуването на български чети на тяхна територия. Българското правителство категорично отхвърля тези обвинения¹²⁰.

Българо-румънската комисия привършва работа на 26 април 1921 г. До тази дата са анкетирани 53 инцидента, от които 45 по сухоземната добруджанска граница и 8 – по р. Дунав. От всички инциденти по сухоземната граница румънската страна е поискала обследване на 35 случая, българската страна – на 6 и 4 случая са били обект на внимание едновременно на двете

страни. Специално за инцидентите по добруджанската граница комисията стига до следната констатация: 25 от тях представляват опити на контрабандисти или бежанци да преминат границата в двете посоки – първите с цел лесно обогатяване, а вторите, за да избягнат скъпите и трудни паспортни формалности. По българо-румънската граница има отворен само един контролно-пропускателен пункт – при Гюргево. Тези инциденти се класират като по-сериозни, но неизбежни за всяка гранична зона, особено както е в случая при затворена граница; 6 опита за преминаване на границата без спазване на паспортните формалности се разглеждат като незначителни; за 5 случая е точно установено, че са нарушения на границата в двете посоки от контрабандисти; 9 случая се определят като чисто погранични инциденти между граничната стража на двете страни. Агресивни действия е имало само от страна на контрабандистите, когато са изненадвани от румънските или от българските граничари. Броят на пострадалите български военнослужащи е много по-голям от този на румънските, въпреки че личният състав на българските граничари е 7-8 пъти по-малък от този на румънските. Много важно обстоятелство е, че смесената българо-румънска комисия не открива нито един пограничен инцидент, който да е свързан с официалните български власти¹²¹.

Въпреки тази положителна за българската страна констатация, през юни 1921 г. земеделското правителство приема превантивно проектозакон срещу четничеството, който влиза веднага в действие. Според чл. 1 от него се предвижда наказание “със строг тъмничен затвор от 7 до 10 г. за всеки, който организира чети с цел да предизвика смут в чужда територия”. Участниците в подобни чети също “се наказват със строг тъмничен затвор”¹²². През месец юли с.г. румънското правителство обсъжда мерки за по-ефикасно препятстване на преминаването на чети през добруджанската граница. Според него реални

резултати в тази насока можели да се постигнат, ако се изсекат горите на два километра дълбочина от двете страни на граничната полоса, а в случай на инциденти румънските и българските погранични офицери да са упълномощени да извършват анкетиране на място и след това да се дава ход на дипломатическата им интерпретация¹²³.

Животът на добруджанци отвъд границата обаче остава все така несигурен, поради продължаващия терор на разбойническите банди. Той още повече се утежнява след въвеждането на военно положение в пограничната зона. Не допринася с нищо съществено за неговото облекчаване и Международният конгрес за правата на народите в Женева, състоял се от 1 до 10 септември с.г. с представители на 26 страни. В него взема участие членът на ръководството на Добруджанската организация Тр. Трифонов, който запознава делегатите с действителното положение в Добруджа. Конгресът препоръчва на Румъния да позволи на избягалото в България население да се завърне по домовете си. Възприема се по принцип идеята за плебисцит в Южна Добруджа, с който да се реши въпросът за нейното политическо устройство и национална принадлежност. Но тези препоръки остават само в сферата на пожеланията, защото румънските управляващи не им обръщат внимание и положението на добруджанци с нищо не се подобрява¹²⁴.

В края на 1921 г. между румънската легация в София и Министерството на външните работи се разменя интересна преписка на френски език. В нота от 31 октомври румънската легация излиза с твърдението, че в района на с. Завет, Исперихско се формира многобройна чета от 140 души. Като нейни организатори и водачи се сочат емигрантите от Тутраканско - Никола Йонков от с. Зафирово, Трифон Колев от с. Коларово, Петър Казаков от с. Антимово, Стефан Колев от с. Царев дол и Крум Попов от с. Пожарево. В услуга на четата бил и председателят на добруджанското дружество в Завет Константин

Симеонов. В Исперих чета от около 100 души сформирал Петър Енчев, от запасни военни от българската армия. Негов помощник бил Калчо Добрев. В с. Вазово, Исперихско начело на чета от около 50 души стоял запасният капитан Георги Нейков. Чети се организирали още в с. Юпер, Русенско – от около 25 души, в с. Звънарци, Кубратско – от 20 души, в с. Прелез, Кубратско – от 30 души под командата на Иван Мотев, в с. Веселец, Кубратско – от 25 души под командата на Йордан Паунов. Една такава чета начело с Петър Енчев и Иван Узунов в състав от Александър Кондев, Стоян Нейчев, Никола Антонов, братята Слави и Бойчо Таушанови, със съдействието на полицейския началник в с. Завет Цанко Колев, тръгва на 30 септември и извършва нападение над с. Ветрен, Силистренско. На 5 срещу 6 октомври същата чета отнема 24000 леи от Петър и Танко Абушеви от с. Ситово, Силистренско¹²⁵.

На 20 декември Министерството на външните работи отговаря на нотата, че в с. Завет живеели 31 бежански семейства от Добруджа, които битово се устройват и се занимават изключително със земеделие. Посочените като предводители на заветската чета Кольо Йонков и Трифон Колев не живеели вече в селото, а преминали на служба в полицията в Русе. Стефан Колев имал ново местожителство в Разград. Крум Попов бил настанен в с. Прелез, Кубратско, но работел в с. Острово, Разградско. Председателят на заветското добруджанско дружество Константин Симеонов бил назначен за учител в русенското с. Бръшлен. Петър Енчев, нееднократно преминавал незаконно границата, бил съден от румънските власти, но успял да избяга. Внимателно следен от българската полиция, той вече се “отдал на мирни занимания”. В с. Вазово, Исперихско имало заселени 28 бежански семейства, но чети в селото не са организирани. Уличеният като предводител на местна чета Георги Нейков живеел вече в Исперих и се занимавал с търговия. В с. Юпер, Русенско наистина имало крадци, които тормозели населе-

нието от двете страни на границата, но благодарение на взетите мерки от българските власти са неутрализирани. В с. Звънарци, Кубратско проверките не установяват съществуването на организирана чета. В с. Прелез живеели 38 бежански семейства и властите забелязват пребиваването на много подозрителни лица. Техният водач Иван Мотев бил поставен под полицейски надзор и скоро щял да бъде съден. В с. Веселец живеели 20 турски и 10 бежански семейства. Местният водач на добруджанците Йордан Паунов след сбиване бил ранен и настанен в русенската болница. От там обаче той избягал и извършил още 15 кражби в пограничния район. После сам се предал на полицията и е съден в Разград. След това се завърнал във с. Веселец, Кубратско и бил под наблюдението на полицията. Повечето от лицата, посочени в румънската нота като нарушители на българо-румънската граница, са интернирани за известно време във вътрешността на страната¹²⁶.

Провалът в нелегалната организация в края на март 1922 г. в Добричко, предизвикан от вербувания агент-провокактор Александър Рашенов¹²⁷, показва, че румънските тайни служби имат надеждна шпионска мрежа, както на румънска, така и на българска територия¹²⁸. Българските власти са принудени да вземат по-сериозни мерки за ограничаване на активността на четите в района. През юли с.г. русенският окръжен управител води преписка с Министерството на вътрешните работи по въдворяването на ново местожителство на заподозрените в преминаване на българо-румънската граница лица от с. Завет¹²⁹. В края на същия месец началникът на 7-и пограничен сектор в Русе иска спешна информация за Щаба на армията от окръжния управител за взетите административни и полицейски мерки срещу местните дейци на добруджанското движение и особено по отношение на К. Добрев и Сл. Алексиев¹³⁰. Разградският околийски началник също е натоварен да направи проучване за четничеството в своя район. В на-

чалото на октомври той докладва на окръжния управител в Русе, че Иван Мотев е убит на границата, но направените обиски по този случай не са дали никакви резултати. Околийският началник отрича полицейският пристав в Исперих да е вземал подкупи от организаторите на чети, и твърди, че полицейският доносник от с. Райнино, Исперихско е контрабандист и румънски шпионин¹³¹. Като единствена най-ефикасна мярка за ограничаване на четничеството в Южна Добруджа за момента българските погранични власти считат интернирането на поактивните функционери на добруджанската организация¹³².

В международен план на Генуезката конференция българската делегация излиза със специална нота на 18 май 1922 г. по въпросите за бежанците, правата на малцинствата и четническото движение. В нея се посочва, че съгласно Ньойския договор е ликвидирана редовната армия в страната и България има на разположение само 6000 доброволци, които осигуряват вътрешния ред и трябва да се грижат за опазване на границите. Подчертава се, че при такъв военен ефектив е невъзможно да се попречи на преминаването на бежанци на територията на съседните страни. Дори съседите на България, разполагащи с големи армии и гъста мрежа от гранични постове, не са в състояние да сторят това, “защото населението... им съдействува – укрива ги, храни ги и ги снабдява с парични средства и оръжие”. В нотата се настоява да се даде амнистия от всички балкански държави, за да се завърнат бежанците по домовете си; да се върнат имотите им и час по-скоро и да се приложат всички предвидени клаузи в мирните договори за правата на малцинствата¹³³. По тези справедливи искания обаче не следва никаква реакция от страна на съседите на България.

Активността на русенския добруджански център не остава скрита за румънските власти. На 31 май 1922 г. българската легация в Букурещ изпраща на русенския окръжен управител с придружителен циркуляр №1357 преведеното писмо

на Силистренския префект Ташку Пучеря до пълномощния министър за “ликвидиране на четничеството в Нова Добруджа”. В писмото на Пучеря, макар да се цитират много имена от предишните румънски ноти, се съдържа по-достоверна информация, лишена от така характерните за администрацията в Добруджа преувеличения, и очевидно почерпана от по-сигурни шпионски източници. В него той твърди, че според сигурни сведения към момента в Силистренска префектура действат две чети. Техни организатори и водачи били: Петър Енчев, родом от с. Алфатар, запасен офицер, установил се на постоянно местожителство в Исперих, Калчо Добрев от с. Калипетрово, румънски поданик, пребиваващ в Русе, Йордан Паунов от с. Калугерене, Главинишка община, Силистренско, румънски поданик, преселил се на българска територия в с. Веселец, Кубратско, Тодор Картяну от Тутракан, също румънски поданик, установил се в Разград, Георги Чаков от с. Алеково, Силистренско, румънски поданик, преселил се в с. Никола Козлево, Шуменско. Първата чета се състояла от 24 души и действала главно в района на Тутракан и Силистра. Водачите ѝ се редували: П. Енчев, К. Добрев, Йордан Паунов, Т. Картяну и Иван Мотев. Втората чета наброявала 13 души и се предвождала от Г. Чаков. Тя действала в Тервелска околия и имала за база с. Никола Козлево. Като хора за свързка на четите силистренският префект сочи майор Бояджиев от пограничния пункт при Исперих и местния полицейски пристав Цанко Колев. Особено внимание обръща Пучеря на Сл. Алексиев от с. Калипетрово, който живеел в Русе и притежавал кръчмата “Заробена Силистра”. Сборен пункт на организаторите и ятаците на четите била кръчмата “Заробена Добруджа” в същия град.

За въдворяване на спокойствие в Добруджа, премахване на разбойничеството в областта и поддържане на добри отношения между България и Румъния силистренският префект пред-

лага да се вземат серия от мерки, някои от които звучат обидно за българската страна. Той настоява посочените от него лица да се арестуват и да бъдат привлечени под съдебна отговорност. Румънските поданици да бъдат екстрадирани, а след това щели бъдат изправени пред румънското правосъдие. Всички останали добруджански емигранти, които имали отношение към четничеството, русенското окръжно управление трябвало да ги накара да се завърнат по родните си места или да се заселят в райони, далеч от българо-румънската граница. За да не се “възбуждат духовете против румънската държава”, Пучеря препоръчва да се променят имената на русенските кръчми “Заробена Силистра” и “Заробена Добруджа”. В края на писмото си силистренският префект уверява, че всички бежанци, които искат да се завърнат в Добруджа, могат да направят това по законово установения ред и няма да срещнат никакви спънки от румънските власти¹³⁴.

На 13 юни 1922 г. съседите на България отново излизат с колективна нота срещу навлизането на чети на тяхна територия. Земеделското правителство изпраща подробна информация до българските легации в Лондон, Париж, Рим, Вашингтон, Берлин, Белград, Атина и другите европейски столици за всички взети мерки от страна на българската армия и пограничната стража против образуването на разбойнически банди¹³⁵.

На силистренския префект и колективната нота на Румъния, Югославия и Гърция приглася отново услужливо румънският печат. В многобройни статии в румънските вестници се обвинява българското правителство, че въпреки непрекъснатите му обещания реални мерки срещу четническото движение не са взети. Отхвърлят се като неоснователни оправданията от българска страна за липсата на достатъчно военни ефективни за плътно покриване на пограничната зона. Сенато-

рът Бацария на страниците на в. “Диминяца” (“Утро”) изтъква, че на четничеството може да се сложи край, само ако се разтурят добруджанските организации в България. Все пак, той е принуден да признае, че румънската администрация в Южна Добруджа е некомпетентна, корумпирана и злонамерена спрямо българите. “В Кадрилатера (Южна Добруджа – б.а.), подчертава Бацария, има банди, вярно е. Но не трябва да бъде смесвано и солидаризирано с тия банди едно цяло население, което в подавяващото си болшинство желае спокойствие и колкото се може по-нормални условия на живот”¹³⁶. Подобно мнение изказва и бившият префект на окръг Калиакра – Николау, който също посочва, че проблемът с четничеството не бива да се преувеличава и да се превръща в претекст за репресии срещу местните жители¹³⁷. Много по-краен е професор Н. Йорга, който в своя статия от 6 юли 1922 г. във в. “Нямул Румънеск” (“Румънски род”) заплашва България, че “ако в един даден срок не престанат четническите нападения, не можем да оставим в Букурещ представителите на една държава, която заявява, че е окончателно неспособна да отговаря за извършените в наша вреда деяния от нейните граждани”¹³⁸.

От началото на месец юни с.г., по искане на щаба на армията, тече проверка в пограничната зона във Варненско за формирането на чети в селищата от района. Резултатите от проверката показват, че варненското добруджанско дружество не разполага със средства за извършване на конспиративна дейност на територията на чужда държава. Подложените на разпит кметски наместник на с. Страхил Иван Симеонов и общински кмет на с. Кракра отричат в района на селата им да са се появявали чети и да има регистрирани инциденти по незаконно преминаване на българо-румънската граница. Варненският околийски началник също потвърждава техните показания и уверява военните власти, че сведенията, по-

стъпващи от всички общински управи от селищата в пограничната зона, потвърждават спокойната обстановка там¹³⁹.

На 19 юни 1922 г. българският пълномощен министър в Букурещ представя на румънското правителство комюникето на министър-председателя Ал. Стамболийски по повод пограничните инциденти между двете държави. В него се изтъква, че въпреки полаганите големи усилия от българска страна не могат да се изключат отделни случаи на нелегално преминаване на границата, отговорността за които трябва да се подели поравно между граничната стража на България и Румъния, макар че българската е много по-малобройна. Давайки още един път доказателство за своята добра воля, българското правителство предлага да се назначи една международна комисия, която на място да установи “отговорностите”, а отделно да се сформира българо-румънска комисия, за да набележи мерки за опазване на спокойствието на населението в пограничната зона¹⁴⁰.

Докато правителството на Стамболийски се стреми да разсее пред своите съседи и европейската общественост наслоилото се убеждение, че българските официални власти толерират четничеството, силистренският префект Ташку Пучеря участва лично в насилия над добруджанските българи и се опитва да разгърне масова румънизаторска колонизация в областта, макар и без особен успех. Не случайно на 22 юни с.г. Сл. Алексиев изпраща остра дописка до столичните вестници, с която категорично не одобрява наскоро състоялата се среща в Тутракан между русенския окръжен управител и съпругата му със семейство Пучеря. Алексиев не отрича необходимостта от подобряване на българо-румънските отношения и от решаване в дух на разбирателство на възникващите погранични проблеми, но не може да се съгласи с жестоките репресии на румънската администрация спрямо добруджанските бълга-

ри. В подкрепа на тази си позиция той привежда за пример кървавия масов побой, нанесен от румънските жандарми над 20-25 жители на с. Алфатар в края на месец май, в който участвал и сам префектът¹⁴¹.

Бележки

¹Извори за историята на Добруджа 1878-1919. Т.1. С., 1992, 417-418 док. №148.

²ДА-Силистра, ф. 111К, оп. 1, а.е. 2, л. 1 и сл.; **Пенчиков, К.** Окупацията на Добруджа и съпротивата срещу нея. – В: История на Добруджа. Т. 4. В. Търново, 2007, с. 253.

³**Пенчиков, К.** Цит. съч., с. 251.

⁴**Кузманова, Ан.** От Ньой до Крайова 1919-1940. Въпросът за Южна Добруджа. С., 1989, с. 29.

⁵Извори за историята на Добруджа..., Т. 1, 421-422 док. №153.

⁶Пак там, 423-424, док. №155 и №156.

⁷Генерал Бертло е командващ Дунавската съглашенска армия. Той е прорумънски настроен и е личен приятел на румънската кралица Мария. Под негова юрисдикция първоначално са не само съглашенските войски в Добруджа, но и военните бази в Русе и Варна. Според К. Пенчиков в България съглашенските окупационни войски се дислоцират в следните пет етапа: 1. От Солунското примирие до Компьенското примирие 11 ноември 1918 г., т. е. до края на Първата световна война; 2. От Компьенското примирие до края на 1918 г. – етап на заемане на пунктовете, подлежащи на окупация; 3. Началото на 1919 – юни 1919 г. – “етап на сравнително спокойствие”; 4. юни-декември 1919 г. – навлизат големи войскове подразделения от север и 5. Началото на 1920 – 9 август 1920 г. – ратифицирането на Ньойския договор от България. – Виж по-подробно за това: **Пенчиков, К.** Цит. съч., с. 252.

⁸Кратка история на Добруджа. Варна, 1986, с. 192; История на град Толбухин. С., 1968, с.280; **Тодоров, П.** Идейни течения и борби в Добруджанското националноосвободително движение до 1919 г. – В: Българският национален въпрос след Берлинския конгрес до социалистическата революция 1878-1944. С., 1986, с. 151.

⁹**Кузманова, Ан.** Цит. съч., с. 30.

¹⁰Извори за историята на Добруджа..., Т. 1, 426-427 док. №161.

¹¹Пак там, 440-442 док. №178; ДА-Варна, ф. 80К, оп. 1, а.е. 29, л. 1-5.

¹²Извори за историята на Добруджа..., Т. 1, 423-424 док. №156; Пенчиков, К. Цит. съч., с. 254.

¹³ДА-Русе, ф. 1К, оп. 1, а.е. 266, л. 71.

¹⁴Пак там, л. 20; Документи за историята на Тутракан 1878-1944. Тутракан, 2007, с. 304, док. №65 и №66.

¹⁵ДА-Русе, ф. 1К, оп. 1, а.е. 266, л. 1-19.

¹⁶ДА-Русе, ф. 1К, оп. 2, а.е. 38, л. 3.

¹⁷Извори за историята на Добруджа..., Т. 1, с. 426, док. №160.

¹⁸ДА-Русе, ф. 1К, оп. 2, а.е. 38, л. 4-5; ДА-Варна, ф. 80К, оп. 1, а.е. 29, л. 8.

¹⁹ДА-Русе, ф. 1К, оп. 2, а.е. 38, л. 17-19.

²⁰Пак там, л. 5.

²¹Пак там, л. 1.

²²Пак там, л. 59.

²³Пак там, л. 53, 59.

²⁴Пак там, л. 79.

²⁵Пак там, л. 40-41; Документи за историята на Тутракан..., 316-317, док. №85.

²⁶ДА-Русе, ф. 1К, оп. 1, а.е. 267, л. 1и сл.; Виж по-подробно за румънските реквизиции в цяла Добруджа: ДА-Варна, ф. 80К, оп. 1, а.е. 29, л. 1-8.

²⁷АМВР, Об. д. 814, ч II, л. 276. Виж още: Дописката на К. Симеонов от 26 юли 1919 г. от с. Завет, Разградско, поместена под заглавието “Деятелността на румънските банди в Добруджа. Писмо до редакцията”. – В: Добруджа, №261, 9 август и №262, 13 август 1919.

²⁸ДА-Русе, ф. 1К, оп. 2, а.е. 38, л. 60.

²⁹Пак там, л. 41.

³⁰Пак там, оп. 2, а.е. 38, л. 47,59.

³¹Пак там, л. 62.

³²Пак там, л. 79; Добруджа, №221, 22 март 1919.

³³ДА-Русе, ф. 1К, оп. 2, а.е. 38, л. 82.

³⁴Пак там, л. 38.

³⁵Пак там, л. 74. 77-78, 84.

³⁶ДА-Варна, ф. 80К, оп. 1, а.е. 20, л. 1 и сл.

³⁷Извори за историята на Добруджа..., Т. 1, 446-447, док. №180.

³⁸Пак там, 440-442, док. №178.

³⁹Град Тервел и Тервелският край. С., 1984, 94-96.

⁴⁰ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 247, л. 63.

⁴¹Пак там, а.е. 371, л. 370.

⁴²Извори за историята на Добруджа..., Т. 1, с. 441, док. №178.

⁴³ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 387, л. 5.

⁴⁴ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 247, л. 61.

⁴⁵Извори за историята на Добруджа..., Т. 1, с. 442, док. №178.

⁴⁶АМВР, Об. д. 814, ч II, л. 276.

⁴⁷Пак там, л. 259-261.

⁴⁸ДВИА, ф. 24, оп. 3, а.е. 80, л. 20.

⁴⁹Пенчиков, К. Цит. съч., с. 264.

⁵⁰ДВИА, ф. 24, оп. 3, а.е. 80, л. 16, 45.

⁵¹Пак там, л. 21.

⁵²Пак там, л. 20 и сл.

⁵³**Пенчиков, К.** Цит. съч., с. 265.

⁵⁴**Тодоров, П.** *Аграрните отношения в Южна Добруджа 1919-1944.* В. Търново, 1982, с. 56.

⁵⁵**Кузманова, Ан.** Цит. съч., с. 56-57.

⁵⁶**Георгиев, Ив.** *Добруджа в борба за свобода. Спомени и бележки за революционното свижение в Добруджа.* С., 1962, с. 16; *Добруджански глас*, №13, 23 септември 1919; **Нягулов, Бл.** *Политиката на Румъния в Добруджа (1919-1940).* – В: *История на Добруджа.* Т. 4, с. 287 и сл.

⁵⁷ДА-Варна, ф. 80К, оп. 1 а.е. 32, л. 1-7; **Тодоров, П.** *Освободителните борби на Добруджа. Добруджанската революционна организация 1925-1940.* С., 1992, с. 23; **Анчев, Ст.** *Добруджанският въпрос в политическия живот на България 1918-1923 г.* В. Търново, 1994, с. 45; **Пенчиков, К.** Цит. съч., с. 256.

⁵⁸**Тодоров, П.** *Добруджанската нелегална национално-освободителна автономистка организация (1919-1923).* – В: *Трудове на Великотърновския университет.* Т.35. В. Търново, 1987, №3, с. 25.

⁵⁹ДА-Варна, ф. 80К, оп. 1, а.е. 32, л. 1-7; **Тодоров, П.** *Идейни течения...*, с. 151; **Ганев, Г.** *Добруджанското националноосвободително движение в периода 1914-1919 г.* – В: ГСУИК. Т. 56, 1962, с. 135.

⁶⁰Град Тервел..., с. 91.

⁶¹**Ганев, Г.** Цит. съч., с.135.

⁶²*Извори за историята на Добруджа...*, Т. 1, с. 427, док. №161.

⁶³**Кузманова, Ан.** Цит. съч., с. 30.

⁶⁴ДА-Русе, ф. 1К, оп. 2, а.е. 38, л. 9, 13-14

⁶⁵Пак там, л. 5-6..

⁶⁶АМВР, Об. д. 221, л. 12.

⁶⁷**Ганев, Г.** Цит. съч., с. 136; *Извори за историята на Добруджа...*, Т. 1, 438-440. Док. №177.

⁶⁸Ганев, Г. Цит. съч., с. 136..

⁶⁹Анчев, Ст. Цит. съч., с. 39.

⁷⁰ДА-Русе, ф. 1К, оп. 2, а.е. 38, л. 30.

⁷¹ДА-Варна, ф. 80К, оп. 1, а.е. 35, л. 9.

⁷²ЦДА, ф. 176К, оп. 2, а.е. 77, л. 11.

⁷³АМВР, Об. д. 814, ч. II, л. 57.

⁷⁴Селскостопанско настаняване на бежанците в България 1927-1932. С., 1932, с. 58.

⁷⁵Тодоров, П. Етнодемографски процеси в Южна Добруджа 1913-1940 г. – В: Добруджа, 1984, №1, с. 134; **Същият:** Освободителните борби на Добруджа..., с.22.

⁷⁶Извори за историята на Добруджа..., Т. 1, 454-455, док. №186.

⁷⁷Пак там, 457-458, док. №189; 458-459, док. №190; с. 460, док. №192; с. 461, док. №195.

⁷⁸Д-р Петър Вичев е роден на 22 септември 1884 г. в гр. Силистра. Доктор по право и лисансие по финанси и политическа икономия. В книгата си “Добруджа в общия конфликт на интереси”, излязла от печат през 1919 г., той чрез задълбочен исторически и икономически анализ доказва, че Добруджа е неделима част от България.–Петров, М. Доктор Петър Вичев в добруджанското националноосвободително движение.-В: Добруджа, Варна, 1985, №2, 24-25.

⁷⁹Извори за историята на Добруджа..., Т. 1, 464-465, док. №196.

⁸⁰Пак там, с. 465, №197.

⁸¹Пак там, с. 468, док. №200.

⁸²Тодоров, П. Идеини течения..., с. 161.

⁸³ДА-Варна, ф. 80К, оп. 1, а.е. 35, л. 1-16.

⁸⁴Пак там, л. 6; Документи за историята на Тутракан..., 285-286, док. №46; 289-293, док. №49 и №50; 295-297, док. №5253; 341-344, док. №2.

⁸⁵ДА-Варна, ф. 80К, оп. 1, а.е. 35, л. 8.

- ⁸⁶**Тодоров, П.** *Освободителните борби...*, с. 26.
- ⁸⁷Пак там, с. 28.
- ⁸⁸АМВР, Об. д. 814, ч. II, л. 164-167.
- ⁸⁹Пак там, л. 58.
- ⁹⁰Пак там, л. 227.
- ⁹¹**Георгиев, Ив.** *Цит. съч.*, 49-51.
- ⁹²ДВИА, ф. 24, оп. 3, а.е. 80, л. 53.
- ⁹³Пак там, л. 55-56.
- ⁹⁴Пак там, л. 73.
- ⁹⁵ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 248, л. 87.
- ⁹⁶ДВИА, ф. 24, оп. 3, а.е. 61, л. 145.
- ⁹⁷Пак там, а.е. 247, л. 64-65.
- ⁹⁸АМВР, Об. д. 814, ч. II, л. 268-269.
- ⁹⁹Пак там, л. 264.
- ¹⁰⁰Пак там, л. 169.
- ¹⁰¹ДВИА, ф. 24, оп. 3, а.е. 61, л. 162.
- ¹⁰²Пак там, л. 420.
- ¹⁰³Пак там, л. 274.
- ¹⁰⁴Пак там, л. 381.
- ¹⁰⁵ДВИА, ф. 1417, оп. 1, а.е. 1, л. 1 и сл.
- ¹⁰⁶ДВИА, ф. 1418, оп. 1, а.е. 1, л. 1 и сл.
- ¹⁰⁷ДВИА, ф. 24, оп. 3, а.е. 61, л. 383, 420-422.
- ¹⁰⁸Цитирано по: **Анчев, Ст.** *Четническият въпрос в българо-румънските отношения през 1919-1923 г.* – В: *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. Т. 2. В. Гърново, 1993, с. 205.
- ¹⁰⁹ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 248, л. 8.
- ¹¹⁰Пак там, л. 85.
- ¹¹¹*Извори за историята на Добруджа 1919-1941*. Т. 2. С., 1993, 24-25, док. №9.
- ¹¹²Пак там, 30-33, док. №12.
- ¹¹³ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 248, л. 81, 86-87.
- ¹¹⁴АМВР, Об. д. 814, ч. II, л. 241.

¹¹⁵ Анчев, Ст. Цит. съч., с. 207.

¹¹⁶ Виж за анкетираните многобройни инциденти от комисията по българо-румънската граница: ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 247, л. 45 и сл.; ф. 24, оп. 3, а.е. 72 и сл.

¹¹⁷ Пак там, л. 46.

¹¹⁸ Пак там, л. 104.

¹¹⁹ Пак там, л. 46-47.

¹²⁰ Анчев, Ст. Цит. съч., с. 207.

¹²¹ ДВИА, ф. 22, оп. 3, а.е. 247, л. 126-127; Извори за историята на Добруджа..., Т. 2, 25-29, док. №10.

¹²² Цитирано по: Анчев, Ст. Цит. съч., с. 209.

¹²³ ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 469, л. 8.

¹²⁴ Анчев, Ст. Цит. съч., с. 209.

¹²⁵ ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 469, л. 37-39.

¹²⁶ Пак там, л. 10-17.

¹²⁷ Александър Рашенов е родом от добричко село. След емигрирането си в България става член на Висшия съвет на легалната добруджанска организация. Като емигрант той живее във варненските села и извършва въоръжени набези в Добруджа под предлог, че събира пари за организацията. Но когато организацията му потърсва сметка за събраните пари, Рашенов се завръща в Румъния. Тук той се легализира и се поставя в услуга на румънската Сигуранца.-Виж за това: Георгиев, Ив. Цит. съч., 48-49.

В информация до Министерството на външните работи от 27 май 1922 г. се твърди, че Рашенов дал на румънските власти списък от 800 души, принадлежащи на "Добруджанската революционна организация в България". В този списък били включени повече учители. Арестувани били 40 души, между които селският учител Минчев. Поради изтезанията в полицията в Добрич той се хвърлил от балкона и се самоубил. – ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 469, л. 19. П. Тодоров уточнява, че агент-провокаторът Ал. Рашенов предава на

румънските власти списък на 80 председатели и активисти на нелегалната автономистка организация, а арестуваните по “аферата Рашенов” са около 400 души. – Виж по-подробно за този случай: **Тодоров, П.** Цит. съч., с. 33; *Материали по революционното движение в Силистренски окръг. С., 1968, с. 41.*

¹²⁸Изглежда в това отношение помощ на румънските тайни служби оказват откритите румънски консулства в България – в Русе през 1920 г. и във Варна и Видин през 1924 г. – **Кузманова, Ан.** *Балканската политика на Румъния 1933-1939. С., 1984, с. 57.*

¹²⁹ДА-Русе, ф. 1К, оп. 1, а.е. 269, л. 45..

¹³⁰Пак там л. 24.

¹³¹Пак там, л. 53.

¹³²Пак там, л. 23.

¹³³Извори за историята на Добруджа..., Т. 2, 36-37, док. №14.

¹³⁴ДА-Русе, ф. 1К, оп. 1, а.е. 269, л. 20-22.

¹³⁵ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 469, л. 21-23, 55-57; **Анчев, Ст.** Цит. съч., с. 210.

¹³⁶ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 469, л. 71-74.

¹³⁷Пак там, л. 77.

¹³⁸Пак там, л. 83-84.

¹³⁹Пак там, л. 87.

¹⁴⁰Копие от комюникето на Ал. Стамболийски Министертството на външните работи с шифрована телеграма изпраща и на пълномощния министър и председател на българската делегация пред Обществото на народите в Лондон К. Тодоров. - Пак там, л. 90.

¹⁴¹АМВР, Об. д. 814, ч. II, л. 110.

ВТОРА ГЛАВА

СЪЗДАВАНЕ, РАЗВИТИЕ И РАЗЦЕПЛЕНИЕ НА ВДРО

КЪМ ПРЕДИСТОРИЯТА НА ВДРО. ФОРМИРАНЕ НА ЦЕНЕТРАЛЕН КОМИТЕТ

На 14 юли 1922 г. Сл. Алексиев, като подпредседател на русенското дружество “Добруджа”, изпраща доклад до председателя на ВДК в София, в който описва подробно трагичните резултати от развихрилия се бандитизъм в Добруджа, свързан с отвлечения на добитък от местното население, ограбване на имущество, убийства и пр. насилия. В доклада си Алексиев не спестява и съпричастността на румънските власти към жестокия тормоз, наложен над българите в областта. Стигайки до извода, че положението там е изключително тежко, той призовава ВДК да вземе бързи и ефикасни мерки за защита на българското население в Добруджа¹.

Няколко дни след това, вероятно по своя инициатива, Сл. Алексиев прави опит да структурира нов нелегален оперативен орган на Добруджанската организация с наименованието “Черна ръка”. Според запазеня учредителен протокол от 22 юли на тази първа сбирка на проектираната нова структура от Сл. Алексиев, освен него, присъствали още капитан Тодор Трифонов² от русенския гарнизон, Никола Йонков от с. Липник (днес част от с. Николово - б.а.) край Русе, Константин Симеонов от с. Завет, Исперихско, Стефан Боздуганов и Калчо Добрев с русенско местожителство, Георги Нейков от с. Вазово, Исперихско – всички добруджански емигранти.

В протокола изрично е отбелязано, че заседанието се провело много тайно както от шпионите на румънското консулство, така и от българските власти. Главната задача на тази тайна организация в Русе трябвало да бъде подновяването и засилването на връзките на емигрантското движение с комитетите в Добруджа, създадени от ДРК след 1919 г. За целта се предвижда Добруджа да се раздели на райони, като начело на всеки район да застане “по един изпитан и с висок морал човек”. Районните ръководители следвало да подберат подходящи хора за действие. Предвижда се към организацията да се създаде фонд, който да се попълва от волни пожертвувания, а там, където се налага – и по принудителен начин. Определя се и схемата за изразходването на средствата: 60 % от общата сума да разпределят районните ръководители между функционерите в организацията; 10 % да се заделят за издръжка на канцелария и секретар; 5 % – за фонд “лекуване на агенти” и 25 % – за чисто пропагандни политически цели. Активите на фонда щели да се депозират в кредитно учреждение, гарантирано от държавата.

В учредителния протокол на “Черна ръка”, подписан единствено от Сл. Алексиев, се говори за изработване на правилник и клетвени листове, за избор на председател и секретар. Но оставените празни места показват, че не са приети други учредителни документи и не е извършен избор на ръководно тяло. От протокола личи, че Сл. Алексиев е предложил основните насоки за действие. Затова обаче как другите присъстващи на сбирката са възприели тези предложенията и какви обсъждания са станали по тях, нищо не е отбелязано. Очевидно, само Алексиев е имал предварителна нагласа за тази сбирка на добруджанските дейци в Русе, обстоятелство, продиктувано преди всичко от конспиративния ѝ характер. Той изтъква пред събралите се съидейници, че борбата в Добруджа трябва да се води главно в две насоки – срещу кри-

миналните банди, тормозещи местното население, и срещу социалното и националното потисничество на румънската държава. Алексиев подчертава още, че емиграцията, взела в свои ръце освободителното дело на добруджанци, е задължена да направи така, че да се чуе гласът на поробените българи срещу чуждото политическо господство в цивилизования свят³. За съжаление, не се откриват други документални свидетелства, които да потвърждават съществуването на “Черна ръка” в Русе. В случая, най-вероятно, става дума за една прибързана инициатива на Сл. Алексиев, която не намира практическа реализация.

П. Тодоров в изследването си за освободителните борби в Добруджа посочва, че по инициатива на Сл. Алексиев, подкрепена от д-р П. Вичев, през август или септември 1922 г. се формира “Таен секретариат” със задача да осъществява оперативно ръководство на нелегалната организация. За негов ръководител е определен Сл. Алексиев, който по предложение на Вичев е назначен и за секретар на ИК на ВДС. Несъмнено “Тайният секретариат” и инициаторът за неговото създаване имат важен принос в новото райониране на Добруджа с прилежащите емигрантски центрове, формирането на районни чети и определянето на войводи и началници на четническите групи⁴.

Дясна ръка на Сл. Алексиев в Добруджа става Стефан Иванов Атанасов (Боздуганов) от с. Алфатар, Силистренско, който в края на ноември 1920 г. емигрира в Исперих. Тук той пребивава до 1 август 1921 г. като секретар на местното дружество “Добруджа”. След това се установява на постоянно местожителство в Русе. В полицейското дознание от 26 октомври 1933 г. Боздуганов твърди, че през септември 1922 г. със Сл. Алексиев създали ВДРО⁵. В следващото дознание, от 6 ноември 1933 г., доуточнява, че членството му във ВДРО датира от 20 септември 1922 г.⁶ Очевидно, Ст. Боздуганов

допуска грешка, като бърка създаването на ВДРО с учредяването на “Тайния секретариат”. Паметта още един път го подвежда, когато в полицейското дознание от 26 октомври 1933 г. посочва, че сформирал първата чета, с която преминава в Добруджа в началото на 1923 г.⁷ В негов доклад до “Тайния секретариат” от 30 октомври 1922 г., който отчита дейността на “Силистренска революционна група № 1”, той уведомява ВДК, че съгласно получените инструкции е съставил група и е преминал във вътрешността на Добруджа на 5-и същия месец. При обиколката си из Силистренския район се срещнал с всички председатели на вътрешните тайни организации, на които раздал окръжните, обяснил им отчасти целта на идването си и бъдещите задачи на районната чета. На 22 срещу 23 октомври бил с цялата група в с. Калипетрово, когато по същото време в с. Алфатар четата на П. Енчев извършила обир на две къщи. При тази първа обиколка Боздуганов не събирал парични средства. Завърнал се в България на 27 октомври⁸.

Междувременно засилилото се напрежение по добруджанската граница принуждава земеделското правителство отново да вземе още по-сериозни мерки за предотвратяване на бъдещи инциденти. На 25 ноември Министерският съвет приема Закон за изстребление на разбойничеството и на 12 декември 1922 г. той е публикуван в Държавен вестник⁹.

Въпреки тези строги мерки на 10 януари 1923 г. Ст. Боздуганов изпраща до “Тайния секретариат” при ВДК втори доклад от “Силистренска революционна група № 2”. В него той информира централното ръководство, че в изпълнение на дадените му директиви на 10 декември 1922 г. е преминал в Добруджа заедно с “III Куртбунарска (Тервелска – б.а.) група”, предвождана от К. Добрев. След като обиколили районите и не събрали по доброволен начин никакви средства, отишли в “Стара Добруджа”, т.е. северно от предвоенната българо-румънска граница, и взели с принуда известна сума от един

турчин. Но К. Добрев злоупотребил, като укрил 15 хил. лв. След подялбата на парите на групата на Боздуганов се паднали 10 хил. лв. Дотогава четниците му не били получавали нищо и “до един били заборчлели”. Затова той разпределил между тях цялата сума. Обърнал им внимание обаче, че впоследствие трябва да върнат надвзетото. Поради това Боздуганов се задължавал да отчете пред централното ръководство 5 хил. лв. На връщане минал през с. Айдемир, където местният жител Нейко Дечев му дал 6 хил. леи. За тази благородна постъпка на айдемирския селянин Боздуганов предлага на “Тайния секретариат” да му се изкаже специална благодарност¹⁰. Завръщайки се в Русе на 10 януари 1923 г., той подписва разписка за 1000 леи, в качеството на “началник на I Силистренска революционна група”, която сума следвало да предаде на секретаря на ВДК¹¹. Това показва, че остатъка от парите на Н. Дечев Боздуганов също е разпределил между четниците си. На 18 януари подписва втора разписка и за дължимата сума от 5 хил. лв.¹²

В доклад от 1 април 1923 г. от “Силистренска революционна група № 3” до “Тайния секретариат” Ст. Боздуганов прави отчет за третата си поредна обиколка в своя район на Добруджа от 10 до 26 март с.г. При нея той се срещнал с няколко от председателите на вътрешните тайни организации. Напомнил им да положат по-големи усилия за активизиране на местните ядра. Съобщил им също за мисията на делегацията на ВДС в Лозана, която прави всичко възможно за облекчаване на положението на добруджанските българи¹³. При тази обиколка Боздуганов събрал сумата от 10 500 леи от силистренските села Йорданово, Попрусаново, Алфатар, Срацимир и Калипетрово с “купони” (квитанции - б.а.), номерата на които щял да съобщи допълнително. Половината раздал на четниците, но понеже дяловете им имали много малка реална стойност заради ниския валутен курс на леята, разпределил им кръглата сума от 6 хил. леи, т.е. повече от 750 леи от полагащото се.

Привел 4500 леи на секретаря на ВДК¹⁴. За дължимите 750 леи Ст. Боздуганов подписва разписка в деня на изпращането на доклада¹⁵.

Прави впечатление, че в докладите и за трите си обиколки в Добруджа – от есента на 1922 до пролетта на 1923 г. – Боздуганов никъде не споменава да е образувал комитети по места. В полицейското дознание от 26 октомври 1933 г. обаче той твърди, че в началото на 1923 г. със своята чета е обикалял близо два месеца района си. Обходил всички села в Силистренска околия, като в тях и в Силистра съставил “тайни комитети”¹⁶.

Има данни, че по това време структурите на “Тайния секретариат” извършват и наказателни операции, дори на българска територия. Така например, известният добруджански деец Аспарух Айдемирски в писмо до Дора Габе, по повод на водения срещу него процес от Силистренския народен съд, споменава, че в периода между 1922-1923 г. Ст. Боздуганов е убил в Русе Иван Джамбазов заради контрабандата на цели стада добитък от Добруджа, а Кольо Йонков ликвидирал двама турски кметове, защото не позволявали на добруджанските бежанци да се заселват в техните села¹⁷.

Факт е също, че българската легация в Букурещ уведомява с шифрована телеграма на 13 януари 1923 г. Министерството на външните работи за разпространеното писмо (позив - б.а.) от “Тайния Добруджански Революционен Конвент” в началото на месеца сред силистренските граждани. Според мнението на някои от местните жители този позив бил писан от секретаря на Сигуранцата в Силистра Йованович, българин по произход, родом от същия град. Румънските власти арестуват като негови автори няколко студенти, между които и Сокол Колев¹⁸. В позива в емоционален дух се изтъква ролята на българската държава и армия във водените преди няколко години войни за обединение на българската нация. Призовават се всички добруджанци да подкрепят морално и материално дейците на

националната идея, като не забравят, че ”нашите братя Левски, Ботев, Х. Димитър и ред други изпълняваха същия дълг, под същото знаме, жертваха мило и драго и тъй показаха как трябва да се служи на България”. На края, под текста, позивът завършва с мастилен отпечатък на седем пръста¹⁹.

Докато русенският нелегален център активизира дейността си благодарение на добрата координация между Сл. Алексиев и Ст. Боздуганов, дружество “Добруджа” в Русе редовно популяризира сред гражданството културно-просветните си инициативи²⁰. Женската група към дружеството разгръща кампания от благотворителни акции²¹, а местният печат отхвърля категорично обвиненията на румънските вестници за преминаването на български чети в Добруджа. Вестник “Русенска поща”, коментирайки съобщенията в румънския печат от областта, заявява, че не е работа на българското правителство да преследва разбойнически банди в съседни страни и да поддържа обществения ред в тях²². Но от пролетта на 1923 г. в добруджанското емигрантско движение протичат сложни и противоречиви процеси, в които Русе и русенските добруджански дейци играят особено важна роля.

Досега във всички изследвания, свързани с проблематиката на това движение, се изтъква, че след Първата световна война в него се очертават три концептуални течения. Първото поддържа виждането, че освобождението на Добруджа не е само добруджанско, а общобългарско дело. Главната цел е възвръщането на Южна Добруджа към България, което може да стане чрез ревизия на Ньойския договор при благоприятни международни условия. Фактори за постигането на тази цел трябва да бъдат българската държава и организациите, в които това течение има силно влияние – Съюза “Добруджа”, ВДРО (в периода 1926-1940 г.), Добруджанския младежки съюз (ДМС) “Стефан Караджа”, Добруджанския женски съюз (ДЖС), както и легалното движение в Добруджа, групирано около Българ-

ските културни общества. От такива позиции следва усилията да се съсредоточат най-вече в две насоки – запазване на българския етнически облик на Добруджа и спечелване на международната дипломация за освободителната кауза на добруджанци. Някои автори определят това течение като буржо-азно-националистическо, т.е. като десница. Сред неговите най-последователни идейни водачи се сочат русенските добруджански дейци - запасният офицер Никола Кямилев и адвокатът Иван Хаджииванов.

Второто течение – автономисткото, представлявано от групата около д-р Петър Вичев, се придържа към идеята за устройване на Добруджа като автономна буржоазно-демократична република и възвръщането ѝ към България в бъдещ удобен момент.

Третото течение – левицата, главни дейци на която са функционерите на БКП Върбан Петров и Дочо Михайлов, възприема коминтерновските постановки по националния въпрос и от тази гледна точка застъпва позицията за устройството на Добруджа като социалистическа република и включването ѝ в състава на бъдеща Балканска федерация от такива републики²³.

Трябва да се отбележи, че върху оформилите се три течения сред Добруджанското движение силно влияние оказват както вътрешнополитическото развитие в страната, така и протичащите процеси в международен план. Стремешът на някои от ръководните му дейци да го предпазят от острите междупартийни борби у нас, особено характерни до втората половина на 20-те години, се оказва неосъществим. В първите следвоенни години конфликтът за Бесарабия между Румъния и Съветска Русия и възлаганите надежди, че въпреки инертността си Обществото на народите ще направи известни стъпки за защита правата на малцинствата, дават надежди и аргументи за осъществяване на целите и на трите течения.

Първият по-сериозен сблъсък между тях става на Седмия конгрес на Добруджанската организация, състоял се в Търговище от 25 до 27 март 1923 г. За делегати на конгреса от русенското дружество “Добруджа” са избрани Добри Джамбазов, Иван Маринополски, Руси Русев, К. Добрев, Стефан Симеонов, Н. Кямилев и членовете на ВДС Дочко Боев, Ангел Попов, Ст. Тютюнджиев и Йордан Калчев²⁴. В заседанията на конгреса от Русе участват още Ив. Хаджииванов и Сл. Алексиев²⁵. Групата на Н. Кямилев обаче се оказва в малцинство и бламирането на д-р П. Вичев от ръководството на ВДС не успява да се осъществи. След продължителни дебати се стига до общото становище за обединяване на всички сили на Добруджанското движение. По отношение на външнополитическата ориентация се възприема компромисната линия да се търси подкрепа както от “източната”, така и от “западната демокрация”, т.е. търси се балансът между просъветската ориентация на лявото и прозападната ориентация на дясното течение. На конгреса се решава да се създаде въоръжена структура, която да унищожи бандитизма в Добруджа, и се налага като определяща насока в дейността на движението автономистката идея на д-р П. Вичев²⁶.

След Седмия конгрес на Добруджанската организация по инициатива на русенци се извършва анкета за дейността на централното ръководство. От София пристига Никола Петков, председател на столичното дружество “Добруджа”²⁷, и Трифон Трифонов, председателствал конгреса. На “другарски съд” са призовани уличените в разбойничество Сл. Алексиев, П. Енчев, Ст. Боздуганов, Йордан Шишков, Кирил Димитров, К. Добрев и др. Д-р П. Вичев и Сл. Алексиев се обвинени, че са изпращали някои от тях да събират средства за ръководството в Добруджа, където подобни акции не могат да бъдат контролирани. Отделно д-р П. Вичев е обвинен, че със събраните средства е издържал своето заведение “Алказар” в сто-

лицата, което служи за клуб и канцелария на организацията. В крайна сметка се взема решение за бламиране на д-р Вичев и целия ВДС с Изпълнителния комитет (ИК). Назначава се временна комисия, която да поеме ръководството на организацията до свикването на нов конгрес. Анкетьорите-съдии се обявяват за “регенти в движението” и осъждат на смърт д-р Вичев и Сл. Алексиев. Регентството се състои от осем души: Ив. Маринополски, Н. Кямилев, Ив. Хаджииванов, Ст. Симеонов, Тр. Трифонов, Н. Петков, Д. Джамбазов и още едно неизвестно лице²⁸.

П. Тодоров приема, че Регентството фактически представлява централното ръководство на ВДРО²⁹, тъй като разглежда създаването ѝ като процес, който протича от пролетта до лятото на 1923 г. В. Милачков чрез подробен анализ на документални източници доуточнява, че ЦК на ВДРО се създава след последвалото заседание на ВДС от края май и още по-вероятно след Деветоюнския преврат.³⁰

В заседанието си в София от 26-28 май ВДС взема отношение по “русенската афера”, която представлявала “пакостен инцидент”, парализирал временно дейността на ИК. Съветът, след като изслушва доклада на представителите на Регентството в Русе и дадените обяснения, “подкрепени с данни” от д-р П. Вичев и Сл. Алексиев, гласува специална резолюция. В нея се изтъква, че Сл. Алексиев е виновен за направените опущения, но не за грабеж, както се посочва в протокола на Русенското регентство, а от голяма ревност в полза на Добруджанското движение. Що се отнася до обвиненията, отправени към д-р Вичев, ВДС ги намира за неоснователни и по личното настояване на засегнатия назначава тричленна комисия, пред която председателят на русенското добруджанско дружество Ив. Маринополски да представи допълнително нови доказателства. В края на резолюцията се подчертава, че анархистическите действия на “осемтях” в Русе внасят разкол в движе-

нието, поради което Съветът изказва своето “неодобрение за тая им постъпка”, като предупреждава, че всяка подобна инициатива за в бъдеще ще се наказва съобразно устава³¹.

Едва ли обаче предупрежденията на ВДС са стреснали особено русенските добруджански дейци, образували Регентството. Видимо в движението се оформят два ръководни центъра. Единият – в столицата на легално изявяващата се добруджанска емиграция, и другият – в Русе, който играе ролята на оперативен координатор на нелегалната дейност във вътрешността на Добруджа. Но от пролетта на 1923 г. отношенията между двата центъра стават напрегнати и се води борба за надмощие. Регентството съществува още около месец след заседанието на ВДС от края на май и в последвалите събития след Девети юни се появява нова организационна структура в лицето на ВДРО.

Както бе посочено в предговора, конкретни проучвания за създаването и развитието на тази организация в периода 1923-1940 г. като важна част от националноосвободителното движение на добруджанските българи между двете световни войни досега не са правени. Проблемите, свързани с нея, са интерпретирани косвено в по-обобщаващите изследвания за добруджанското емигрантско движение. Пръв Ганчо Ганев публикува състава на сформирания ЦК на ВДРО в Русе, като смята, че това е станало след Търговищкия седми конгрес на Съюза “Добруджа“ (към края март 1923 г. – б. а.), без да уточнява някаква приблизителна дата. Познавайки се на доклад на Върбан Ангелов и Дочо Михайлов до ЦК на БКП, той посочва, че в него влизат Никола Кямилев – запасен подполковник, Иван Хаджииванов – адвокат, Иван Маринополски, Слави Алексиев, Иван Донешки³² – поручик, на служба, комунист, Д. Михайлов – комунист, В. Петров – комунист и Стефан Боздуганов – безпартиен, съчувственик на комунистите. Работата между избраните членове на ръководството на организацията

се разпределя така: на Н. Кямилев се възлага да държи връзки с българските власти; В. Петров, Ив. Маринополски, Ив. Хаджииванов и Ив. Донешки образуват задграничното бюро на ВДРО, упълномощено да се ангажира със специални задачи във връзка с дейността ѝ, а Д. Михайлов, Сл. Алексиев и Ст. Боздуганов представляват ЦК в Добруджа³³.

В най-значимото изследване за националноосвободителните борби на българите в Добруджа – на П. Тодоров – също се визират имената на Н. Кямилев и Ив. Хаджииванов като видни представители на Военния съюз; на Сл. Алексиев, Ив. Маринополски и Ст. Боздуганов, привлечени към групата на Н. Кямилев и от комунистите – В. Петров, Д. Михайлов и Ив. Донешки (действащ офицер). Според П. Тодоров сформиранието на ръководството на новата нелегална добруджанска организация става след 1 април 1923 г.³⁴

Володя Милачков по-прецизно доуточнява, че ЦК на ВДРО се създава след 9 юни докъм средата на 1923 г. и отново посочва неговия състав: Н. Кямилев – запасен подполковник, народен представител, сговорист; Ив. Хаджииванов – адвокат, сговорист; Ив. Маринополски – секретар на дружество “Добруджа” в Русе, радикал; Сл. Алексиев – радикал; Ив. Донешки – поручик, комунист; Д. Михайлов – комунист; В. Петров – комунист; Ст. Боздуганов – безпартиен (съчувстващ на комунистите). В Задграничното бюро влизат В. Петров, Ив. Маринополски, Ив. Донешки и Ив. Хаджииванов, а Д. Михайлов, Сл. Алексиев и Ст. Боздуганов представляват ЦК в Добруджа. Д. Михайлов³⁵ е определен за организатор и главен войвода на четите. Н. Кямилев е представител на ВДРО пред българското правителство³⁶.

Както се вижда от изложеното по-горе, тримата изследователи посочват едни и същи лица, които влизат в състава на ЦК на ВДРО по време на неговото създаване. Трябва да се отбележи обаче, че са допуснати някои малки неточности в

кратките обяснения за Н. Кямилев и Ив. Хаджииванов. Никола Цанов Кямилев е добруджанец, родом от Добрич. Служи като офицер в 4-ти, 3-ти и 9-и конен полк. На 1 април 1919 г. е произведен в чин полковник. През 1920 г. е уволнен от войската³⁷, т.е. той е запасен полковник, а не подполковник. Кямилев изиграва важна роля в събитията по 9 юни 1923 г. От момента на преврата до 19 юли той е градоначалник на Русе и новата власт му приписва заслугата за запазване на спокойствието в града през тези трудни за страната дни³⁸. Към момента на създаването на ВДРО обаче той не е народен представител.

Неточно е определена и партийната принадлежност на Ив. Хаджииванов като сговорист до включването му в ръководството на организацията. Наистина, на 10 юли Хаджииванов получава легитимационна карта на таен полицейски агент, подписана от Кямилев, с валидност до края на годината³⁹, но едва няколко месеца след това, на 10 ноември, декларира публично в местния печат, че напуска Национал-libералната партия и преминава в Демократическия сговор, защото историческият момент налагал “сплотяването на всички обществени сили”⁴⁰.

Върбан Петров в спомените си, подготвени за печат през 1947 г., но непубликувани, твърди, че след закриването на Гърговищкия конгрес се провежда тайно съвещание на левицата и десницата в Русе, на което се решило да се създаде ВДРО. Самото създаване на организацията обаче той отнася към края на септември 1923 г. В реферат, четен пред софийското младежко добруджанско дружество на 15 февруари 1925 г., В. Петров заявява, че ВДРО е основана през втората половина на 1923 г. Интересна е неговата констатация, че ЦК се състоял от седем члена и в него влизали само двама комунисти – той и Д. Михайлов, но фактическото ръководство на работата на организацията вътре в Добруджа и в България между емиграцията била съсредоточена именно в техните ръце⁴¹. Друг

изтъкнат деец на левицата в Добруджанското движение, Георги Кроснев, в своя публикация в началото на 1926 г. посочва, че създаването на ВДРО станало в края на 1923 г.⁴²

В резолюция от I конгрес на ДРО от 1929 г. се посочва, че ВДРО била “набързо скърпена“ след Деветоюнския преврат. През август 1923 г. Сл. Алексиев в писмо до П. Енчев му съобщава, че е сформирана вече ВДРО и е насрочено за 3 септември в Русе заседание на нейното ръководство, на което трябва да се редактират някои наредби⁴³.

Сравнително подробен анализ за това как се стига до създаването на ВДРО от сговористи и комунисти и за взаимоотношенията между тях вътре в организацията до нейното окончателно разцепление към средата на 20-те години прави В. Милачков. Затова, без да се отделя специално внимание на този въпрос, може да се уточни по-прецизно моментът на създаването на ВДРО. Както бе посочено по-горе, Милачков отнася този момент приблизително след преврата от 9 юни докъм средата на 1923 г., като се позовава на писма и изказвания от няколко години по-късно на активни добруджански дейци и политици, свързани по някакъв начин с това събитие. За съжаление, в нито един от тези източници не се посочва точна дата⁴⁴.

Могат да се приведат, обаче и други допълнителни податки, които още по-прецизно да доуточнят момента на създаване на ВДРО. Наистина логично е да се предполага, че ръководството на организацията е сформирано след 9 юни 1923 г., защото ако това е станало по-рано, Н. Кямилев не би могъл да бъде определен за представител на ВДРО пред земеделското правителство в качеството му на изявен сговорист. Най-вероятно ЦК на нелегалната добруджанска организация да е сформиран в промеждутъка от 9 юни до 19 юли с.г. Именно през този период от време Н. Кямилев изпълнява длъжността градоначалник на Русе и има пряк контакт с новата сговористка власт. Естествено, че в такъв случай той се явява най-под-

ходящата личност да поддържа връзки с новото сговористко правителство в полза на организацията. Не е логично да се мисли, че с такава функция е натоварен, след като е избран за народен представител. Парламентарните избори през 1923 г. се провеждат на 18 ноември, а на 6 ноември е отпечатана “Програма на Вътрешна Добрудж. Революц. Организация”⁴⁵, т.е. до това време ЦК на ВДРО е вече действащ.

Има преки свидетелства, че ВДРО още непосредствено след своето създаване започва активна дейност. За това най-ярко говори повишеният интерес на румънската тайна полиция към организационните структури на добруджанските българи в пограничната зона. На 16 август 1923 г. шуменският околийски началник получава бърза телеграма от един селски кмет от пограничните села, в която се съобщава, че същия ден при него са идвали българи от Добруджа и са го предупредили за скорошна акция на румънската Сигуранца. Според казаното от тях един от шефовете на полицията в Силистра арумънинът Чоти Александреску, възнамерявал в скоро време с четирима турци от града и двама българи от “Стара Добруджа” (Северна Добруджа – б.а.) да преминат границата при Русе или при Варна, като се представят за румънски дезертъори, и се опитат “да изучат кои са водителите и комитетите на българските организации в Романия”⁴⁶.

През есента на 1923 г. Сократ Близнаков, член на ръководството на Добричката комунистическа организация, в разговор с Иван Даракчиев във Варна по повод набавяне на марксистка литература за младежката група получава упрека: “Вие какво правите в Добрич. Силистренци напълниха селата в окръга с комитети на Добруджанската революционна организация. Кажете на Киро и Кроснев да побързат и заработят по-интензивно по тази линия”. След завръщането си от Варна Близнаков поставя въпроса пред другите ръководни фактори в комунистическата организацията – Киро Стефанов и Георги Кроснев,

но те нищо конкретно не му отговарят⁴⁷. Вероятно това се дължи на предпазливостта на двамата във връзка със сложната политическа обстановка около Септемврийските събития.

В началото на 1923 г. В. Петров е натоварен от ЦК на БКП да се включи в Добруджанската емигрантска организация с цел да създава комунистически групи, с чието съдействие да се провежда партийната политика в нея. В навечерието на Търговищкия конгрес, снабден с генерално пълномощно от партийната централа, той обикаля всички селища по добруджанската граница от Русе до Варна, в които чрез комунистическите организации и личните си връзки образува тайно в местните добруджански дружества левичарски групи. Засилващото се организационно влияние на БКП в местните добруджански организации в пограничния район става още по-осезателно на фона на сериозното присъствие на негови представители в ръководните органи на Съюза "Добруджа". На Търговищкия конгрес във ВДС са включени и комунистите В. Петров, Д. Михайлов и Ив. Даракчиев, като В. Петров е избран и за заместник-председател на ИК⁴⁸. Всичко това кара десницата първоначално да се съгласи на единодействие с комунистите.

Трябва да се има предвид още, че след 9 юни срещу местната организация на Компартията в Русе не се оказва никакъв извънреден политически натиск от новата власт. Тя свиква няколко големи публични събрания, на които ораторите се изказват положително за свалянето на БЗНС от властовите му позиции. Дори един от лидерите на русенските комунисти – Н. Киров – оценява Деветоюнската промяна като второ по значение събитие в Новата история на България след детронирването на княз Александър Батенберг. Друг местен водач на комунистите – Александър Атанасов – отправя специална благодарност към военните за държанието им след преврата и се изказва за нуждата от бързо насрочване на нови избори, за да се види коя политическа сила трябва да управлява страната⁴⁹.

Едва в края на юни и началото на юли временно са задържани някои общински съветници-комунисти, а местната организация на БКП само публично апелира за стриктно спазване на правителствените уверения за поддържане на ред и спокойствие в страната⁵⁰.

Неучастието на русенските комунисти в Юнските и Септемврийските събития от 1923 г. малко по-късно е съпроводено от специална декларация на техните общински съветници, с която се отказват от досептемврийския си ангажимент към БКП и нейната тактика, свързана с директивите на Коминтерна, като заявяват, че запазват само принципните си идейни позиции, влизайки в т.нар. Трудова партия, защитаваща интересите на най-широк кръг от народните маси⁵¹. Иначе казано, в седището на ЦК на ВДРО – Русе политическият градус на партийното противопоставяне не е толкова висок, както в други части на страната.

Новата сговористка власт в града е улеснена при запазване на спокойствието в него и като контрапункт на сговорчивата външна политика на земеделското правителство спрямо съседите на България, активистите на Добруджанската организация, които са за решителни действия срещу румънското управление на Добруджа, вземат инициативата за създаването на нелегалната ВДРО. Очевидно, тук в момента на създаването на организацията политическата поляризация между Сговора и Компартията все още не е придобила рязко конфронтационен характер. Затова в нея се привличат хора с позиции в легалната Добруджанска организация, способни да организират и лично да ръководят четническия апарат. Политическата принадлежност на всеки един от тях на първо време се пренебрегва, като сговористите и комунистите поотделно се надяват в близко бъдеще да поставят организацията под свой контрол.

По-трудно може да се установи от наличните източници кой застава начело на ръководството на ВДРО. Това е така,

защото нелегалният характер на организацията предполага създаването на крайно оскъдна документация за нейната дейност.

Както бе посочено по-горе, на 6 ноември 1923 г. или малко преди това се приема Програмата на ВДРО, подготвена от “Централния Р. Комитет”. Д. Митев и В. Милачков в своя публикация правят издържан подробен анализ на нейното съдържание по екземпляр, издирен в Архива на Обществото на народите в Женева. Странно защо обаче те се обвързват с твърдението, че у нас “единственият известен на историческата наука екземпляр” в недобро физическо състояние се съхранява в Архива на МВР. Освен това според тях тази програма е валидна до началото на 1925 г., когато се приключва първият период от развитието на организацията, свързан с масови арести от страна на българските власти сред комунистите и техните привърженици в Добруджанското движение⁵².

Текстът на Програмата е отпечатан в малък (джобен – б.а.) формат и вероятно в ограничен тираж. Едва ли обаче това може да бъде основание за категорично твърдение, че до наши дни се е запазил само посоченият от Д. Митев и В. Милачков екземпляр. Факт е, че в Архива на МВР в полицейското досие на Ст. Боздуганов се съхранява още един екземпляр в отлично физическо състояние. На меката му синя корица и титулната страница ясно се чете: “ПРОГРАМА НА ВЪТРЕШНАТА ДОБРУДЖ. РЕВОЛЮЦ. ОРГАНИЗАЦИЯ”, а отдолу датата – “6 ноември 1923 год.” Върху надписа е поставен печатът на организацията, на който околоръст е изписано: “ВЪТРЕШНА ДОБРУДЖАНСКА РЕВОЛЮЦИОННА ОРГАНИЗАЦИЯ – ЦЕНТРАЛЕН КОМИТЕТ”, а в кръговото пространство, на фона на схематично представената карта на Добруджа, са изобразени кръстосана пушка и сабя с човешки череп в средата. Около тях се чете девизът: “СВОБОДА ИЛИ СМЪРТ”. Печатният текст на Програмата се състои от 25 страници и в този екземпляр не са нанасяни никакви корекции и забележки⁵³.

Не звучи убедително и второто твърдение на Д. Митев и В. Милачков за времето на действието на Програмата. Независимо от това, че някои от нейните членове сигурно са резултат от компромиси между левицата и десницата в ЦК на ВДРО, при липсата на досега издирен подобен следващ документ не е аргументирано определянето на някаква хронологическа граница за периода ѝ на действие. Във всеки случай от протокола за обиск в дома на Ст. Боздуганов в Русе от 25 октомври 1933 г. става ясно, че Програмата е сред иззетите вещи, като доказателство за нелегалната му дейност, заедно с други документи, датирани най-рано от втората половина на 1925 г.⁵⁴ Това показва, че Програмата на ВДРО от 6 септември 1923 г. и след 1925 г. все още е служела, поне на някои четоводци на организацията като Ст. Боздуганов.

Поради обстоятелството, че тя е анализирана обстойно от споменатите по-горе изследователи, тук се представят само резюмирани по-важните постановки в нея. Основният програмен текст включва 13 члена. В “Специално приложение” са поместени членовете от 14 до 16. Разделът “Специални задачи на Задграничното бюро” включва останалите членове до 20-и. Повече от половината съдържание обхваща т.нар. “Приложение”.

Чл.1 формулира целта на ВДРО – “политическо освобождение на Добруджа с всички възможни революционни и дипломатични средства”. Чл.2 очевидно е компромисен вариант между различните течения в Добруджанското движение. Той застъпва доста неопределеното виждане, че по формата на управление “ще се произнесе целокупният добруджански народ” след освобождението чрез своите представители в първото учредително събрание, което показва, че все пак в него надделяват главно схващанията на левицата и автономистите. Т.е. става дума не за присъединяване към България,

а за устройването на Добруджа като самостоятелна политическа единица на Балканите.

В следващите членове се посочва, че целта, която преследва ВДРО, му налага да извършва политическа дейност. Предвижда се организацията да концентрира своята пропаганда изключително в Добруджа, като поддържа духа на местното население с широк четнически апарат. Унищожаването на бандитизма в областта се разглежда като една от главните предпоставки за постигане на поставената цел, т.е. става дума за това, което десницата застъпва много настоятелно на Седмия добруджански конгрес в Търговище. Чл.6 предвижда да се изградят тайни комитети от по 2-3-ма души във всички селища без изключение, които да изпълняват “безрезервно нарежданията” на ВДРО. По-нататък се изтъква, че организацията ще създава революционни съдилища, които ще имат доста широки пълномощия – от наказване на шпионите и бандитите до следене за чистота на битовия морал. В това отношение се сочи за пример ВМРО като родствена организация, чийто дългогодишен опит може да служи само за поука. Указват се методите на пропагандната работа сред населението и начините, по които ще се събират средства за издръжка на нелегалните функционери. В чл.12, без допълнителни пояснения, само се посочва, че трябва да се създадат връзки с чужди правителства “според добре преценените моменти”. В такива случаи щели да се изпращат подходящи личности, които достойно да представляват организацията. Чл.13 предвижда създаване от годното да носи оръжие добруджанско население на революционна армия, числяща се в запас, но да бъде готова, “когато нуждата наложи”.

В “Специалното приложение” чл.14 регламентира, че ВДРО е изградена на принципа на демократическия централизъм. В това няма нищо чудно предвид конспиративния ха-

рактър на организацията. Чл.15 определя броя на членовете на ЦК на 7-8 души и мястото на неговото седалище в Русе. Няколко души от ЦК образуват Задграничното бюро в България, а останалите са резиденти в Добруджа. Чл.16 указва, че Централният революционен комитет (ЦРК) се състои от намиращите се в Добруджа членове на ЦК и е натоварен да направлява техническата страна на вътрешната дейност, свързана с ръководството на местните организации.

От чл.17 до чл.20 в раздел “Специални задачи на Задграничното бюро” се регламентира дейността на ВДРО по устройването на пунктове по българо-румънската граница на българска територия, рекрутирането на четнически състав, контролирането на тайните комитети от двете страни на границата и начинът, по който ще се вземат спешни решения от ЦРК.

В частта “Приложение”, най-общо казано, се прави обстоен преглед на развитието на Добруджанския въпрос след Освобождението и на отношението на Великите сили към него. Същественото тук е, че в края на тази част изрично се подчертава независимостта на ВДРО от легалния ВДК в София⁵⁵. В случая чрез програмата се заявява още един път открито нежеланието на левицата и десницата в Добруджанското движение да се съобразяват с водената политика от столичния център, начело с д-р П. Вичев. Според тях легалните форми на борба не са дали и няма да дадат в скоро време положителен резултат.

От изложените по-горе основни положения в Програмата е видно, че тя е играла и ролята на Устав на ВДРО. Отпечатана е от Сл. Алексиев в Русе, вероятно наскоро след 6 ноември 1923 г. Авторството на програмата е трудно установимо. Знае се със сигурност само, че в нейното изработване е участвал пряко В. Петров⁵⁶. Впрочем, както бе отбелязано вече, тя се издава от името на ЦРК, от което следва, че основно върху нея би трябвало да са работили Д. Михайлов, Сл. Алексиев и Ст. Боздуганов – хората, представляващи този ръководен

орган. Но изглежда в съставянето на Програмата вземат участие и останалите членове на ЦК. Като аргумент за такъв извод могат да послужат и компромисните постановки в нея, удовлетворяващи както левицата, така и десницата в ръководство на ВДРО. Писмените свидетелства, оставени от най-изтъкнатите функционери на ВДРО, са единодушни, че тя е създадена по подобие на програмните документи, регламентиращи дейността на ВМРО – устава, инструкции, правилници и пр., които са били широко използвани при изработването ѝ⁵⁷.

П. Тодоров предполага, че към края на август 1923 г., по инициатива на В. Петров и Д. Михайлов, Програмата е обсъдена и приета от ЦК. Добруджа се разделя на организационни райони с центрове в Добрич, Тервел, Силистра, Тутракан, Кюстенджа и Тулча. Във всеки район едновременно с местните организации се формират чети от по 10-12 души. В по-големите емигрантски центрове се създават тайни комитети за организиране на бежанците в легални групи за подготовка на чети, които при нужда да се мобилизират⁵⁸. През същото лято обиколка из силистренските и тутраканските села предприема Ст. Боздуганов⁵⁹. Сл. Алексиев в качеството си на член на централното ръководство разширява организационната мрежа на ВДРО във Варненско, като вербува четници от членовете на местните дружества “Добруджа”⁶⁰.

Както се вижда от самото структуриране на ЦК на ВДРО при създаването му и от малко по-късно публикуваната програма, длъжностите на отделните членове не са подчинени на някаква строга вътрешна субординация. Може да се предположи, че ЦК е трябвало да работи преди всичко като двуединен колективен орган – в страната и в Добруджа, при което не се налага да се спазва стриктно принципът на единоначалието въпреки конспиративния характер на дейността, която извършва. Различната политическа ориентация на неговите членове също

е основание за едно недотам строго подчинено вътрешно устройство. Това не означава обаче, че ръководството на ВДРО е нямало свой председател. Друг е въпросът какви реални правомощия е имал този председател при фактическото разделение на ЦК на две – в организационен смисъл и по политически признак – и как това обстоятелство се отразява на отношенията между членовете му. За съжаление, известните до сега източници не дават категоричен отговор на най-важния въпрос – кой е стоял начело на нелегалната добруджанска организация през различните периоди от нейното съществуване?!

През 1947 г. главният редактор на русенския в. “Дунавски отечествен фронт” Момчо Крумов, известен деец на левицата в Добруджанското движение, публикува на страниците на вестника своите спомени – “Дочо Михайлов в добруджанското нациоанал-революционно движение” под формата на очерк с продължения в девет последователни броя. Доминирани от конюнктурния анализ, характерен за тези години, спомените на М. Крумов съдържат и много сведения за дейността на ВДРО до 1926 г. След като Крумов изрежда членовете на ЦК, сред които не споменава името на Иван Донешки, а поставя това на Стефан Симеонов⁶¹, той отбелязва, че “Слави Алексиев бе секретар-касиер и председател на ВДРО, а Дочо Михайлов организатор на ВДРО в Добруджа и пограничната зона в България – от Дунава до Черно море”. По-нататък в спомените си Крумов обяснява, че членовете на ЦК и ръководителите (воеводите) имали кочани за “събиране на данъците”. Събраните суми се внасяли на секретар-касиера Сл. Алексиев, за да ги раздава на функционерите на организацията. Отначало “изплащането на заплатите” в Русенския район вървяло горе-долу добре, но в другите райони нищо не получавали. Тогава четниците започнали да се оплакват и сумите, които Д. Михайлов, получавал не внасял на Алексиев, а сам раздавал на четни-

ците. Това траело 2-3 месеца до арестуването му (8 март 1925 г. – б.а.)⁶².

Очевидно, в спомените си М. Крумов приписва две функции на Сл. Алексиев в ЦК на ВДРО – председател и секретар-касиер. Освен това според разпределението, направено в ЦК, Алексиев е представител на ръководството на организацията в Добруджа, т.е. той е ангажиран с преминаване на българо-румънската граница начело на четнически формирования. Едва ли Сл. Алексиев би могъл да съчетава всички тези длъжности въпреки голямата му отдаденост на българската национална кауза в Добруджа. А изострянето на отношенията между Алексиев и Д. Михайлов, за които говори М. Крумов, наистина е факт, поставил началото на окончателния разрыв между левията и десницата във ВДРО. Това обстоятелство обаче не потвърждава многостранния длъжностен статут, приписван на Сл. Алексиев в ЦК, а по-скоро е илюстрация на липсата на строга координация и дисциплина между действията на отделните членове в него.

По-късно, през 1945 г., Аспарух Айдемирски в писмо до Дора Габе твърди, че не е знаел кога точно е създадена ВДРО. В адвокатската му кантора в столицата понякога идвал Сл. Алексиев, който ”минавал за водач (главен войвода) на ВДРО”, и водел разговори с В. Петров. Айдемирски намира Алексиев за “много разпаден революционер и добър организатор, но недостатъчно интелигентен”⁶³.

Още един документален източник дава косвени сведения за мястото, което Сл. Алексиев заема в организацията. След възвръщането на Южна Добруджа към България Ив. Хаджииванов, в качеството си на председател на русенското дружество “Добруджа“ и председател на ВДРО, подготвя два списъка – първия с шестдесет, а втория със седемдесет и седем имена на четници и ятаци на националноосвободителното дви-

жение в областта и на местни дейци на добруджанските дружества в пограничния район – с предложение до правителството да бъдат наградени с ордени и да им се отпусне народна пенсия. В първия списък, отразяващ по-подробно дейността на вписаните лица, под № 8 е отбелязано: “Наследниците на Слави Алексиев от гр. Русе, основател на ВДРО и ръководител – народна пенсия”⁶⁴. Но, за съжаление, този документ също не е категоричен и доста общо илюстрира ролята на Алексиев в организацията.

Интересни сведения за ръководството на ВДРО през този период се съдържат в писмото на Йордан Маринов Гергицов от с. Сребърна, Силистренско до Окръжното управление на МВР – служба “Държавен архив” в Русе от 24 февруари 1953 г. Вероятно това писмо под формата на подробен спомен за националноосвободителното движение в Добруджа между двете световни войни е изпратено по настояване на началника на Русенския държавен архив. (Системата на държавните архиви по това време е все още в период на структуриране и окръжните архиви се създават първоначално като отдели към съответните окръжни управления на МВР, а по тогавашното административно деление сегашната Силистренска област е била околия в Русенски окръг – б.а.). От изложеното в писмото става ясно, че Йордан Гергицов, като участник от левията в Добруджанското движение, е познавал отблизо Д. Михайлов и останалите ръководители на нелегалната организация. Освен това той изтъква, че “като председател на В. Д. Р. О. беше избран Хаджи Иванов, адвокат от Русе и секретар на В. Д. Р. О. Слави Алексиев...”⁶⁵. В спомените си В. Петров точно посочва функциите Сл. Алексиев – “освен касиерската, той изпълняваше и секретарската длъжност на организацията”⁶⁶.

Несъмнено ролята на Сл. Алексиев и Ив. Хаджииванов като представители на десницата в ръководството на органи-

зацията е много важна и те са хората, които са в постоянен контакт с четническият апарат. Както бе изтъкнато по-горе, цитираните два списъка на лицата, предложени за награждаване като активни дейци на българската национална кауза в Добруджа, са подготвени от председателя на ВДРО към момента на възвръщането на Добруджа към България – Ив. Хаджииванов. Вероятно функциите на председател на ЦК на организацията е изпълнявал Хаджииванов и при нейното създаване предвид няколко обстоятелства. По време на изграждане на ВДРО той е вече утвърден, авторитетен адвокат в Русе с многобройни връзки сред силните на деня след 9 юни 1923 г. Постоянната му служебна ангажираност в Русе, т.е. в седалището на централното ръководство, дава възможност на Хаджииванов да бъде много полезен координатор в засилената четническа активност на добруджанската емиграция. Освен това, като член на задграничното представителство на ЦК в България, при евентуален провал в организацията той не рискува да бъде заловен от румънските власти и по този начин, макар и временно, ВДРО да остане без председател. От друга страна, дейността на Сл. Алексиев като член на представителството на ЦК в Добруджа е насочена преди всичко в района на българо-румънската граница и той много успешно може да изпълнява задълженията на секретар-касиер, събирайки на място членските вноски на добруджанските дружества от пограничните села.

РАЗРАСТВАНЕ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА. ВЪТРЕШНИ ПРОТИВОРЕЧИЯ И БОРБИ

На едно от първите заседания на ЦК на ВДРО в Русе се разисква по три много важни въпроса: за належащата необходимост от набавяне на средства за организацията, намиране

на международна политическа опора и установяване на връзки с ВМРО. Скоро след това Н. Кямилев, в качеството си на изявен привърженик на управляващата политическа сила, представя В. Петров на военния министър генерал Ив. Вълков. На тази среща Петров, облечен в “революционна униформа”, излага пред министъра целите, които си поставя ВДРО, и описва тежкото ѝ финансово състояние. Генерал Вълков отговаря, че поради сложилата се международна политическа обстановка, правителството не може да поеме субсидирането на “революционна организация”, действаща на територията на съседна страна. Единственото, което можело да се направи в случая, е да се отпусне еднократна помощ. На тръгване В. Петров получава чек от 100 хил. лв., стигнали едва за покриване на заемите на организацията до момента. Много скоро след това става ясно, че повече на българското правителство не може да се разчита, тъй като то започва да търси сближение с Румъния⁶⁷.

Междувременно участието на Д. Михайлов и привържениците на БКП добруджанци в Септемврийските събития от 1923 г. във Варна и Варненско, Шуменско и Новопазарско, засилват недоверието между левицата и десницата в ЦК на ВДРО⁶⁸. В навечерието на събитията Стоян Божков развива дейност в Исперихско по формиране на комфракции в структурите на организацията по инструкция, дадена му от Петко Напетов в София⁶⁹. Д. Михайлов взема дейно участие в подготовката на въстание във Варна и в навечерието му е определен за помощник на градския въстанически комитет. Като командир на бойна група, той участва в сражението за овладяване на флотските казарми⁷⁰. Командир на въстанически отряд в Новопазарска околия става четническият войвода на ВДРО Георги Чаков. Особено активно се включва във въстаническите действия добруджанската емиграция от с. Никола Козлево и с. Пет могили, Шуменско, основни бази на ВДРО през първите години от съществуването на организацията. От 23 до 25 септември

с.г. десетки от участниците в боевете с правителствените войски падат убити, загива и Г. Чаков. Други са преследвани и заловени от властите, трети се предават доброволно⁷¹.

Напрегната вътрешнополитическа обстановка в страната активизира и десницата във ВДРО. В парламентарните избори на 18 ноември Н. Кямилев влиза в Народното събрание с листата на Демократическия сговор⁷². В края на 1923 и началото на 1924 г. той заедно с други русенски депутати-сговористи предприема обиколка в окръга, свързана с разширяване на подкрепата за Цанковото правителство⁷³.

Според направеното географско райониране на организационните чети на ВДРО в Южна Добруджа те се предвождат съответно: в Силистренско – от Д. Михайлов, в Тутраканско – от Ст. Боздуганов, в Тервелско – от Димитър Дончев-Доктора и Рашко Чорбаджиев и в Добричко – от Стайко Колев⁷⁴. През декември 1923 г., при обиколка в Добруджа, на тайна сбирка на Силистренската околийска чета Д. Михайлов заявява, че ако ЦК на ВДРО в лицето на привържениците на Кямилев се опита да сътрудничи с Цанковото правителство, трябва да се противодейства чрез създаване на специална бойна група, която да се активизира при нужда. Наскоро след това казаното от Д. Михайлов става известно на хората около Кямилев. Д. Михайлов и В. Петров са поставени под наблюдение и за действията им се уведомява българската полиция⁷⁵.

В края на 1923 г. Д. Михайлов основава местен комитет на ВДРО в с. Алфатар, подчинен на районния комитет в Тервел, под ръководството на Д. Дончев-Доктора и Р. Чорбаджиев. Алфатарската структура на ВДРО има доста силно влияние сред местното население, което улеснява придвижването на четите на организацията и снабдяването им с храна и облекло. В началото на 1924 г. районната чета на Р. Чорбаджиев преследва една румънска жандармерийска част до крайните къщи на Алфатар⁷⁶.

По същото време Д. Михайлов прави отново обиколка в Добруджа. Най-напред той се отбива в с. Царев дол. Тук престоюва два дена в дома на Йордан Ковачев (Гайдаря) и създава местен комитет на ВДРО. След това се отправя към с. Пожарево и спира с четата в гората, източно от селото. Отново се изгражда местен комитет, начело с привърженика на Компартията Димитър Богданов и членове Георги Начев, Георги Богданов и др. Минавайки покрай с. Дунавец, Д. Михайлов дава поръчение на Иван Атанасов да сформира и в това село местен комитет. Малко по-късно с четата си той достига с. Малък Преславец и спира в местността Медни дол. Тук с представители от с. Долно Ряхово се създава комитет, в който се включват Петко Генов, Игнат Карагенов, Иван Тодоров и др. От с. Малък Преславец в комитета влизат Велико Чешмеджиев, Иван Добруджанов, Йордан Чешмеджиев, Георги Йорданов и др. По-късно в спомените си П. Карагенов посочва, че Д. Михайлов ги запознал с целите на борбата, която води ВДРО, и присъстващите на сбирката първата вечер дали клетва. На втората вечер около 100 души от с. Малък Преславец също положили клетва. През с. Бабук Д. Михайлов отива в Силистра, където провежда съвещание с вече изградената организационна структура на ВДРО и поставя задачата за изграждане на нови комитети в района. Голяма част обаче от местните структури на ВДРО, които създава в Добруджа Д. Михайлов, се ръководят от членове на Компартията⁷⁷. Подобно е положението в структурите на ВДРО и в Добричко. Начело на окръжното ръководство в този район застават функционерите на БКП Георги Кроснев и Киро Стефанов⁷⁸.

В спомените си М. Крумов твърди, че през 1924 г. Д. Михайлов образувал в Русе бойна група от десет-петнадесет младежи добруджанци. Младежите се обучавали да стрелят с пушка и пистолет, а също да хвърлят ръчни гранати. Ученията се провеждали в местности извън града. В групата влизали: Илия

Камбуров, Нейчо Йорданов, Тончо Гълчанов, Неделчо Коев, Тодор Йорданов, Момчо Крумов, Димитър Екзаров, Христо Крумов и др. Официално групата се подготвяла като бъдеща чета на ВДРО, но всъщност трябвало да изпълнява задачи на Компартията. Д. Михайлов обещавал, че през пролетта на следващата 1925 г. щял да вземе няколко младежи в действащите чети в Добруджа⁷⁹.

По-различен е случаят с изградения през пролетта на 1924 г. окръжен комитет на ВДРО в Силистра, начело на който застава Добри Бърдаров, дребен търговец – чехлар, необвързан партийно. Целта била чрез включване на такива дребни собственици като Бърдаров в ръководството на съпротивителната борба срещу румънския режим да се привлекат и по-заможните слоеве от добруджанското население. Но за разлика от селските комитети окръжният комитет в Силистра проявява по-слаба активност⁸⁰.

В полицейските дознания от 1933 г. Ст. Боздуганов посочва, че в началото на 1924 г. е обходил с четата си целите Тутраканска и Тервелска околии. Периодичните четнически обиколки имали за цел да обнадеждат местното българско население да не пада духом и да се засили доверието му към Добруджанската организация в България. Създавани били по места тайни комитети, които имали за задача да поддържат жив българския дух сред добруджанци и да ги убеждават да не емигрират от родните си места. При всяка обиколка били свиквани комитетските членове от близките села, както и повидните общественици и учители. Провеждало се ”нещо като събрание (беседа)”, в което Боздуганов ги информирал за инициативите и протестите на ИК на Съюза “Добруджа” за разобличаване на насилническия характер на румънското управление в Добруджа и отново им напомнял “да гледат по никой начин населението да не емигрира”. Същата дейност той развивал със своята чета през 1925 г. до месец септември⁸¹.

През пролетта на 1924 г. активни връзки с управляващата политическа сила в страната демонстрира представителят на десницата в ЦК Ив. Хаджииванов. Той е избран за член на Градското бюро на Демократическия сговор и малко по-късно, от името на русенското дружество “Добруджа” разменя любезни телеграми с цар Борис III по повод на имения му ден⁸².

Въпреки всичко формалното единство в ръководството на ВДРО все още се запазва. Полицейските протоколи от разпити на четници на организацията свидетелстват, че през пролетта на 1924 г. Н. Кяmilев, Д. Михайлов, Сл. Алексиев и В. Петров обикалят цялата добруджанска граница от Русе до Варна, свикват пунктови събрания и извършват преглед на готовността на четите за действие. Границата преминават обаче само Сл. Алексиев, Д. Михайлов и Ст. Боздуганов⁸³. Главната цел е прочистването на пограничната зона от разбойнически банди. В това отношение ВДРО получава съдействие от българските власти. Пак през пролетта на 1924 г. Н. Кяmilев организира среща на членове на ЦК на ВДРО с Щаба на граничните войски, на която се уточняват детайлите по преминаването на четите на организацията в Добруджа. Главният войвода Д. Михайлов предупреждава, че който премине границата без негово разрешение, ще бъде наказан със смърт. За няколко месеца съществуващите разбойнически банди в Южна Добруджа са премахнати. Някои от румънските жандармерийски шефове по селата, които тероризират българското население, са убити. Местната администрация, особено в Тутраканско, Силистренско и Тервелско, където най-активно действат четите, е респектирана. Благодарение на тази активност на ВДРО сериозно е препятстван планът на румънските власти за колонизиране на Добруджа през 1923-1924 г. Освен това самата организация бележи значително нарастване и нейните членове и привърженици достигат около 2000-3000 души⁸⁴.

Но противоборството между десницата и левицата в организацията се проявява доста осезателно и в дейността на четническия апарат. В Тутраканско и Добричко четите са под влиянието на десницата, а в Силистренско и Тервелско в тях доминира комунистическото влияние. В своите райони привържениците на Компартията изграждат революционни комитети в около 60-80 села с куриерски връзки и ятаци. Снабдяват комитетите с комунистическа литература и поставят за задача на местните партийни функционери да лансират свои доверени хора в тях. Четите на десницата и левицата ревниво пазят една от друга достъпа до определения им район⁸⁵.

На 7 май 1924 г., един ден след подписването на Майския манифест от ЦК на ВМРО за сътрудничество с Коминтерна, се провежда заседание на ЦК на ВДРО в Русе. На него, по предложение на В. Петров и Д. Михайлов, се взема единодушно решение да се пристъпи към практически действия за установяване на контакт с ВМРО и да се влезе във връзка със съветските представители във Виена за набавяне на средства и оръжие за организацията. С изпълнението на двете задачи е натоварен В. Петров. Той изтъква обаче, че установяването на връзки със Съветския съюз може да стане само със съгласието и препоръката на централата на БКП, което естествено ще запостави организацията в очите на българското правителство. Въпреки това ЦК на ВДРО единодушно дава съгласието си да се използва този канал за връзка. Снабден с препоръчително писмо до ЦК на ВМРО, В. Петров първо заминава за Горна Джумая (Благоевград). Независимо от сложната обстановка във ВМРО след публикуването на Майския манифест в печата, тук той успява да осъществи среща с ръководителите на организацията Тодор Александров, генерал Ал. Протогеров, Алеко Василев (Алеко паша) и полковник Атанасов. В. Петров открито заявява пред ЦК на ВМРО, че е член на БКП и че ще

отиде на среща с представители на Съветския съюз във Виена⁸⁶ с пълномощно от ЦК на партията. По принцип са възприети всички негови предложения за установяване на по-близки отношения между двете организации, като ръководството на ВМРО изявява готовност да съдейства за мисията на В. Петров във Виена и дава съгласието си той да го представлява на преговорите със съветските дипломати. От своя страна, В. Петров поема ангажимента след завръщането си от мисията да информира ЦК на ВМРО за резултатите от нея. В София В. Петров прави подробен доклад за срещата до централата на БКП, в който подчертава своето впечатление, че генерал Протогеров играе “агент-провокаторска роля“ във ВМРО, за която останалите членове в ръководството на организацията не се досещаха. Друг доклад той представя на ЦК на ВДРО, който е одобрен без забележки⁸⁷.

За изпълнение на втората задача В. Петров търси съдействието на висшия функционер на нелегалната военна организация на БКП в столицата Коста Янков. Янков изисква да му се представи предварително информация за положението в Добруджа и за състоянието на ВДРО. Такава информация е подготвена от В. Петров и Д. Михайлов, а посочените данни в нея са уточнени със Сл. Алексиев. Според нея ВДРО имала голямо влияние сред добруджанското население; обхванати били всички райони на Добруджа с изключение на североизточната част на Северна Добруджа; членовете на ВДРО наброявали повече от 1000 човека от около 130 села, от които в около 30 села, по ред причини, имало ангажирани само по няколко души; в Русе, Варна, София и други бежански центрове функционирали комитети. В информацията се изтъкват като незадоволителни резултатите от дейността на организацията за разрастване на четническия апарат поради липса на средства и оръжие. Твърди се, че за нейната ежемесечна издръжка

е необходима сума от около 500 хил. лв. Информацията завършва с констатацията, че ВДРО се намира под идейното влияние на комунистите, което не отговаря на действителното положение⁸⁸.

След като осведомява партийната централа на БКП за състоянието на нелегалната добруджанска организация, В. Петров чрез К. Янков се снабдява с нужното пълномощно и получава от съветската легация 20 хил. лв. Минавайки през Русе, той оставя половината от сумата за нуждите на ВДРО. На 6 юли, преди заминаването за Виена, от групата около Кямилев му напомнят, че в разговорите със съветските представители не трябва да дава никакъв повод за намеса във вътрешните работи на организацията или за просъветска пропаганда в Добруджа. Но В. Петров не изпълнява точно дадените му инструкции. В срещите си с Г. Димитров и със съветските дипломати той дава разяснения по широк кръг от въпроси, засягащи Добруджанското движение и вътрешното положение на страната. От своя страна, събеседниците му изрично го предупреждават да проявява максимална бдителност към Н. Кямилев и Ив. Хаджииванов. След завръщането си от Виена на 24 юли В. Петров дава устен и писмен отчет на К. Янков, от когото получава още 15 хил. лв. Чрез Д. Михайлов ги изпраща на организацията. Наскоро след това К. Янков му съобщава, че Москва приема всички искания, поставени от него във Виена, и че е изпратено известно количество оръжие в Цариград, което трябва да бъде получено от упълномощено от Янков лице. В спомените си В. Петров пояснява, че ставало дума за около 300 пушки, повече от 200 пистолета, 300 бомби и други военни материали, предназначени главно за ВМРО, тъй като ВДРО поради своята малочисленост имала много по-малки нужди от оръжие. Съветски транспорт щял да стовари оръжието в някой пункт по Черноморското крайбрежие, откъдето хората на ВДРО

да го пренесат във вътрешността на страната. За разноси по пренасянето Янков дава на В. Петров 20 хил. лв. Допълнително К. Янков съобщава на В. Петров, че Москва е решила да отпуска на Добруджанската организация месечно 200 хил. лв. След приспадането на дадения аванс В. Петров получава от К. Янков 110 хил. лв. Част от сумата той предава лично, а останалата – чрез Илия Камбуров на Д. Михайлов, който я изразходва за нуждите на създаваните от него комфракционни групи във ВДРО. Пак в спомените си В. Петров твърди, че отпуснатата ежемесечна субсидия била от 300 хил. лв., 200 хил. лв. от които трябвало да се внасят в касата на ВДРО и 100 хил. лв. да бъдат на негово и на Д. Михайлов разположение за разходи по поддръжка на комфракциите. Сумите В. Петров отчитал на К. Янков устно, без никакви писмени документи. Все пак Янков не забравил да го предупреди, че при злоупотреба наказанието може да бъде само едно – смърт⁸⁹. Главната причина за тези фракционни действия на левицата в ръководството на организацията е курсът на ЦК на БКП за продължаване на въоръжената борба срещу правителството на Демократическия сговор.

В. Петров, придружен от Сл. Алексиев, осъществява втора среща с част от ръководството на ВМРО в лицето на Т. Александров, генерал Протогеров и полковник Атанасов. На нея се разпределя обещаното оръжие между двете организации и се планира нелегалното му внасяне в страната. Решава се за приемане на оръжието в Цариград да се изпратят представители на ВДРО. С моторница то трябвало да бъде докарано в района на Варна, където товарът щял да бъде посрещнат и прехвърлен на един миноносец от българския военен флот, командван от офицер, привърженик на ВМРО. След това хора на македонската организация щели да се ангажират с пренасянето на оръжието от Варна. И за тази среща В. Петров докладва подробно в централата на БКП. Със завръщането му в Русе

веднага се свиква ЦК на ВДРО за решаване на въпроса по пренасянето на съветското оръжие. По предварително споразумение с ръководството на БКП, В. Петров и Д. Михайлов предлагат за Цариград да заминат и да приемат оръжието представители на десницата. Изпълнението на тази акция се възлага на Ив. Хаджииванов и Ст. Симеонов. Тя обаче не се осъществява и се отлага за по-късно поради провал във Варна, при който полицията залавя каруци с пушки и разкрива няколко от участниците в поддържането на нелегалния канал Добрич – Букурещ. За втори път се предприема такава акция в края на лятото на 1924 г., но отново засилените полицейски мерки я осушават⁹⁰.

Наскоро след русенското съвещание на ЦК на ВДРО за транспортиране на съветското оръжие, В. Петров е задържан от полицията в София по донесение, че е ходил по комунистическа агитация в Македония. От ареста го освобождава застъпничеството на Н. Кямилев. Имайки предвид затрудненото материално положение на Н. Кямилев, който иначе бил свикнал да води бохемски живот, В. Петров склонява ЦК на БКП да му отпусне ежемесечна сума от 5 хил. лв. за лични разходи срещу услуги на партийната централа. По-късно в спомените си В. Петров изтъква, че ако “мнозина наши добруджански и партийни деятели са живи, то това до голяма степен се дължи на него главно и на тези 5000 лева месечна субсидия, която му отпускахме от Добруджанската организация”. Услугите на Кямилев са свързани предимно с информиране на ръководството на БКП за по-важните решения на министерския съвет, които представляват опасност за партията и за нейните по-изтъкнати функционери. По негови сведения нелегалният ръководител на военната комунистическа организация К. Янков се предпазва от арест и неведнъж дейци на добруджанската левица с негово съдействие са спасявани от полицейски преследвания⁹¹.

Осмият конгрес на Добруджанската организация в Плевен от 25-26 май 1924 г. с нищо не помага за консолидацията в ръководството на ВДРО и става арена на противоречията и интригите на трите течения в нея. В отчетния доклад на д-р П. Вичев ВДРО се обявява за несъществуваща, заседаващите делегати се разделят на две и фактически се провеждат два конгреса. Разцеплението започва да се преодолява постепенно от началото на месец юни⁹². Местният печат в Русе коментира разногласията на Плевенския конгрес като “печален факт”, а контактите между ръководствата на двата ВДС на 5 юни окачествява като действие в правилна посока⁹³.

Като водещи фигури в настоятелството на русенското дружество “Добруджа” се налагат Н. Кямилев и Ив. Хаджииванов. Председателят на дружеството Ив. Хаджииванов на 25 юни присъства на заседанието на Добруджанската младежка група “Стефан Караджа” за избор на ново ръководство и поднася приветствие от името на “старите ратници” на патриотичната идея⁹⁴. На 20 юли Н. Кямилев е избран за председател на околийското бюро на Демократическия сговор⁹⁵. Пак двамата застават начело на ефектни публични изяви на добруджанците в Русе. На 10 август 1924 г. се чества много тържествено годишнината от гибелта на Стефан Караджа. Сутринта на същия ден Добруджанското дружество със знамето си, обвито в черен креп, Опълченското дружество и дружество “Сливница”, също със знамена и военна музика, отиват в дома на Никола Обретенов, откъдето вземат черепа на Караджата. Обкичен с цветя, черепът е пренесен от няколко души в добруджански носии на гроба на героя. След отслужената панихида с участието на Добруджанския хор, голяма реч произнася народният представител Н. Кямилев, завършвайки с лозунга: “Да живее свободна Добруджа!”⁹⁶ На 6 септември, отново тържествено, се чества годишнината от Тутраканската епопея. Оратор на многохилядния митинг по този повод от името на дружество “Добруджа”

е Ив. Хаджииванов⁹⁷. Така в легалната Добруджанска организация, в седалището на ЦК на ВДРО в Русе, десницата заема стабилни доминиращи позиции, които запазва и през следващите години.

Много показателен за настроенията сред комунистическата левица е докладът на Д. Михайлов до ЦК на ВДРО от 8 юни 1924 г. за обиколката му в Добруджа през април-май с.г. В него той констатира, че организацията е станала притегателен център за широк кръг от местното население. Променило се е отношението на турското население към нея, което вече само предлага помощта си. Едновременно с това изтъква, че в Тервелския район особено се е засилило влиянието на “Добруджанската комунистическа партия с център Добрич”. Именно нейните кадри според него “са се предали беззаветно на делото, подготвяйки и увличайки след себе си масово население”. Незасегнати от пропагандата на ВДРО оставали само североизточните части на Добруджа. Половината от съдържанието на доклада обхваща обяснението за масовата просъветска ориентация на добруджанци. За това според Д. Михайлов са спомогнали главно две обстоятелства – Септемврийските събития от 1923 г., в които спрямо замесените добруджанци са приложени сурови мерки от страна на българското правителство, и тлеещият конфликт между Румъния и Съветския съюз за Бесарабия. Той подчертава, че “там гдето се слага въпроса за начина и средствата за освобождението на Добруджа, съществува безусловно убеждение, че не са нито западните сили, нито Обществото на народите, нито пък българското правителство, които ще дадат тази свобода. В това отношение населението смята... , че единствена е Русия, която ще подпомогне и гарантира това освобождение”. Дори Д. Михайлов твърди, че хора със завидно материално положение считат, че освобождението на Добруджа може да стане само от Съветския съюз и “агитират в полза на този лозунг”⁹⁸.

Междувременно В. Петров научава, че Сл. Алексиев, който в някои случаи го е защитавал пред властите, е доносничел на полицията за действията на левицата в организацията. По негово настояване се провеждат няколко заседания на ЦК на ВДРО, при едно от които В. Петров си подава оставката, но тя не е приета. Дългите разpravии и обяснения водят до разрыв в отношенията между двамата членове на ЦК. В крайна сметка, след намесата на останалите ръководни дейци, е постигнато помирение между тях, но недоверието между левицата и десницата във ВДРО се засилва⁹⁹.

Ново развитие в спиралата на конфликта се отбелязва през есента на 1924 г. На 15 ноември в столицата се провежда конференция на комунистите в Добруджанското движение, на която се взема решение за създаване на Централна добруджанска комфракция, начело с В. Петров и Д. Михайлов. В отговор на формирането и дейността на комфракции в структурите на ВДРО по същото време се свиква тайна конференция на десницата в Кубрат. Тук, според В. Петров и Ив. Георгиев, по настояване на Ив. Хаджииванов и Н. Кямилев се решава да се подпомогне правителството в усилията му да разгроми добруджанската левица. За ликвидирането на Д. Михайлов бил изработен специален план, който трябвало да представи нещата така, че Д. Михайлов пада убит “случайно” от румънска засада. Осъществяването на плана е предложено на П. Енчев, който тогава живеел в Исперих, но последният отказва и уведомява Д. Михайлов и В. Петров за направеното му предложение от Ив. Хаджииванов и Н. Кямилев. Към всичко това се прибавят и разкрития за злоупотреби на Сл. Алексиев като касиер на ЦК със средства на организацията. Дейците от левицата раздухват тези свои подозрения сред симпатизантите си, а Д. Михайлов, в качеството си на главен организатор и войвода, изземва функциите на касиера¹⁰⁰. Въпреки острия сблъсък в ЦК на ВДРО между комфракцията и останалите му членове

четите на организацията продължават да водят активна пропаганда в Добруджа в края на 1924 и началото на 1925 г. Създаденият в началото на 1925 г. в с. Жегларци, Тервелско комитет организира чрез Георги Милушев и Стоян Попов нелегален канал по маршрута на селата Нова Камена – Професор-Златарски – Алеково¹⁰¹.

И докато отношенията между левицата и десницата в ръководството на ВДРО все повече се изострят, управляващите среди в Румъния и България предприемат настъпление срещу комунистическото и националноосвободителното движение. За координацията на техните действия в тази насока определена роля изиграва посещението на българския министър-председател Ал. Цанков в Букурещ през декември 1924 г. В румънската столица Цанков поема определени ангажименти за засилване съвместните действия на двете правителства срещу разрастващото се комунистическо влияние в Добруджа. От своя страна, от есента на с.г., румънският печат подема мащабна антибългарска и антикомунистическа кампания¹⁰².

Главна цел на румънските тайни служби е ликвидирането на структурите на Военната организация на БКП в Добруджа. Но много от техните членове са и членове на ВДРО. За да се добере до сигурни сведения за дейността им, румънската полиция изпраща за учител в с. Кайнарджа, Силистренско своя агент Джога. Свързал се с местните дейци на ВДРО, той скоро събира достатъчно факти за мотивиране на подготвяния полицейски удар. От втората половина на януари 1925 г. румънските власти предприемат широкомащабна акция за унищожаване на нелегалните групи на своя територия. Започналият провал във Военната организация на БКП се разраства и всъщност нанася много силен удар на ВДРО. Отначало в селата Кайнарджа и Брестак, а след това в Средище, Светослав, Краново, Войново, Добруджанка, Коларци, Каменци, Полковник-Чунчево, Гарван, Брестница, Паспалево, Смолница, Телериг и др., а

също в Силистра и Добрич, са извършени масови арести и са задържани повече от 500 души. В община Смолница, Добричко касиерът на местния комитет на ВДРО Деню Димитров, който е получил от българския патриот Петър Чапкъна 60 хил. леи доброволна помощ, се обесва и отнася тайната в гроба. В ръцете на румънската полиция попадат протоколи от заседания на комитетите на ВДРО, кочани с разписки на организацията, разкрито е складирано оръжие и боеприпаси в гората край с. Кайнарджа, в Добрич, Тервел, Силистра и Тутракан. Открити са свидетелства за дейността на ВДРО в Кюстенджанско и Тулчанско¹⁰³.

Румънските власти излизат с твърдението, че са разкрили националистическа организация с комунистически характер, подобна на тази в Бесарабия. Това поставя в крайно неудобно положение Цанковото правителство, което се вижда принудено да ограничи до минимум протестните прояви на добруджанската емиграция в страната и да затегне охраната по българо-румънската граница. В поверителна преписка на Министерството на вътрешните работи с окръжните управители в Русе, Шумен и Варна от март 1925 г. министър Ив. Русев им обръща особено внимание за широката комунистическа агитация в Добруджа и нарежда да вземат необходимите мерки за запазване на добросъседските отношения с Румъния¹⁰⁴.

В първите дни на март с.г. е арестуван В. Петров. Малко по-късно, на 8 същия месец, в с. Никола Козлево в ръцете на полицията попада и Д. Михайлов. На 29 срещу 30 март в Русе в престрелка с полицията са убити Вела Пискова и Тончо Гълчанов, организатори на комфракциите в Русенска околия. Арестувани са и много други функционери на добруджанската левица¹⁰⁵. Особено се засилват полицейските преследвания срещу нея след атентата в столичната църква “Св. Неделя” на 16 април 1925 г., при който доста сериозно е ранен и Н. Кямилев. Така комунистите във ВДРО са изолирани и под ударите на

румънските и българските власти влиянието им в организацията е сведено до минимум. По нареждане на представителите от десницата в ЦК се свикват запасните кадри на организацията и се формират четите на П. Енчев, Кольо Йонков, Стайко Колев, Керан Димитров и Димитър Русев. Заедно с четата на Ст. Боздуганов те се включват в акциите на полицейските части срещу нелегалния апарат на БКП в местните структури. Специално четите на П. Енчев и К. Йонков са зачислени на щат в полицията и получават преки разпореждания оттам¹⁰⁶.

От своя страна, след залавянето на Д. Михайлов и В. Петров емигрантската централа на БКП определя за техен заместник в ръководството на комфракциите във ВДРО Д. Дончев-Доктора. Той се свързва с екстернирания Г. Кроснев във Варна, от когото получава политически директиви, морална и материална подкрепа. С четата си Дончев продължава да обикаля местните комитети с главната задача да ги прочиства от привърженици на десницата¹⁰⁷.

По-трудно се разгръща организационната мрежа на ВДРО в Добричкия район. До екстернирането на Г. Кроснев през април 1925 г. от Румъния в България функционира окръжно ръководство на ВДРО, оглявявано от него. Окръжната организация обхваща Добричко, Генералтошевско, Балчишко и Тервелско, като местните комитети се ръководят най-често от членове на Компартията¹⁰⁸. При екстернирането си Кроснев оставя шифровано писмо на заместника си Сократ Близнаков със списък на ръководителите на организацията в Балчик, Каварна, Генерал Тошево, Тервел и др. селища, както и кратки указания за предстоящите задачи. След разшифроването му Близнаков го показва на препоръчаните му от Кроснев функционери на левията Иван Янков и Димитър Кънчев и заедно с тях той образува ядрото на новото окръжно ръководство на нелегалната организация. Два дни след първото заседание на

новоструктурираното окръжно ръководство на ВДРО Сократ Близнаков заминава на обиколка в Балчик и Каварна. В Балчик се среща с Иван Наумов, който свиква на заседание местното ръководство на ВДРО. След това Близнаков се среща в Каварна със Стойко Илиев и д-р Гецов, където също се провежда заседание с ръководството на местната организация. Констатацията от тези срещи е, че структурите на ВДРО по места се намират все още в начален етап на организиране и е необходимо занапред да бъдат обхождани по-често.

В Генерал Тошево Сократ Близнаков се среща с хамутчията Велико Власев Василев, който, вместо да оповести само ръководството, свиква събрание на цялата група от около 20 души. За това нарушение на конспиративните принципи Василев получава строга забележка от Близнаков. Последователно Близнаков обхожда селата Тервел, Стожер, Паскалево и още други от Тервелска околия, среща се с представителите на съответните местни нелегални групи и след завръщането си в Добрич отново свиква заседание на окръжното ръководство. На него докладва за състоянието на организациите на ВДРО в отделните селища. След обсъждането на доклада се стига до извода, че замрялата дейност на местните структури на ВДРО се дължи на слабата връзка с окръжното ръководство в Добрич, което не им дава ясни директиви за работа. Едва след тези обиколки Сократ Близнаков информира Киро Стефанов за писмото на Георги Кроснев, както и за образуваното ново окръжно ръководство на ВДРО¹⁰⁹. След овладяването на ръководството на ВДРО от десницата местните структури на организацията в Добричко, под влияние на привържениците на БКП в тях, прекъсват връзките си с него¹¹⁰.

Междувременно румънските власти в Добруджа продължават все повече да утежняват положението на местното българско население. Започва целенасочена колонизация на областта с арумъни. В поверителен доклад от 10 ноември 1925 г.

на новия русенски окръжен управител Борис Димев до Министерството на вътрешните работи се изтъква денационализаторският поход срещу българското население, подет от силистренския префект Т. Пучеря. Той не само, че насърчава по всички възможни начини колонизационния процес, но издава и чудовищната заповед за преследване на “комитаджийството”, която между другото обещавала 10 хил. леи за “бандитска глава”. Дори румънският в. “Адевърул” се обявява срещу жестоките мерки на Пучеря, като излиза със статията “Лов на хора в Доростол на – 10 000 леи за един убит човек”. Но силистренският префект не се спира пред критиките в печата. В публични изказвания той заплашва, че Румъния ще окупира Русе и Исперих, където били “гнездата на комитаджиите”. На този фон въпросът за секвестъра на българските имоти в Добруджа продължава да се протака, а емиграцията от областта към България не може да бъде спряна¹¹¹.

Поводи за репресии над българското население силистренският префект намира често. През нощта на 10 срещу 11 ноември 1925 г. е ограбена касата на земеделското училище край Силистра от добре въоръжена група от 10-12 души¹¹². Преди нападението тя отсяда в съседното на града с. Айдемир и взема храна от местния жител Киро Добрев. На 14 ноември Пучеря извиква кмета на Айдемир Георги Узунов, който му е кум, и му съобщава, че е наложена на селото глоба от 200 хил. леи – 100 хил. за компенсация на нанесените щети и 100 хил. за наказание на селяните, която сума остава на разположение на префекта. Скоро след това е обрана популярната банка в с. Мали извор, Добричко. Установява се по показанията на Киро Добрев, че някои от членовете на групата са емигранти от България, а един от тях е горски стражар в с. Малък Поровец, Исперихско. В писмо от 28 ноември с.г. от Букурещ К. Манолов информира д-р Ив. Пенаков, че е прегледал документите по следствието на тези нападения и е открил между тях един

“апел”, писан на пишеща машина, с призив към колонистите, че са жертва на “букурешките капиталисти” и искат ли “да има мир”, да напуснат Добруджа и да се завърнат по родните си места. Под апела била поставена датировка “... октомври 1925” и инициалите “В. Д. Р. О.”. Манолов обаче се усъмнява в автентичността му, тъй като от него били открити само три екземпляра на чисти листи и внимателно сгънати на четири. Той предполага, че това е провокация на румънските власти, но изфабрикуван претекст за разправа с мирното българско население силистренският префект вече има. Т. Пучеря свиква тайно съвещание в дома си, на което присъстват полицаят Гургу, шефът на местната Сигуранца Тулю Апостолеску, капитанът на жандармеристите Джорджиян и поручик Василиу. Набелязват се сурови мерки за неутрализиране на четите. Само след няколко дни са арестувани 16 първенци на с. Айдемир и са подложени на жестоки инквизиции¹¹³.

Българското правителство обаче още от пролетта и началото на лятото на 1925 г. е принудено отново да сдържа активността на четите на ВДРО. На 11 юни, по повод оплакванията на румънския пълномощен министър, Министерството на вътрешните работи с поверителен циркуляр обръща внимание на окръжните управители в Русе, Шумен и Варна, че “нашите държавни интереси изискват безусловно спокойствие на границата и избягване на каквото и да било съмнение от румънското правителство за нелоялност”¹¹⁴. С нареждане на Дирекцията на полицията на редакторите на местните вестници се забранява да хроникират случаите, когато румънската полиция арестува по искане на българските власти подозрителни лица¹¹⁵. В подпомагане на четите, по сведения на румънския шпионаж, е заподозрян и разградският околийски началник. Той трябва да дава писмени показания пред русенския окръжен управител, че не познава лично и не поддържа никакви контакти със Сл. Алексиев и Ст. Боздуганов¹¹⁶.

На 23 юли Министерството на вътрешните работи отново заостря вниманието на окръжните управители в трите града – Русе, Шумен и Варна за действията на “неотговорни фактори”, т.е. на ВДРО в района на българо-румънската граница. В министерския циркуляр се посочва, че четническите набези освен усложненията в отношенията между българското и румънското правителство предизвикват често емигриране на добруджанци в България. Министерството на вътрешните работи нарежда всички заподозрени като организатори и четници да бъдат интернирани във вътрешността на страната най-малко на 40-50 км от границата. За несправяне със задачата по възпрепятстване на преминаването на чети русенският окръжен управител иска от министерството уволнението на полицейския пристав в Кубрат¹¹⁷. Засилва се полицейското наблюдение над граничните контролнопропускателни и митнически пунктове в окръга. Особено се следи да не се допусне пренасяне на оръжие и взривни материали в Добруджа¹¹⁸. В същото време Ив. Хаджииванов ходатайства пред местните държавни органи в Русе и успява да освободи повечето от задържаните в предварителен арест четници. Раздава им по 50 лв. и им препоръчва да си намерят работа, като им обръща внимание, че при нужда отново ще бъдат повикани за акции в Добруджа¹¹⁹.

Междувременно в Русе тече процесът по следствено дело №56/1925 г. срещу Русенската окръжна организация на БКП. По това дело са привлечени 131 обвиняеми, от които около 30 души, свързани с ВДРО. Процесът се води от втория състав на Русенския военнополови съд в кавалерийските казарми, строго охранявани от войскова част. Според В. Петров, който също е подсъдим, обвинителният акт на прокурора срещу него и Д. Михайлов изцяло бил съставен въз основа на показанията на кръга около десницата в ЦК на ВДРО – Ив. Хаджииванов, Сл. Алексиев, Ив. Маринополски, Ст. Симеонов и др. В. Пет-

ров трябвало да отговаря за това, че през 1924 г. е създал в Добруджанската организация комфракции като поделение на нелегалната БКП с цел да подпомогне партията “с насилие (въоръжено въстание - б.а.) да смени законно установения държавен и икономически строй в царството и да го замени със съветски”. За постигането на тази цел той снабдил комфракциите с 200 хил. лв. през януари, февруари и март 1925 г. за набавяне на оръжие, получени чрез К. Янков от Съветския съюз. На Д. Михайлов е предявено обвинение, че като “шеф” на комфракциите е приел сумата от 200 хил. лв. от В. Петров, с която въоръжил техните членове. При такива обвинения и двамата можели да получат по силата на чл.2 от ЗЗД смъртни присъди¹²⁰.

Д. Михайлов и В. Петров избират единствено правилната тактика да отричат участието си в подготовката на въстание в България и Добруджа и във формирането на комфракции в Добруджанската организация. В. Петров твърди още, че заплашил поверително далите показания срещу него и Д. Михайлов с намерението да представи пред съда втория екземпляр от официалното писмо на ВДРО до съветското правителство, подписано от всички членове на ЦК. Естествено, това би компроментирало такива публични личности като Н. Кяmilев и Ив. Хаджииванов. Всъщност В. Петров не притежавал втори екземпляр от писмото, но маневрата излязла сполучлива. Три дни по-късно и само един ден преди началото на процеса Ив. Хаджииванов му съобщил, че ще изменят показанията си в тяхна полза. Така В. Петров и Д. Михайлов успяват да докажат пред съда, че връзките, установени от тях във Виена с Коминтерна и Съветския съюз, нямат нищо общо с БКП, а са по линия само на ВДРО¹²¹. В резултат на това, вместо тежки присъди, двамата получават по една година затвор и по 50 хил. лв. глоба¹²².

През втората половина на септември 1925 г. във Виена по инициатива на Балканската комунистическа федерация,

съгласувана с Коминтерна и с прякото участие на Задграничното бюро на БКП, се създава Добруджанска революционна организация (ДРО)¹²³. П. Тодоров в изследването си за освободителните борби в Добруджа между двете световни войни прави задълбочен анализ на някои от приетите документи на учредителното Виенско заседание на ДРО. Той конкретно разглежда съдържанието на резолюциите “По международното положение на Добруджа” и “По вътрешното положение на Добруджа”, като акцентира върху вътрешнопротиворечивия им характер, особено на втория документ. П. Тодоров правилно предполага, че при учредяването на ДРО трябва да е приета още една инструкция за организационната структура¹²⁴.

В новоиздирено частично постъпление в Държавен архив – Русе, освен коментираните от П. Тодоров учредителни документи на ДРО, се откриват още два – “Близки задачи на Добруджанската революционна организация: А) В Добруджа и Б) В България” и “Устав на Добруджанската революционна организация (проект)”. Цялата документална колекция представлява взаимно свързан ръкопис на еднотипни хартиени листи, но различията в почерка показват участието на две лица в написването му. Датиран е към 20 септември 1925 г., без да е посочено място на съставянето¹²⁵.

В “Близки задачи... А. в Добруджа” се посочва, че трябва да се положат максимални усилия за изграждането на такава революционна организация в Добруджа, която да обхване всички населяващи я националности. Специално внимание се обръща на привличането на турското население към организацията, спрямо което румънските управници прилагат по-слаби ограничения, за да го противопоставят на българското. Обявява се за илюзия възможността за освобождаването на Добруджа със силата на българското оръжие. Заклеймява се българското правителство, че със своето сервилно отношение към Румъния става косвен съучастник на нейната колонизационна

и денационализаторска политика. Предвижда се организационната структура да се основава на системата на тройките, т.е. местен тричленен комитет, който се подчинява и поддържа връзка по вертикалата с районни, околийски и окръжни комитети, над които стои ЦК. Пропагандната дейност основно щяла да се извършва чрез нелегална литература. Предполага се използването на всички възможни форми за борба и навлизането на членовете на организацията в масовите граждански сдружения на населението. В това отношение трябвало да се следва курсът на единен фронт с Румънската комунистическа партия. ДРО щяла да се стреми да проникне и в структурите на опозиционната Църанистка партия, защото това бил единственият начин за участието на добруджанските народни маси в политическия живот на областта. Любопитно е също, че се призовава за енергична идейна борба срещу “Софийския център на ВДРО”. В случая се има предвид десничарското лоби във ВДС, което след Априлските събития от 1925 г. подкрепя правителството в преследването на добруджанските дейци от левицата. Осъжда се дейността на обвързаните с българската полиция чети на ВДРО в Тутраканско и се декларира, че в тази насока ДРО трябва да вземе всички мерки за осуетяване на “опитите на Софийския център да поведе взаимоизтребителна война” в Добруджа. Накрая се издига лозунгът за “независима Добруджанска република” и се апелира да се работи за засилване на симпатиите към Съветския съюз сред добруджанското население.

В “Близки задачи... Б. в България” се поставя на първо място проблемът за отстояване на независимостта на добруджанското емигрантско движение от домогванията на българските правителства и десничарските елементи. Десницата в движението следвало да се дискредитира като агент на правителството. Предвижда се да се разгърне широко работата на ДРО сред младежта, да се организира издаването на нов

вестник на добруджанската левица и да се засили пропагандата на Добруджанския въпрос в чужбина. В края отново се издигат лозунги за демаскиране на завоевателната политика на “българската буржоазия, на балканския и европейския империализъм”, за ориентиране на симпатиите на добруджанската емиграция към “единствения защитник на поробените народи – Съветския съюз”¹²⁶.

“Уставът...” се състои от девет раздела и 28 члена. Основната цел, заявена в него, е обособяването на Добруджа като независима република в нейните географски граници и като част от бъдещата Балканска федерация. За постигането на тази цел чл.3 и чл.4 предвиждат изграждането на масова революционна организация на територията на Добруджа, която ще използва както легални, така и нелегални средства за борба. Въоръженото въстание също се визира като алтернатива на освободителната борба. В чл.5 се указват средствата – устна и печатна пропаганда и въоръжаване на добруджанското население за “утрешното изнасяне на масовото народно въстание”. От чл.6 до чл.19 се регламентират съставът и ръководството на ДРО. Член на организацията може да бъде всеки добруджанец без разлика на народност, вяра и политически убеждения, който възприема нейните принципи и методи и се подчинява на всички нареждания. Тя се изгражда на “принципа на централизма”, основавайки се на “системата на тройките”, и на базата на териториалните подразделения, съществуващи в Добруджа. Начело на окръзите, околииите и районите стоят комитети също от по трима души. Всеки град, село или населен пункт има свое местно ръководно тяло – тройка, т.е. основната организационна структура на ДРО е тричленната група. Начело на ДРО стои ЦК, състоящ се от 5 члена, избирани на всеки две години от висшия орган на организацията – конгреса. Седалището на ЦК се определя според условията и момента. ЦК ръководи общата дейност на организацията за времето

между конгресите и изпълнява контролни функции. Той има печат с кръгла форма, в средата на който стои девизът “Свобода на Добруджа”, и с надпис околоръст “Добруджанска революционна организация – Централен комитет”. В изключителни случаи ЦК може да назначава временен състав на окръжните, околийските и районните комитети. Чл.24 регламентира строга дисциплина в организацията и стриктна субординация между ръководните и подчинените структури. Специални дисциплинарни санкции не се предвиждат. Посочва се само, че “неизпълнението на нарежданията на ръководните тела..., влече след себе си наказания”. Според чл.25 ДРО си набавя средства от членски внос, доброволни помощи и външни помощи и пожертвувания. Чл.28 постановява, че взетите решения и резолюции в учредителната конференция на ДРО през септември 1925 г. съставляват неразделна част от Устава, който влиза веднага в сила и ще бъде утвърден от конгреса на организацията¹²⁷.

Учредителните документи на ДРО, приети във Виена, не показват нещо по-различно от известните досега разбирания на левицата за целите на добруджанското освободително движение. Показателно е обаче, че в “Близки задачи...А. В Добруджа” се сочат като едни от главните нейни противници българското правителство и ВДРО. Учредителните документи на ДРО, макар да копират в много детайли организационното устройство на ВДРО, отричат необходимостта от присъединяването на Добруджа към България и прокламират идеята за независимостта ѝ в рамките на бъдеща Балканска федерация. Стремехът да се обвърже решаването на Добруджанския въпрос с една единствена велика сила в лицето на Съветския съюз издава идеологическата ангажираност на левицата и ограничава възможностите за търсене на подкрепа за българската национална кауза на Запад. “Уставът...” сам по себе си е достатъчно красноречиво доказателство, че левицата фактически

излиза от ВДРО и се обособява в самостоятелна организация. Явно във Виена Задграничното бюро на ЦК на БКП отчита обстоятелството, че при така развилите се събития в България през 1923-1925 г. ВДРО не може да бъде превзета отвътре и комфракциите в нея трябва да я напуснат. Двете организации продължават да съществуват нелегално и полулегално в Добруджанските дружества, но вървят по различни пътища и преследват различни цели. Десницата в ЦК на ВДРО и в следващите години отстоява своето виждане за безусловно присъединяване на Добруджа към България. От септември 1925 г. започва нов етап в развитието на българското националноосвободително движение в областта.

С арестуването и подвеждането под съдебна отговорност на В. Петров и Д. Михайлов фактически ЦК на ВДРО не функционира вече в първоначалния си състав. Практически левицата в него е елиминирана, но като че ли кризата в ръководството на организацията не е напълно преодоляна. На 12 октомври 1925 г. Ст. Боздуганов преминава с чета на румънска територия, без обаче да успее да извърши някаква конкретна пропагандна дейност освен да събере сумата от 5800 леи, която разпределя между четниците. На 24-ти същия месец четата му преждевременно се завръща в България, поради разпространяваните от румънския печат съобщения за навлизането на редовни гръцки войски през южната българска граница и за настъплението на емигрантски отряди от Югославия¹²⁸. Петричкият инцидент от 21 октомври 1925 г., свързан с преследването на чети на ВМРО от гръцката армия¹²⁹, става причина за прекъсване на поредната обиколка на Боздуганов в Добруджа.

По-трудно обяснима е следващата негова стъпка. На 10 ноември с.г. той представя доклад на ЦК на ВДРО за последната си обиколка в “I Силистренски революционен окръг” и едновременно с това подава писмена оставка. Мотивира се със “здравословни и други причини”, заявявайки, че винаги

ще гледа със симпатии на организацията, в която е членувал непрекъснато три години¹³⁰.

Доколко здравословните проблеми на Ст. Боздуганов са основателни е трудно да се каже. Озадачават в случая изтъкваните от него “други причини”, които не пояснява. По-късно в полицейското дознание от 26 октомври 1933 г. той посочва, че от 1926 до 1930 г. не е преминавал българо-румънската граница, тъй като след колективната нота на Югославия, Румъния и Гърция от 11 август 1926 г. против навлизането на български чети на тяхна територия активните добруджански дейци, в това число и Боздуганов, са принудени да подпишат декларации пред властите, че преустановяват всякаква дейност зад граница¹³¹.

Този аргумент на Ст. Боздуганов също не е много убедителен. Именно той заедно със Сл. Алексиев на 3 срещу 4 юли 1926 г. извършват със своята чета в с. Старо село, Тутраканско нападение над румънския бирник, в резултат на което около 40 арестувани местни българи са зверски избити от румънската жандармерия¹³². Като превантивна мярка срещу българска интервенция по случая, съседните на България страни излизат пред Обществото на народите с колективна нота срещу българските чети. А българското правителство още през юли и до началото на август задържа Ив. Маринополски, Сл. Алексиев, Ив. Хаджииванов и Ст. Боздуганов¹³³. Участието на Боздуганов в Староселския инцидент показва, че всъщност той не е скъсал с ВДРО и продължава през 1926 г. активно да участва в организирането на чети. Възможно е оставката му от 10 ноември 1925 г. да е продиктувана и от временни неразбирателства между останалите малко на брой действащи членове на ЦК.

Едновременно с това, след априлските събития от пролетта на 1925 г., тече процес на прочистване на русенското добруджанско дружество от представители и привърженици на левицата. Тон за тази акция дава председателят на дружеството

Ив. Хаджииванов, който в заседанието от 29 март с.г. открито се обявява против връзките на комунистите със Съветския съюз и опартизаниването от тяхна страна на Добруджанското движение. На Деветия конгрес на Добруджанската емигрантска организация в Търново от 27-29 септември 1925 г. Ив. Хаджииванов е избран за председател на конгреса и десницата в ръководството на ВДРО е готова да даде решителен отпор на левията в движението. Още във встъпителното си слово от трибуната на конгреса Хаджииванов призовава за борба срещу “вътрешните и външните” врагове на добруджанци, а в друго свое изказване по външнополитическата ориентация на добруджанската емиграция изрично подчертава, че сътрудничеството със Съветския съюз е пагубно за организацията. Конгресът, без да се солидаризира с политиката на Цанковото правителство и без да скъсва напълно отношенията с автономисткото крило, имайки подкрепата на мнозинството от десни представители, решава крайната цел на движението да бъде освобождението и възвръщането на Добруджа към България. За осъществяването ѝ се предвижда всички емигранти-добруджанци да се привлекат в Съюза “Добруджа”¹³⁴, който трябва да се запази единен, а провинилите се в конспиративна дейност В. Петров и Д. Михайлов се изключват от организацията.

От началото на 1926 г. в русенския печат се публикуват серия от статии срещу денационализаторската политика, провеждана от румънската държава в Добруджа. Под заглавие “Адът в Добруджа” в. “Русенска поща” описва насилственото настаняване на арумъни в силистренските села Професор-Иширково, Малък Преславец и Главиница, свързано с безплатна обработка на заселническите ниви от местните български селяни. Когато делегация от с. Професор-Иширково се явява да се оплаче пред префекта Т. Пучеря, той отговорил: “Идете си в България, тук е Румъния!”¹³⁵ В друга статия “Буреносни дни в Румъния” от средата на февруари се разкрива вътрешното

положение в северната ни съседка в навечерието на местните избори, характеризиращо се с размирици и политически убийства, с въвеждане на извънредно положение в Букурещ и Добруджа и пр.¹³⁶ В статиите “Добруджанци се гонят от родните им места” и “Добруджанци бягат” румънските власти се обвиняват, че целенасочено, под предлог за борба с “комитаджийството” на българските чети, прокарат политика на обезбългаряване на Добруджа чрез налагането на “един средновековен режим” в областта, принуждаващ исконното българско население да напуска родните си места и да емигрира на територията на свободното отечество¹³⁷.

На 28 април 1926 г. в Русе пристига проф. Рюисен от университета в Бордо, главен секретар на Съюза на дружествата при Обществото на народите, за да се запознае с положението на добруджанските бежанци. Придружават го членовете на централното ръководство на Съюза “Добруджа” д-р Пенаков и Тр. Трифонов, както и редакторът на в. “Добруджа” Аспарух Айдемирски. Приветствия към високопоставената делегация поднасят председателите на местното добруджанско и македонско дружество – М. Габровски и Ив. Ев. Попов. Проф. Рюисен посещава Добруджанския квартал в града и обикаля селата в Русенско около българо-румънската граница, където има многобройни добруджански емигранти-заселници. Пратеникът на Обществото на народите е наясно, че в Добруджа българските училища и църкви са затворени, а учителите и свещениците – прогонени. Пред русенската общественост той декларира, че авторитетната международна организация ще положи усилия да се преодолеят противоречията между България и Румъния по културните права на етносите в Добруджа и да се подобри положението на бежанците у нас¹³⁸.

По повод убийството на петима невинни българи от румънската полиция в Силистренско през май 1926 г., на 6 юни в Русе се свиква голям митинг с участието на местните дру-

жества на запасните офицери, “Добруджа”, “Родна защита” и “Кубрат”, който прераства във внушителна манифестация по главните градски улици. В кино-театър “Олимпия” председателството на митинга в лицето на запасния генерал Киселов и дядо Никола Обретенов дават думата на няколко оратори. Забележителна е речта на Ив. Хаджииванов, който изнася интересни данни за румънските насилия над българското население в Добруджа. Хаджииванов посочва, че от 1919 до лятото на 1926 г. там са избити без съд 2045 души. Освен това той изтъква, че чрез “нечовешки закони” се отнемат имотите на добруджанци, не се гарантират елементарни граждански права от румънските власти с цел да се предизвика масова емигрантска вълна и да се обезбългарят областта. Речта си Хаджииванов завършва с четене на списък на жертвите на румънския терор в Добруджа през месец май 1926 г. Приетата на митинга резолюция съдържа апел към цивилизованите международни фактори да анкетират кървавите инциденти в Добруджа и да установят истинските виновници за тях¹³⁹.

На страниците на местния в. “Русенска поща” е препечатана статията “За комитаджиите в Добруджа” от швейцарския в. “*Courier de Vevey*” (“Поща от Вевей”) на Марсел Айер, син на покойния Луи Айер, основател на гимнастическото движение у нас и трайно свързал името си с Русе и Силистра като преподавател в гимназиите на двата града. В статията си М. Айер излага пред европейската общественост обстоятелството, че Добруджа е една българска област, предоставена от великите сили в ръцете на румънското управление, което е отнело всички граждански права на местното население и с помощта на националистическата организация “Акцеуна румънския” осъществява непрекъснат тормоз над него. Според Айер кланетата, които “само средновековната история познава”, са едно от най-жестоките средства за румънизирването на областта. “Добруджа за България, изтъква той, е същото,

каквото са за Франция Елзас и Лотарингия”. И именно поради това на “комитаджийските” чети се гледало като на рицари, защитаващи подтиснатите¹⁴⁰. Във връзка с вълната от масови арести и убийства на българи от Силистренско през май 1926 г. д-р Николае Лупу заявява в румънския парламент, че “префектът на департамент Силистра е истински бандит”¹⁴¹.

Десетият конгрес на Съюза “Добруджа” от 22-24 юни 1926 г. в Плевен продължава тенденцията на засилване на позициите на десницата сред добруджанската емиграция. На него главният сблъсък е между В. Петров, наскоро освободен от затвора, и Ив. Хаджииванов, председателстващ конгреса. В близо четиричасова реч В. Петров излага аргументите на левията за необходимостта от ликвидиране на ВДРО, като на преден план изтъква двуличието на десницата в ръководството ѝ, която сътрудничила на полицията. От своя страна Ив. Хаджииванов обвинява комунистите, че не са лоялни съюзници, и за доказателство привежда пасажи от изпратената през 1924 г. във Виена информация на В. Петров и Д. Михайлов, а също публикации от левичарския печат. В крайна сметка конгресът потвърждава изключването на В. Петров и Д. Михайлов от Съюза “Добруджа” и взема решение да се преустанови четническата дейност на ВДРО¹⁴². Въпреки това непосредствено след приключването на Десетия конгрес се стига до трагичния Староселски инцидент с всички произтичащи от него последиствия.

Междувременно, в началото на май 1926 г. от затвора излиза и Д. Михайлов, който продължава формално все още да се счита за член на ЦК на ВДРО и главен войвода, организатор на четите. Той подновява своите обиколки в Добруджа и провежда събрания в пунктовете центрове на организацията в крайграничните райони на българска територия. Заедно с Д. Дончев-Доктора Д. Михайлов се среща с щуменския окръжен управител в гората между селата Никола Козлево и Пет

Могили, където се договарят за преследването на контрабандистка група¹⁴³. След тази среща нелегалната организация на БКП в с. Никола Козлево свиква публично събрание, на което говори Д. Михайлов. Това е първото открито събрание, организирано от комунистите в селото след Септемврийските събития от 1923 г. В речта си Д. Михайлов апелира към местните жители да подпомагат само четите под негово ръководство и активистите на ДРО, като отправя упреци към централата на ВДРО, която според него окончателно се е обвързала с политическата линия на управляващите¹⁴⁴. При една от поредните обиколки през месец юни на Д. Михайлов и Д. Дончев-Доктора четата им е забелязана в алфтарската гора от един селянин, сътрудник на румънската полиция. Благодарение на бдителността на четника Т. Господжаков, който предупреждава войводите за това, е избягнат опасен сблъсък с румънска потеря¹⁴⁵.

На 27 юни ЦК на ВДРО свиква разширено заседание с представители от окръжните комитети в Русе и Разград. Ив. Хаджииванов и Ив. Маринополски изпращат писмо до Д. Михайлов с покана да участва в заседанието, но той отказва да дойде в Русе. По куриер изпраща само няколко записки до русенските дейци на организацията. При срещите си с д-р П. Вичев на 29 и 30 юни 1926 г. в столицата Ив. Хаджииванов твърдял, че на проведеното наскоро заседание на ЦК на ВДРО е канен Д. Михайлов, но той писмено съобщил, че докато не бъде отстранен Сл. Алексиев от ръководството, няма да се появи в Русе. Ив. Хаджииванов показал писмо от Д. Михайлов, в което се съдържаха критични бележки и към други лица от ЦК. П. Вичев разбира обаче, че дадените му обещания от ръководителите на ВДРО да прекратят дейността на организацията, не са изпълнени. Ив. Хаджииванов му обяснил, че всички беда идват от Сл. Алексиев, който действал на своя глава. По-

късно се изяснява, че от името на ЦК на ВДРО Ив. Хаджииванов е отказал да разпусне организацията, но членовете на ЦК подписали декларация пред властите, че преустановяват четническата дейност¹⁴⁶.

По повод на Староселското клане русенският печат отново реагира много остро. През целия месец юли 1926 г. в него се появяват статии със заглавия: “Плач и ридания в Добруджа”, “Акцеуна румънска избива добруджанците”, “Жертвите на румънската жестокост” и пр., в които нашироко се коментира масовото убийство в толкова голяма близост до българо-румънската граница като логично следствие от дългогодишната антибългарска и антихуманна политика на румънската държава в Добруджа. Обръща се особено внимание на извънредните мерки, предприети от румънска страна с установяването на 30 километрова военна зона по границата с България, в която се разполагат значителни войскове части. На 18 юли в Русе е обявен официален траур и е отслужена панихида за загиналите добруджанци¹⁴⁷.

Малко по-късно от 11 август Д. Михайлов изпраща про странна дописка до издавания от д-р П. Вичев в. “Свободна Добруджа”, която под заглавие “В равнината на страданията” разкрива предприетите репресии от румънските власти над българското население в Добруджа след Староселския инцидент¹⁴⁸. На 17 август сутринта неговата чета е изненадана в с. Никола Козлево от полицейска потеря. След завързалата се престрелка четата се оттегля в близката гора. Д. Михайлов допуска, че това е маневра на българските власти по повод на колективната нота на Югославия, Гърция и Румъния. На 22 август вечерта се осъществява среща между Д. Михайлов, Д. Дончев-Доктора и няколко четници с Г. Кроснев в една воденица край с. Засмяно, Варненско. Тук се решава единодушно, че обстоятелствата налагат незабавното разпускане на четите

и насочване на нелегалната борба към системна дейност по места за масовизиране на организацията¹⁴⁹.

Според някои сведения, произхождащи от дейци на левицата в Добруджанското движение, привържениците на десницата във ВДРО от Силистра Кирил Манолов, Стефан Пенков и др. донасяли на ЦК, че Д. Михайлов изгражда в Добруджа чисто комунистически групи и изпълнява само директивите на БКП. След излизането на Д. Михайлов от затвора, Ст. Пенков, Дяко Коджабашев, Илия Божанов, Михаил Воденичаров, Лефтер Бояджиев, К. Манолов, Марко Илиев, свещеник Кузманов и др. се събират на заседание и обсъждат по-нататъшните свои действия срещу комунистическа пропаганда в Силистра и региона. След разгорещени дебати се взема решение да се състави делегация от трима души, които да имат “добро политическо минало” и авторитет пред българското правителство. В делегацията са включени К. Манолов, Д. Коджабашев и Ил. Божанов. Те изработили “мемоар” до българското правителство, с който искали да се вземат незабавни мерки за ликвидирането на Д. Михайлов и всички останали организатори на комунистическата пропаганда в Добруджа. В него се изтъквало също, че в противен случай цялото добруджанско селячество щяло да се комунизират. Мемоарът бил представен на правителството в София¹⁵⁰.

Сговористкото правителство на Андрей Ляпчев не е склонно да толерира четническите акции на националноосвободителните организации в страната. На 25 август 1926 г. военният министър генерал Ив. Вълков издава по този повод поверителна заповед до офицерския корпус на действителна служба. В нея той изтъква, че предвид международното положение на страната “преминаването на ... чети през държавната граница, излага България”. Военният министър подчертава, че отдавна е минало времето, когато се е считало за рационал-

но да се поддържа духът на българите останали под чуждо политическо господство с чети, организирани на територията на свободното отечество. Изтъква се опасността подобна тактика на емигрантските организации да изправи България на прага на война с нейните съседи. В заповедта категорично се заявява, че правителството ще се стреми по мирен път да защити правата на нашите сънародници зад граница и че военните трябва да съдействат по всички възможни начини на държавната администрация за преустановяване на четничеството¹⁵¹.

След завръщането си на 26 август в района на с. Никола Козлево Д. Михайлов заедно с трима свои четници загиват в престрелка с българската полиция и контрачетници. Успява да се спаси само Д. Дончев-Доктора. Вината за смъртта на Д. Михайлов и неговите четници левицата от ДРО приписва изцяло на членовете на ЦК на ВДРО Н. Кямилев, Ив. Хаджииванов, Ст. Боздуганов и Сл. Алексиев¹⁵².

По настояване на д-р П. Вичев на 13 септември в София се свиква Висшият съвет на Съюза “Добруджа”, за да вземе отношение по убийството на Д. Михайлов и неговите четници. Някои от ръководните дейци на ВДРО в Русе и Варна бойкотират заседанието, страхувайки се, че ще им бъдат отправени обвинения и нападки. Съветът обаче заседава и без тях. Прочувствено слово за заслугите на Д. Михайлов към Добруджанското движение произнася д-р П. Вичев, като не спестява и остри упреци срещу ВДРО. Повлияни от казаното от Вичев, ръководните дейци на Съюза Ан. Стоянов и Аспарух Айдемирски също осъждат убийството на Д. Михайлов. Но Ан. Стоянов прави уговорката, че осъжда по същия начин пролевицарската ориентация на д-р Вичев и стремежа на някои среди в Добруджанското движение да търсят подкрепа в Съветския съюз. Разнобоят във Висшия съвет довежда до гласуването на половинчата резолюция, която все пак осъжда убийствата и по-

становява да се свика извънреден конгрес на Съюза “Добруджа” за обсъждане на създалата се напрегната ситуация в организацията¹⁵³. Пътищата на левията и десницата в нелегалното националноосвободително движение в Добруджа окончателно се разделят.

Бележки

¹АМВР, Об. д. 814, ч. II, л. 22-23.

²Тодор Илиев Трифонов е роден на 7 септември 1888 г. в с. Кадъкьой, Тутраканско, женен с две деца. Завършва ШЗО. На 22 септември 1912 г. е произведен в чин подпоручик, на 14 март 1915 г. – поручик, на 1 юли 1917 г. – капитан, на 6 май 1924 г. – майор, на 6 май 1928 г. – подполковник. Служил в 5-и пехотен полк, в 18-и пехотен полк, в 7-и пограничен сектор, в 18-и пограничен участък, и. д. интендант на 5-а пехотна дивизия. Уволнен през 1935 г. – Виж: *Офицерският корпус в България 1878-1944. т. 5. Съставител: Р. Руменин. С., 1996, с. 354.*

³АМВР, Об. д. 814, ч. II, л. 24-25; **Ганев, Г.** *Развитието на Добруджанското националноосвободително движение през периода 1919-1925 г.* ГСУ ИК. 59, 1967, с. 236.

⁴**Тодоров, П.** *Освободителните борби на Добруджа. Добруджанската революционна организация 1925-1940. С., 1992, с. 33.*

⁵АМВР, К 43680, л. 1.

⁶Пак там, л. 53.

⁷Пак там, л. 1.

⁸АМВР, Об. д. 814, ч. II, л. 78.

⁹ЦДА, ф. 370К, оп. 6, а.е. 101, л. 2; *Държавен вестник, №205, 12 декември 1922.*

¹⁰ЦДА, ф. 370К, оп. 6, а.е. 101, л. 79.

¹¹Пак там, л. 27а.

¹²Пак там, л. 27.

¹³Виж по-подробно за това: **Тодоров, П.** Цит. съч., 35-36.

¹⁴АМВР, Об. д. 814, ч. II, л. 28.

¹⁵Пак там, л. 27б.

¹⁶АМВР, К 43680, л. 1.

¹⁷ЦДА, ф. 1771К, оп. 1, а.е. 424, л. 5.

¹⁸ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 506, л. 39.

¹⁹Пак там, л. 75.

²⁰Русенска поща, Русе, №327, 6 януари 1923. Най-голям принос за културните изяви на русенското дружество “Добруджа” в града и в страната има основаният още през 1919 г. смесен добруджански хор под ръководството на Илия Йорданов. Сам добруджански бежанец Йорданов е първият и единствен диригент на хора от неговото създаване до разформироването му през 1947 г. – Вж. ИМ-Русе, Инв. №338, К - ОФ - Спомени.

²¹Русенска поща, №332, 13 януари 1923.

²²Пак там, №336, 18 януари 1923.

²³**Тодоров, П.** Цит. съч., с. 360; **Георгиев, Ив.** Добруджа в борба за свобода. Спомени и бележки за революционното движение в Добруджа. С., 1962, с. 65; **Константинов, П.** Историята на България с някои премълчавани досега исторически факти. С., 1993, 236-237; **Георгиева, Ст.** Добруджанският въпрос между двете световни войни и историографски проблеми. – В: Научни трудове на Русенския университет “А. Кънчев”. Педагогика и обществознание. Т. 37, Серия 7. Русе, 1999, с. 3.

²⁴Русенска поща, Русе, №393, 13 януари 1923.

²⁵**Георгиев, Ив.** Цит. съч., с. 45.

²⁶**Тодоров, П.** Цит. съч., с. 35; Русенска поща, №408, 12 април 1923.

²⁷В края на 1922 г. за председател на софийското добруджанско дружество е избран Н. Петков, полицейски

агент, провъзгласил се за "земеделец". – Виж за това: **Милачков, В.** Националноосвободителните борби на добруджанските българи (1919-1940).-В: История на Добруджа. Т. 4. В. Гърново, 2007, с. 347.

²⁸**Милачков, В.** Създаване на Вътрешната добруджанска революционна организация и Съюза "Добруджа". – В: Военноисторически сборник, 1997, №2, с. 188.

²⁹**Тодоров, П.** Цит. съч., с. 35.

³⁰**Милачков, В.** Цит. съч., с. 189.

³¹АМВР, Об. д. 814, ч. II, л. 218; Добруджа, №1, 3 юли 1923.

³²Иван Атанасов Донешки е роден на 25 октомври 1895 г. в с. Алфатар, Силистренско. На 1 август 1917 г. е произведен в чин подпоручик. От 30 юни 1919 г. става поручик, от 1 април 1927 г. – капитан, от 6 май 1935 г. – майор, подполковник е произведен на 6 май 1939 г. Служил е до 1930 г. в 44-ти пехотен полк, 8-а жандармерийска дружина, 21-ви пехотен полк; до 1932 г. служи във 2-ри пограничен участък; до 1934 г. е адютант на Главното интенданство, през 1935 г. – адютант на 9-и пехотен полк. С. г. служи и като началник на 20-и пограничен участък. От 1936 до 1938 г. е началник на разузнавателна секция на 5-а пехотна дивизия, адютант на 5-и пехотен полк, началник на снабдителна секция в щаба на 5-а дивизия. От 1938 г. е домакин на 5-и пехотен полк. Уволнен е през 1940 г. – Виж: Офицерският корпус в България 1878-1944 г. Т. 1. Съставител: **Р. Руменин.** С., 1996, с. 281.

³³**Ганев, Г.** Цит. съч., с. 239; **Същият:** Към въпроса за образуването на Добруджанската революционна организация и дейността ѝ до 1933 година. ГСУ Идеологически катедри, т. 53, 1961, ч. 1, с. 57.

³⁴**П. Тодоров** посочва, че заседанието между левицата и десницата в Русе, на което се взема решение да се създаде ВДРО, се е състояло не по-късно от 1 април 1923 г. – Виж: **Тодоров, П.** Цит. съч., с. 35. В "Кратка история на До-

бруджа”, с. 208 за момента на създаване на ВДРО е посочено – ”края на март или в началото на април 1923 г.”, т. е. нещо средно между уточненията, които правят Г. Ганев и П. Тодоров.

³⁵В спомени на дейци на левицата в Добруджанското движение и в по-късни изследвания се твърди, че през 1920 г. Д. Михайлов е пребивавал в Одеса, където се е включил в тримесечен курс за пропагандисти и минноподдривници. Такива курсове преминавали ежегодно по решение на ЦК на БКП български комунисти, определени за военни командири, разузнавачи или куриери за връзка към Военната организация на партията. Вероятно Д. Михайлов е бил и един от хората поддържащи канала Варна – Одеса по линия на Компартията. Твърди се още, че е имал връзки с ЧК. – Виж за това: ДА-Силистра, ф. 111К, оп. 1, а.е. 24, л. 2; ДА-Шумен, ф. 1101Б, оп. 1, а.е. 61, л. 1; **Панов, Й.** Наричаха ни конспиратори. С., 1970, 31-33; **Георгиева, Ст.** Добруджанската чета. С., 1991, 20-21.

³⁶**Милачков, В.** Цит. съч., с. 191.

³⁷Офицерският корпус в България 1878-1944 г. Т. 3-4. С., 1996, с. 89.

³⁸Русенска поща, Русе, №487, 19 юни 1923.

³⁹ДА-Русе, ЧП №1107, л. 29.

⁴⁰Русенска поща, №584, 10 ноември 1923.

⁴¹ЦДА, Спомен №1492Б, т. 3, л. 371; **Милачков, В.** Националноосвободителните борби..., с. 364.

⁴²Георги Кроснев. Живот и дейност. Сборник. Съставител: **П. Тодоров.** С., 1974, с. 98.

⁴³**Милачков, В.** Цит. съч., с. 364.

⁴⁴**Милачков, В.** Създаването на Вътрешната добруджанска революционна организация..., с. 188 и сл.

⁴⁵АМВР, К 43680, л. 16.

⁴⁶ДА-Шумен, ф. 66К, оп. 1, а.е. 107, л. 132.

⁴⁷Вероятно в спомените си Сократ Близнаков е допуснал техническа грешка, отнасяйки този разговор с Иван Даракчиев във Варна, във връзка с разгръщане структурите на ВДРО в Добруджа към есента на 1922 г. – Виж: ИМ-Добрич, Инв. №53 НСФ, с. 187.

⁴⁸ЦДА, Спомен №1492Б, т. III, л. 367-371.

⁴⁹Русенска поща, №471, 29 юни 1923; Работнически вестник, №8, 13 юни 1923.

⁵⁰Работнически вестник, №24, 2 юли, №31, 10 юли, №39, 20 юли 1923; ИМ-Русе, Инв. №347, №357, №406.

⁵¹ДА-Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 61, л. 1; Русенска поща, №632, 9 януари 1924.

⁵²**Митев, Д., В. Милачков.** Програмата на Вътрешната добруджанска организация ат 6 ноември 1923 година. – В: Архивен преглед, 1990, №3, с. 45, 51.

⁵³АМВР, К43680, л. 16.

⁵⁴Пак там, л. 11.

⁵⁵Пак там, л. 16.

⁵⁶**Митев, Д., В. Милачков.** Цит. съч., с. 51.

⁵⁷**Милачков, В.** Сътрудничеството между организациите на добруджанските и македонските българи след Първата световна война. – В: В памет на Константин Пандев. Българските националноосвободителни движения след Берлинския конгрес 1878 г. Научна конференция, Гоце Делчев 14-15 октомври 1998 г. С., 2000, с. 135.

⁵⁸**Тодоров, П.** Цит. съч., 36-37.

⁵⁹АМВР, К43680, л. 1.

⁶⁰АМВР, Об. д. 4091, л. 7.

⁶¹В спомените си М. Крумов твърди, че до зимата на 1925 г. Ст. Симеонов бил на страната на комунистите и дори го укривал от преследванията на полицията в сиропиталището, където работел. Но на 19 март с. г., когато Крумов

се опитва да избяга в Г. Оряховица, Ст. Симеонов го издава на началника на Обществената безопасност в Русе Иван Димитров и на гарата е арестуван. При срещата на Крумов с Д. Михайлов в русенския затвор, Дочо му казал, че Ст. Симеонов е преминал на страната на властта след арестуването им, защото се уплашил и подписал декларация в полицията, за да остане на свобода. – Виж: **Крумов, М.** Зад стените на фашизма. С., 1967, 10-11, 43.

⁶²Дунавски отечествен фронт, Русе, №889, 17 август 1947. М. Крумов лично е получил от Д. Михайлов и Ил. Камбуров по 5000 лв. Пред полицията Крумов твърдял, че тези пари му били дадени като на нуждаещ се, за да си купи обувки, защото по това време бил безработен. В полицията обаче смятали, че тези суми са му изплатени като заплата за конспиративната му дейност по създаването на комунистически фракции в структурите на Добруджанското движение. – Виж: **Крумов, М.** Цит. съч., 19-20.

⁶³ЦДА, ф. 1771К, оп. 1, а.е. 424, л. 9. Виж по-подробно за анализа на писмото на Аспарух Айдемирски до Дора Габе: **Милачков, В.** Бележки на добруджанския деец Аспарух Айдемирски за осъждането му от Народния съд (1944-1945). – В: Добруджа, 1992, №9, 300-316.

⁶⁴ДА-Русе, ЧП №1107, л. 39; Личен архив на Иван Хаджииванов.

⁶⁵ДА-Силистра, ф. 111К, оп. 1, а.е. 24, л. 3.

⁶⁶ЦДА, Спомени №1492Б, т. III, л. 398.

⁶⁷Пак там, л. 381; **Милачков, В.** Създаването на Вътрешната добруджанска революционна организация., с. 192.

⁶⁸**Георгиев, Ив., Т. Генчев.** Дочо Михайлов. Биографичен очерк. С., 1957, с. 51 и сл.

⁶⁹**Илиев, Б., Б. Вачев, Ст. Янков, Вл. Мичев.** Исперих. С., 1980, с. 132.

⁷⁰ДА-Шумен, ф. 1101Б, оп. 1, а.е. 61, л. 1.

⁷¹ДА-Шумен, ф. 66К, оп. 1, а.е. 107, л. 158-160, 165, 169, 185, 189; *Материали по революционното движение в Силистренски окръг. С.*, 1968, с. 51.

⁷²Русенска поща, Русе, №622, 25 декември 1923.

⁷³Пак там, №641, 21 януари 1924.

⁷⁴Материали за революционното движение..., с. 50.

⁷⁵**Тодоров, П.** Цит. съч., с. 39.

⁷⁶История на Алфатар. С., 1994, с. 130.

⁷⁷**Змеев, Р.** Тутракан. С., 1987, с. 99.

⁷⁸Георги Кроснев. *Живот и дейност*, 16-17.

⁷⁹**Крумов, М.** Цит. съч., с. 52.

⁸⁰Материали по революционното движение..., с. 50;
Илиев, Б. Силистра. *Летопис за непреклонния град. С.*, 1989, 174-175.

⁸¹АМВР, К 43680, л. 1.

⁸²Русенска поща, №726, 5 май и №741, 23 май 1924.

⁸³АМВР, Об. д. 221, л. 6.

⁸⁴**Милачков, В.** *Националноосвободителните борби...*, 366-367.

⁸⁵Пак там, с. 369.

⁸⁶В спомените си В. Петров посочва, че при осъществяването на мисията във Виена голяма помощ като преводач му оказва представителят на ВМРО – студентът Велев. – ЦДА, Спомени №1492Б, т. III, л. 387. За контактите между ВДРО и ВМРО през 1924 г. виж още: **Милачков, В.** *Контактите на Вътрешната добруджанска революционна организация с ВМРО през лятото на 1924 г.* – В: *100 години от Рилския конгрес на ВМРО. История и съвременност. Сборник доклади от Международна научна конференция. Благоевград 29-30 септември 2005 г. Кюстендил, 2006*, с. 176 и сл.

⁸⁷ЦДА, Спомени №1492Б, т. III, л. 382-387; **Тодоров, П.** Цит. съч., 40-41, 43.

⁸⁸**Тодоров, П.** Цит. съч., с. 43.

⁸⁹АМВР, Об. д. 814, ч. I, л. 136; С. д. 106 520, ч. II, л. 11-12; ЦДА, Спомени №1492Б, т. III, л. 389-390.

⁹⁰ЦДА, Спомени №1492Б, т. III, л. 390, 393; **Тодоров, П.** Цит. съч., 44-45. Според В. Петров вторият опит за транспортване на обещаното съветско оръжие се проваля, когато става известно убийството на Т. Александров и разразилата се кървава вакханалия в редиците на ВМРО. На 24 септември 1924 г. Кямилев трябвало да отпътува от София за Русе и оттам с двама делегати от ВДРО да замине за Варна. Според предварителната уговорка В. Петров се готвел направо от София да отиде във Варна, където всички заедно да се свържат с човека на ВМРО във военноморските сили и да прекарат оръжието в България. На 23 август обаче В. Петров е алармиран с бърза телеграма от Кямилев веднага да се отправя за Русе. Там събралите се членове на ЦК на ВДРО единодушно решават, че планираната акция е неосъществима предвид засилената активност на полицията във връзка с развилите се драматични събития във ВМРО. Всички документи, свързани с тази акция, те унищожават, а В. Петров написва до няколко редакции на столични вестници анонимно писмо, в което изтъква провокаторската роля на генерал Протогеров в националноосвободителното движение на българите в Македония. – Виж: ЦДА, Спомени №1492Б, т. III, л. 394-395, 397.

⁹¹В спомените си В. Петров пояснява още, че Н. Кямилев сам го помолил да предложи на неговия съученик от военното училище К. Янков да му отпусне известна парична субсидия. След 9 септември 1944 г. Н. Кямилев е бил изправен пред Народния съд и го е грозяла смъртна присъда. Но “услугите”, които е правил на ръководните функционери на БКП и на дейците на добруджанската левица, са му помогнали и е бил осъден само на 6 г. затвор. След излежаване на 2 г. от присъдата е бил освободен. После е назначен за директор на една малка

текстилна работилница в квартал “Хаджи Димитър” в столицата и умира от собствената си смърт. – Пак там, л. 394.

⁹²**Тодоров, П.** Цит. съч., 41-42.

⁹³Русенска поща, №748, 3 юни и №752, 7 юни 1924.

⁹⁴Пак там, №767, 27 юни 1924. Добруджанската младежка организация “Стефан Караджа” – Русе е създадена на 27 октомври 1923 г. – Виж: ДА-Русе, ф. 103К, оп. 1, а.е. 1, л. 32. За пръв път в русенската младежка организация се въвежда специална клетвена декларация. В нея, естествено, проблемът за освобождението на Добруджа заема основно място. Но заявената цел – чрез революцията на “селския пролетариат” да се създаде “независима Добруджа”, издава все още неизбистрената класово-политическа интерпретация на Добруджанския въпрос. – **Попова, Кр.** “За Добруджа готови сме!” Добруджанските младежки организации в България (1919-1934). С., 1993, с. 32.

⁹⁵Русенска поща, №787, 22 юли 1924.

⁹⁶Пак там, №804, 11 август 1924.

⁹⁷Пак там, №829, 8 септември 1924.

⁹⁸АМВР, Об. д. 221, л. 13-16.

⁹⁹Конфликтът в ЦК на ВДРО е предизвикан конкретно от наличието в архива на Сл. Алексиев на копия от докладите на В. Петров и Д. Михайлов до К. Янков, които с бележки от последния са изпращани до задграничната централа на БКП във Виена. Освен това се откриват още и писма на Алексиев с някои лица от организацията във връзка с обсъждането на въпроса за ликвидирането на двамата изявени комунистически функционери. – Вж.: АМВР, Об. д. 21373, ч. I, л. 70; Об. д. 106520, ч. 7, л. 184-185; **Тодоров, П.** Цит. съч., 44-45.

¹⁰⁰ЦДА, Спомени №1492Б, т. III, л. 403-404; **Георгиев, Ив., Т. Генчев.** Цит. съч., 78-79; Георги Кроснев. Живот и дейност, с. 100. В. Петров в спомените си описва как е разкрил

финансовите злоупотреби на секретар-касиера на ВДРО Сл. Алексиев. При едно от идванията си в Русе той пожелава да пренощува в дома на Алексиев в Добруджанския квартал. През нощта тайно от домакина преглежда касовата книга на организацията и установява, че за три месеца има злоупотреби 80 хил. лв. Злоупотребите се прикривали по няколко начина: някои разходи се вписвали по два пъти, на много от четниците на организацията заплатите се надписвали двойно и личало, че цифрите са изтривани с гума и поправяни, след като получателите са се подписали във ведомостта. На другия ден В. Петров разпитал някои от четниците за размера на получените от тях суми и ги накарал да направят писмени декларации. Снабден с такива данни и документи, той свиква извънредно заседание на ЦК на ВДРО. Сл. Алексиев се оказва неподготвен за тази изненада. Къщата, където се провежда заседанието, без знанието на останалите членове на ЦК, е обградена от седем въоръжени симпатизанти на левицата. По нареждане на В. Петров един от охраната донася касовата книга и ведомостта за заплатите, които са безспорно доказателство за злоупотребите. Той заплашва останалите членове на ръководството на ВДРО, че при това положение централата на БКП може да спре ежемесечната субсидия за организацията и изказва подозрението си, че Сл. Алексиев е имал съучастници в злоупотребите. За да се запази все пак единството на ВДРО, предлага Сл. Алексиев, вместо да бъде наказан със смърт, да му се отнеме касата и да се предаде на Д. Михайлов, който да прави всички разходи за организацията. Предложението е прието от присъстващите, включително и от избличения Сл. Алексиев. Но В. Петров е наясно, че сътрудничеството с десницата е вече към своя край. – Виж по-подробно за този случай: ЦДА, Спомени №1492Б, т. III, л. 398-399.

¹⁰¹Град Тервел и Тервелският край. С., 1984, с. 113.

¹⁰²**Тодоров, П.** Цит. съч., с. 57.

¹⁰³Пак там, с. 58; *Материали по революционното движение...*, с. 52; **Георгиев, Й.** *Добруджа и разстрела на Петър Чапкѝна през 1937 г.* Добрич, 1992, с. 65.

¹⁰⁴АМВР, Об. д. 12 055, ч. I, л. 84 и сл.

¹⁰⁵Пак там, л. 13; ч. II, л. 246, 288; Об. д. 106 520; *История на Русенската партийна организация.* С., 1971, 137-139. Интересно е да се отбележи твърдението на В. Петров, че след задържането му във Варна, при един от разпитите, окръжният управител му показва писмените показания на Д. Михайлов, направени в Разградското полицейско управление под заплахата да бъде съсечен със сабя. С голямо учудване Петров прочел пълни самопризнания за дейността по изграждането на комфракциите във ВДРО, за целите, които си поставяят, за това кои са ръководителите им във Варна, Шумен, Русе и Разград. – Виж: ЦДА, Спомени №1492Б, т. III, л. 414.

¹⁰⁶**Тодоров, П.** Цит. съч., с. 60.

¹⁰⁷Пак там, с. 58 и сл. *Ив. Георгиев* посочва, че четата на Д. Дончев-Доктора обикновено се състояла от малко хора (5-6 души). През периода 1924-1926 г. в нея участвали: Йордан Др. Русев (Пламен) от Силистра, секретар на четата; Петко Ив. Чорбаджиев (Роев) и Георги Гицов от с. Кайнарджа, Силистренско; Йордан Георгицев от с. Сребърна, Силистренско; Тодор Господжаков, Съби Петров, Колю Георгиев и Тодор Белев от с. Алфатар, Силистренско; Георги Милошев от с. Цар Асен, Тервелско; Колю Куртев и Жеко Червенков от с. Алеково, Тервелско; Георги Петров (Голия) от с. Ситово, Силистренско; Минчо Димов от Силистра; Гено Друмев от с. Смолница, Добричко; Стоян Георгиев (Черкича) от с. Посев, Силистренско; Стойчо Стоянов (Америката) от с. Средище, Силистренско; Иван Григоров от с. Градини, Генералтошевско; Руси Александров от с. Каменец, Силистренско и др. – Виж: **Георгиев, Ив.** *Добруджа в борба за свобода...*, с. 104.

¹⁰⁸История на град Толбухин. С., 1968, с. 324.

¹⁰⁹ИМ-Добрич, Инв. №53 НСФ, с.187-189.

¹¹⁰История на град Толбухин, с. 324.

¹¹¹АМВР, Об. д. 40091, л. 38-44. Обявлението от 7 ноември 1925 г., отпечатано на румънски, български и турски език и подписано от силистренския префект Таишу Пучеря, завършва така: “Всички, които ще убият въоръжен бандит или комитаджия, ще бъдат наградени със сумата от 10 000 леи за всеки бандит или комитаджия”. – Виж: ЦДА, ф. 130К, оп. 1, а.е. 96, л. 9-10.

¹¹²Нападението е извършено от четата на Ст. Боздуганов. – Виж: Георги Кроснев. Живот и дейност, с. 102.

¹¹³ЦДА, ф. 130К, оп. 1, а.е. 96, л. 1-3.

¹¹⁴АМВР, Об. д. 12 055, ч. II, л. 239.

¹¹⁵Пак там, л. 281.

¹¹⁶Пак там, л. 286.

¹¹⁷Пак там, л. 312.

¹¹⁸Пак там, л. 337; Об. д. 221, л. 25.

¹¹⁹АМВР, Об. д. 12 055, ч. II, л. 337; Об. д. 221, л. 25.

¹²⁰ЦДА, Спомени №1492Б, т. III, л. 430; Виж по-подробно за обвинителния акт по този процес: ДА-Силистра, ф. IIIК, оп. 1, а.е.11-14; ИМ-Добрич, Инв. №270 НСФ, л. 1-40.

¹²¹ЦДА, Спомени №1492Б, т. III, л. 431. Пред съда представителите на десницата в ЦК на ВДРО Иван Хаджииванов, Иван Маринополски, Стефан Боздуганов и др., вместо да подкрепят прокурорското обвинение по предварителните си показания, правят точно обратното – потвърждават казаното от В. Петров и Д. Михайлов.– Виж по-подробно: **Георгиев, Ив.** Цит. съч., 98-100; **Крумов, М.** Цит. съч., 70-78; **Ганев, Г.** Развитие на Добруджанското националноосвободително движение..., с. 250; **Тодоров, П.** Цит. съч., 59-60.

¹²²АМВР, С. д. 106 520, ч. 8, л. 204-205.

¹²³Учредителната конференция на ДРО във Виена за-

почва на 20 септември 1925 г. и продължава осем дни. На нея присъстват представител на съветската легация, Петър Нейчев, Стоян Бойков, Г. Кроснев и д-р П. Вичев. С изключение на д-р Вичев, останалите са комунисти. Конференцията се провежда по поръка и под ръководството на съветската легация. – Виж подробности около създаването на ДРО: **Милачков, В.** Нови сведения за създаването и дейността на Добруджанската революционна организация (от архивите на Коминтерна). – В: България в сферата на съветските интереси (Българо-руски научни дискусии). С., 1998, с. 285 и сл.

¹²⁴Вж. по-подробно за този анализ: **Тодоров, П.** Цит. съч., 63-65.

¹²⁵ДА-Русе, ЧП № 711, л. 1-13.

¹²⁶Пак там, л. 4-9. П. Тодоров смята, че “Близките задачи на Добруджанската революционна организация” са приети като проектопрограма, повлияна от платформата на Румънската комунистическа партия от юли 1925 г. за изграждане на единен фронт. Това според него е станало след съвещанието на ЦК на ДРО във Виена през септември 1925 г., на последвалото такова в Букурещ през ноември с. г. – Вж. по-подробно за това: **Тодоров, П.** Цит. съч., с. 67.

¹²⁷ДА-Русе, ЧП №711, л. 1-3. Анализ на Устава на ДРО П. Тодоров прави по текст, приет в началото на септември 1927 г. от ЦК на организацията във Виена. За този документ той предполага, че първоначалният му вариант (проект-устав) е бил обсъждан на Букурещкото съвещание от ноември 1925 г. Вж. **Тодоров, П.** Цит. съч., 93-94.

¹²⁸АМВР, К 43680, л. 38.

¹²⁹На 21 октомври 1925 г. гръцката армия, преследвайки чети на ВМРО, навлиза на българска територия и окупира Петрич. България не оказва съпротива. Съветът на Обществото на народите нарежда на Гърция да се оттегли и да заплати обезщетение.

¹³⁰АМВР, К43680, л. 38а.

¹³¹Пак там, л. 1.

¹³²Според някои сведения нападението в Старо село дещицата във ВДРО приписва на Д. Михайлов и неговата чета. В този смисъл е информирано и румънското консулство в Русе. – Виж: Материали по революционното движение..., с. 57.

¹³³Тодоров, П. Цит. съч., 74-75.

¹³⁴Пак там, с. 69. В приетата от Деветия конгрес на добруджанските дружества в страната нова редакция на Устава се посочва, че наложилото се от предишните години наименование Добруджанска организация в България се използва равностойно с наименованието Съюз на културно-просветните дружества "Добруджа", което занапред става общоприето и в съкратената си форма - Съюз "Добруджа".

¹³⁵Русенска поща, №1233, 20 януари 1926.

¹³⁶Пак там, №1256, 17 февруари 1926.

¹³⁷Пак там, №1296, 6 април и №1299, 9 април 1926.

¹³⁸Пак там, №1318, 28 април и №1319, 29 април 1926.

¹³⁹Пак там, №1356, 7 юни 1926; Добруджа, №26, 31 май и № 27, 16 юни 1926.

¹⁴⁰Русенска поща, №1438, 28 август 1926.

¹⁴¹Цитирано по: Кузманова, Ан. Румънските представи за българския характер на Добруджа през 1878-1940 година. Добрич, 1992, с. 19.

¹⁴²Русенска поща, №1370, 21 юни и №1371, 22 юни 1926; Тодоров, П. Цит. съч., 72-73.

¹⁴³АМВР, Об. д. 221, л. 6; Тодоров, П. Цит. съч., с. 72. Срещата е поискана от шуменския окръжен управител Г. Хълтъков чрез новопазарския околийски началник. На срещата четниците, поставени на пост, посрещат Хълтъков и придружаващите го лица, безоръжават ги и ги отвеждат в гората, като рапортуват на войводата според изискванията на военния устав. Това впечатлило много Хълтъков. Окръж-

ният управител бил придружаван от следователя на варненската Обществена безопасност Малчев, паспортния началник на гара Оборище Боян Смилов, привърженик на ВДРО, граничния началник на Петмогилския 13/18-и пограничен участък капитан Павлов и неговия заместник и двама полицейски агенти. Окръжният управител уверил Дочо, че няма да пречи на дейността му, дори ще му помага с оръжие, но помолил войводите да не създават инциденти в Добруджа и покрай границата, което би влошило отношенията между България и Румъния. – Виж: ДА-Шумен, ф. 1101Б, оп. 1, а.е. 61, л. 2; **Георгиев, Ив.** Цит. съч., с. 125.

¹⁴⁴ДА-Шумен, ф. 1101Б, оп. 1, а.е. 61, л. 2.

¹⁴⁵История на Алфатар. С., 1994, с. 132.

¹⁴⁶**Тодоров, П.** Цит. съч., 73-74, 76.

¹⁴⁷Русенска поща, №1387, 8 юли, №1388, 9 юли, №1390, 11 юли, №1391, 12 юли, №1395, 16 юли, №1397, 18 юли, №1399, 20 юли и №1438, 28 август 1926. На фона на всеобщо възмущение по повод на Староселското клане предателят Ал. Рашенов има наглостта, в качеството си на бивш член на ВДС, да излезе с “Открито писмо” на страниците на добричкия в. “Поща”, в което посочва като главни виновници за тази трагедия ръководителите на емигрантската Добруджанска организация в България. – Виж по-подробно за това: ЦДА, ф. 130К, оп. 1, а.е. 176, л. 107; в. Поща, Добрич, №660, 24 юли 1926.

¹⁴⁸Свободна Добруджа, №2, 10 октомври 1926.

¹⁴⁹ДА-Шумен, ф. 1101Б, оп. 1, а.е. 61, л. 3

¹⁵⁰Материали по революционното движение..., с. 59. В своето изследване Б. Илиев посочва, че делегацията била в състав: “буржоазния лидер Кирил Манолов, Борис, сина на безславно залезлия някога стамболовист Данко Коджабашев и личния приятел на Никола Мушанов Илия Божанов”, които поели към София. – Виж: **Илиев, Б.** Цит. съч., с. 176.

¹⁵¹ДВИА, ф. 1, оп. 5, а.е. 525, л. 92-93.

¹⁵²Според П. Тодоров съучастието на групата на Кямилев в това убийство може да се смята за доказано. Той се позовава на показанията на Радан Токушев пред полицията от 6 септември 1926 г., който чул Ив. Хаджииванов, Ст. Боздуганов и Сл. Алексиев, като уговарят убийството. Тримата натоварили Токушев да извърши това, но той отказал. Професорът се позовава още и на събраните сведения от Г. Кроснев, удостоверяващи, че на 26 август Н. Кямилев и Сл. Алексиев били в Шумен и оттам лично дирижирали убийството. - **Тодоров, П.** Цит. съч., с. 77, 125 - бел. 143.

Без съмнение, отношенията между десницата в ЦК на ВДРО и фактически отцепилите се от него левичари са изострени до крайност. Не може да се изключва напълно участието на противниците на комунистическата пропаганда в тази акция на полицейските органи, но все пак персонализирането на вината в случая е, като че ли недотам аргументирано. Главният свидетел Р. Токушев е функционер на левичата и в неговите показания не е невъзможно да има немалка доза субективизъм. Твърдението на Г. Кроснев, който е ръководен фактор в ДРО, че на 26 август Н. Кямилев и Сл. Алексиев направляват полицейската акция срещу четата на Д. Михайлов от Шумен, може би също има някакво основание, но както бе посочено по-горе Д. Михайлов и Д. Дончев-Доктора няколко месеца по-рано установяват лични контакти с шуменския окръжен управител, за да координират дейността си по границата. А що се отнася до Ив. Хаджииванов в обвинителния акт и в произнесената срещу него присъда на 30 март 1945 г. от II Състав на Народния съд на Русенска област не се споменава нито дума за евентуално негово участие в организиране на убийството на Д. Михайлов. – Виж: АМВР, II НС - 1291, л. 354; II НС - 1289, л. 2, 16.

В спомените си Йордан Гергицов пък твърди, че след като Д. Михайлов паднал мъртъв, тримата негови четници – Тодор Господжаков, Гено Друмев и раненият в гърдите Георги Гицов се предали. При качването им в каруцата Гицов се свестил и запитал Сл. Алексиев: “Бай Славе, защо ни убивате, нали и ний се борим за свободата на народа”. Същите думи казал и Т. Господжаков. Сл. Алексиев обаче наредил да ги доубият, защото го разпознали. – ДА-Силистра, ф. IIIК, оп. I, а.е. 24, л. 5-6.

В сведението, дадено от Георги Ангелов за убийството на Д. Михайлов няколко десетилетия по-късно, се посочват като главни подбудители на тази акция на българската полиция “чорбаджиите от гр. Силистра”. За да угодят на румънските власти, те поискали от българското правителство да вземе решителни мерки за ликвидиране на четите на ДРО, ръководени от Д. Михайлов. С тази цел изпратили специална делегация в София, начело с представителите на десницата от ВДРО Илия Божанов и адвоката Атанас Брашованов, двамата лични приятели на Ан. Ляпчев и Ат. Буров. – ДА-Силистра, ф. IIIК, Спомен №48. Т. е. Ангелов развива същата теза, като Б. Илиев. - Виж бележка №150 по-горе.

Аспарух Айдемирски също предполага, че убийството на Дочо Михайлов е станало от органите на властта, но отхвърля съпричастността на ВДРО към него. Пред Народния съд обаче деецът на левицата Ив. Георгиев свидетелства, че между сражаващите се на страната на полицията били Сл. Алексиев и Ст. Боздуганов. Сл. Алексиев бил маскиран, но го познали. Според Айдемирски шуменският окръжен управител се е срещнал с Дочо по поръка на правителството с цел да го убеди да разпусне четата и да се откаже от пропагандната си дейност в Добруджа. Отказът да направи това довежда до сблъсък с полицейските части и

до фатален за него край. Наскоро след гибелта на Д. Михайлов, Айдемирски срещнал *Ив. Хаджисиванов* в столицата. Хаджисиванов категорично му заявил, че е настоявал да не се ликвидира четата на Д. Михайлов, защото двамата били в много добри отношения. Подложен на инквизиции при разпитите в навечерието на провеждането на Народния съд в Силистра, за да се спаси от побоищата, *Аспарух Айдемирски* подписва показания, в които “признава”, че убийството на Д. Михайлов било решено от ЦК на ВДРО, че при него дошли в София хора да вземат съгласието му и той им го дал. Но пред съда Айдемирски се отказва от тези свои показания, изтръгнати с насилие. – ЦДА, ф. 1771К, оп. 1, а.е. 424, л. 15-20. Като пряк информатор на полицейската потеря се сочи *Петко М. Петков* от с. Никола Козлево, който на 26 август 1926 г. орял нивата си близо до горичката, където станало убийството на Д. Михайлов и неговите четници. – *Виж: Георгиев, Ив. Цит. съч., с. 135.*

¹⁵³*Георгиев, Ив. Д-р Петър Вичев, 66-67.*

ТРЕТА ГЛАВА

ВДРО ОТ СРЕДАТА НА 20-ТЕ ГОДИНИ ДО ВЪЗВРЪЩАНЕТО НА ЮЖНА ДОБРУДЖА КЪМ БЪЛГАРИЯ

ОТ ЧЕТНИЧЕСТВО КЪМ ЛЕГАЛНА ДЕЙНОСТ

От есента на 1926 г. четническата дейност за известно време спира. ЦК на ВДРО се ориентира към активизиране на присъствието на организацията в легалните пропагандни форми на добруджанската кауза. В началото на месец септември 1926 г. на страниците на русенския печат, по повод на 10 годишнината от Тутраканската битка, се лансира пред местната общественост виждането, че освобождението на Добруджа не може да дойде от “никого другиго” освен от българската армия¹.

В навечерието на извънредния конгрес на Съюза “Добруджа” се засилва противопоставянето между левицата и десницата и в легалното Добруджанско движение. Включването на лидера на автономистите д-р П. Вичев в ръководството на формиращата се ДРО предизвиква крайна реакция в централата на ВДРО, която изцяло вече е доминирана от дясно ориентираните функционери. В началото на 1927 г. в София пристига варненският войвода на ВДРО Ст. Колев. Според сведенията на левицата той дошъл с “мисията” да убие д-р Вичев. Дни наред Ст. Колев разузнавал възможностите за осъществяване на намерението си. От своя страна, дейците на ДРО го поставят под постоянно наблюдение. Ив. Георгиев твърди, че варненският войвода проявявал известно колеба-

ние, вероятно и поради липсата на съгласие от страна на Аспарух Айдемирски, който по това време бил представител на ВДРО в централата на Съюза. Но един ден в ръцете на Кирил Обретенов, служител в кантората на Айдемирски, член на младежката добруджанска организация под влиянието на комунистите, попада телеграма, адресирана до Ст. Колев, с нареждането “действувай!”. Телеграмата била изпратена от “Мирката”, т.е. от Драгомир Савов, един от ръководителите на варненската структура на ВДРО и таен полицейски агент. Колев не бил уведомен за телеграмата, а е поканен “за почерпка” в кантората на д-р Вичев “Алказар”. Тук Ив. Георгиев с помощта на Георги Мишев и бившия четник на Д. Михайлов Кольо Георгиев го арестуват. Целта им е да принудят Колев да признае за подговяното убийство и това да се използва за дискредитиране на ВДРО като терористична организация. След като д-р Вичев е уведомен за случилото се, запознат със законите, разбира, че незаконният арест на Ст. Колев може да стане повод за нанасяне на удар върху левицата. Затова той уведомява прокуратурата, че е заловен човек, изпратен да извърши покушение срещу него. Прокурорът изпраща двама агенти, които откарват Ст. Колев в Дирекцията на полицията. Скоро след това той е освободен и върнат във Варна².

Изглежда варненският войвода Ст. Колев е бил натоварван с ролята на ексекUTOR на получените смъртни присъди от ЦК на ВДРО по-изявени функционери на левицата в Добруджанското движение. В спомените си М. Крумов доста подробно описва как по време на излежаваната от него присъда в русенския затвор Ст. Колев е направил опит да го убие, защото имал издадена смъртна присъда от ВДРО. След излизането от затвора, много по-късно – през 1933 г., Крумов забравил за случая. Няколко дни след Деветнадесетомайския преврат от 1934 г. за смъртната присъда му напомнил Трифон Ки-

ров, “телоохранител” на Ст. Симеонов. Киров му прочел смъртната присъда от едно листче и му предложил да моли Симеонов да я отмени. Вместо да поиска прошка, М. Крумов депозирал заявление до прокурора, изказвайки възмущението си, че все още се допуска съществуването на “бандитската организация ВДРО”, която да заплашва живота му. Прокурорът извикал Ст. Киров и Ст. Симеонов и ги накарал да подпишат декларации, че няма да извършат посегателство срещу М. Крумов³.

Оспорван периметър на влияние между ДРО, от една страна, и легалния съюз “Добруджа” и ВДРО, от друга, е и разрастващото се добруджанско младежко движение. Свиканата в столицата дни преди извънредния конгрес на Съюза конференция на младежите добруджанци е най-ярък показател за това противопоставяне. От Русе се явяват две делегации – едната начело със Ст. Симеонов от групата “Ст. Караджа” към дружество “Добруджа”, другата представляваща новообразуваната група под идейното ръководство на ДРО – “Д. Михайлов”. На конференцията срещу лявоориентираното младежко лоби реагират непримиримо водачите на русенската и варненската делегации – Ст. Симеонов и Драгомир Савов. Позицията на тези две делегации е от решаващо значение, защото техните организации имат най-голяма численост. Русенският и варненският представител се обявяват категорично против прокомунистическата ориентация на младежкото добруджанско движение. Въпреки ясно заявените позиции на русенци и варненци, останалите делегати обявяват конференцията за учредителна на Добруджанския младежки съюз (ДМС)⁴.

След създаването на левичарския ДМС варненските младежки дейци започват да издават свое малко списание “Ст. Караджа”. Още в първите му броеве те застъпват националния акцент в Добруджанското движение и необходимостта от изграждане на младежки съюз на надпартийни основи⁵. Пак във

Варна енергичният Петър Господинов организира добруджанските младежи в т.нар. “борчески отряд“ с обединяващ девиз “За Добруджа готови сме!“ Отрядът има специална униформа, води строева подготовка и участва активно в пропагандните акции на местното дружество “Добруджа“. В Русе начело на подобни инициативи застават Ст. Симеонов и завърналият се от следването си във Виена силистренец Драгомир Божинов. В кореспонденцията си с П. Господинов Божинов отстоява виждането за необходимостта от създаване на нов независим ДМС. За да се преодолее разцеплението на добруджанската емиграция в Русе, той предлага на членовете от дружеството “Д. Михайлов“ двете младежки организации в града да се обединят, но получава отказ. Не липсват и политизирани нападки между печатните издания на двете течения в добруджанското младежко движение. На страниците на сп. “Ст. Караджа“ ДМС се обвинява в “болшеvizъм“ и обслужване на интересите на Москва. Органът на ДМС в. “Младежка дума“, от своя страна, нарича членовете на дружествата “Ст. Караджа“ “фашисти“ и настоява за тяхното отстраняване от Добруджанското движение⁶.

На извънредния конгрес на Съюза “Добруджа” от 4-6 март 1927 г. сблъсъкът между левицата и десницата също е много остър. През нощта срещу втория ден на конгреса близо до дома на д-р П. Вичев “Алказар” пада убит при бомбен атентат началникът на политическия отдел в Дирекцията на полицията Икономов. Убийството е резултат от вътрешнопартийните борби в управляващия Сговор, но властите арестуват няколко делегати от левицата, бивши четници на Д. Михайлов, отседнали в “Алказар”. В продължение на десет дни показания в полицията дава и д-р Вичев⁷.

Русенското добруджанско дружество, в чието настоятелство ръководните фактори във ВДРО имат много силни

позиции, приветства решението на Извънредния конгрес за изключване на д-р П. Вичев за една година от организацията. Русенските добруджански дейци, в по-голямата си част привърженици на ВДРО, преценяват, че д-р Вичев се е отклонил от истинските национални задачи, на които трябва да служи Съюзът, и е преминал на страната на “неприятелите на добруджанската кауза”, т.е. застанал е на страната на “нихилистическите комунистически позиции”⁸.

Инициативите на русенското добруджанско дружество през 1927 г., което в много голяма степен е инструмент за легална изява на централата на ВДРО, имат важно значение за поддържане на българския дух в Добруджа. Внушителна група от 800 русенци посещават Силистра и Тутракан, където е отслужена литургия за падналите български войни в Тутраканската битка през 1916 г.⁹ На 14 ноември с.г. в Русе е свикан внушителен петхиляден митинг по случай годишнината от Староселското клане и срещу засилващата се асимилационна кампания от румънските власти в Южна Добруджа. В тази акция на русенци участва и членът на ИК на Съюза “Добруджа” Тр. Трифонов. Накрая се гласува и изпраща протестна резолюция до Обществото на народите, в която се посочват ежедневните насилия, извършвани над българското население в областта от администрацията на румънската държава¹⁰.

В средата на януари 1928 г. по инициатива на Добруджанското дружество в Русе и със съдействието на поетесата Дора Габе се създава Добруджански дамски комитет. На 20 май той провежда учредително събрание и в неговото ръководство се включват съпругите на Ив. Маринополски и Ст. Симеонов¹¹. По случай 60-годишнината от смъртта на Ст. Караджа Добруджанското дружество в града заедно с останалите патриотични организации и запасното войнство провеждат на 12 август внушително честване. Пред събралото се мно-

жество на лобното място на героя голяма реч за подвига на Караджата произнася Ив. Хаджииванов, а след това митингуващите издигат лозунги: “Робството на Добруджа е срам за ХХ век”, “Искаме да се завърнем по родните си места” и пр.¹²

Масовите протести в Русе и Варна срещу колонизацията с арумъни на Добруджа и “мекушавостта” на българската външна политика към румънските насилия над българско население в областта не стихват през цялата 1928 г.¹³ Особено гневна е реакцията на добруджанската емиграция в Шумен. На страниците на в. “Шуменски вести” непрекъснато се появяват съобщения, че в навечерието на настъпващата зима стотици българи в Добруджа са принуждавани от насилията на преселническите банди и на румънските власти да напускат родните си домове и да емигрират в България. “Но на това положение, се изтъква в една такава дописка, което заплашва да превърне златна българска Добруджа в пустиня, трябва да се тури най-последен край. Правителството трябва да наруши своето спокойно безгрижие и се застъпи за човешките права на нашите сънародници в Добруджа”¹⁴.

Проведеният в края на ноември 1928 г. XII конгрес на Съюза “Добруджа” в Шумен става арена за остър сблъсък между левицата и десницата в Добруджанското движение. Улиците към конгресната зала са блокирани от полиция и въоръжени привърженици на ВДРО от Русе и Варна, които не допускат в залата познатите им дейци на ДРО от столицата и провинцията, макар да са избрани за редовни делегати¹⁶. Сблъсъкът става още по-мощен предвид на обстоятелството, че по същото време в Шумен е насрочен Първият конгрес на ДМС, под идейното влияние на левицата, и конференция на младежките дружества “Ст. Караджа”, ориентирани към Съюза “Добруджа” и ВДРО. Левицата, неполучила реално представителство на конгреса на Добруджанската организация, е фактически отстранена от неговата работа. Със специално приетата “Резо-

люция по организацията и дисциплината” д-р П. Вичев, повечето изявени дейци на ДРО и на младежката организация под нейно ръководство, се изключват завинаги от съюза “Добруджа”¹⁶. През есента на с. г. привържениците на ВДРО успяват да внесат разкол в предвожданата от Петър Михайлов младежка организация “Д. Михайлов” в Русе и полагат усилия за засилване на дейността на младежката група “Ст. Караджа” на Ст. Симеонов към местното дружество “Добруджа”¹⁷.

Изключителен успех постига централата на ВДРО в легалната дейност, като обединява русенската добруджанска емиграция в общинските избори на 11 февруари 1929 г. В предизборната кампания с една надпартийна платформа, отразяваща широко социалните тежнени на прокудените добруджанци, и с призови за поставяне на Добруджанския въпрос като приоритетен във външната политика на страната, тя успява да спечели симпатиите на повечето от тях. Официално издигнатият кандидат на русенското дружество “Добруджа” Ив. Хаджииванов е избран за общински съветник с 469 гласа¹⁸.

През лятото на 1929 г. ръководството на ВДРО констатира, че русенското Добруджанско дружество е израснало вече като една от най-сериозните опори на Съюза “Добруджа”. От началото на месец юли се организират пунктови събрания на добруджанската емиграция в селата Сливо поле, Бръшлен, Юпер, Русенско, в Равно, Кубратско и в Кубрат. След пунктовете събрания в Русенска и Кубратска околия в края на месеца се провежда голямо околийско събрание в Разград. Според местния печат, симпатизиращ на добруджанската кауза, всичко това се прави с цел да се “започне решителна борба срещу безспорното асимилиране на българизма в Добруджа”¹⁹.

През есента на 1929 г. обаче на XIII редовен конгрес на Съюза “Добруджа” в Разград от 8 до 10 ноември отново се стига до остра конфронтация между левицата и десницата. Мандатната комисия на конгреса отхвърля като нередовни деле-

гатите на левицата и започват спречквания между тях и привържениците на десницата. В центъра на тези спречквания е въоръжена група на ВДРО от 13 души, водена от директора на русенското сиропиталище Ст. Симеонов и от четническият войвода Ст. Боздуганов²⁰. Ив. Георгиев отбелязва, че при откриването на конгреса водачът на ВДРО Ив. Хаджииванов се опитал недвусмислено да заплаши левичарите. Обръщайки се към д-р П. Вичев, той заявил: “Щом сте дошли тук с вашите хора да се бием, нека освободим дамите и да почнем още тук, в салона, ние сме готови”²¹. С това изказване Хаджииванов искал да подготви почвата за полицейска намеса и арестуване на софийската делегация. Отстранените представители на левицата пристъпват към създаването на Централен добруджански акционен комитет (ЦДАК) с мрежа от местни акционни комитети. Освен ЦДАК в Русе и Варна се сформират Добруджански акционни комитети (ДАК)²². Тази стъпка на левицата допълнително нагнетява напрежение в Добруджанското движение и впоследствие предизвиква контрадействия от страна на десницата и респективно от ВДРО.

СЪВМЕСТЯВАНЕ НА ЛЕГАЛНАТА С ЧЕТНИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ

Според показанията на Ст. Боздуганов пред полицията, в края на 20-те или в началото на 30-те години, се извършва избор на нов ЦК на ВДРО. В полицейското дознание от 26 октомври 1933 г. той твърди, че това е станало през 1930 г., а във второто дознание от 6 ноември с.г., посочва друга дата – 12 юли 1929 г.²³ При липсата на други издирени досега сигурни източници, свързани с това обстоятелство, е неуместно да се правят излишни догадки за доуточняване момента на избора. Както се вижда от анализа в изложението по-горе, сведенията, които Ст. Боздуганов дава пред полицейските следователи, не се отличават с голяма прецизност. Но сформирването на един работещ

оперативен състав на ръководството на ВДРО е бил наложителен предвид на засилващите се настроения сред нейните привърженици за подновяване на четническите акции в Добруджа. По-подробни данни за неговия състав се излагат в първото дознание – от 26 октомври. Ст. Боздуганов с псевдоним “инж. Маринов” бил привлечен като техническо лице в комитета. Другите членове били Ст. Симеонов с псевдоним “Чуклев” и Ив. Маринополски, който по-късно напуснал ЦК и на негово място бил избран друг член. Аспарух Айдемирски²⁴ – “Каваев” служел за връзка с ръководството на Съюза “Добруджа”²⁵.

Боздуганов може би умишлено не доуточнява кое лице е било кооптирано в ЦК на мястото на напусналия Ив. Маринополски. При втория разпит, на 6 ноември 1933 г., той отново не посочва името на заместника на Маринополски, а очевидно и полицейският следовател не е настоял за това. Вероятно става дума за функционер на ВДРО, чието име не е било целесъобразно да присъства в полицейските протоколи от разпити. Но и в този случай неподкрепените с достоверни източници догадки биха били само подвеждащи. Боздуганов не отбелязва още къде се е провел изборът на новия ЦК, кой е присъствал на него и по какъв начин е станал. Накратко само посочва, че от настъпващата Световна икономическа криза най-много страдал добруджанският селянин, който допълнително бил подложен на асимилаторски натиск от румънските власти и належащо се нуждаел от външна помощ. Затова новоизбраният ЦК на ВДРО решил да поднови четничеството с главна задача през 1930-1932 г. да се прехвърлят през границата в Добруджа 3000 български буквара, събрани от Съюза “Добруджа” в София²⁶. През лятото на 1933 г. се извършва и сложна операция по тайното пренасяне на печатарски машини за организиране на българска печатница в Добрич²⁷.

Както се вижда от показанията на Боздуганов пред полицейския следовател, той съобщава имената само на четири, до-

бре познати на властите лица, свързани с дейността на ВДРО. Във второто дознание Ст. Боздуганов още повече затваря кръга на отговорните за организиране на четите в началото на 30-те години, като категорично заявява, че с тази дейност се ангажирали изключително само той и Ст. Симеонов²⁸. Без съмнение обаче и останалите водещи фигури на десницата от предишния ЦК – Н. Кяmilев и Ив. Хаджииванов, ако не са били формално членове на новия, най-малкото са били съпричастни към обезпечаването на неговите нелегални акции чрез многобройните си връзки в легалното Добруджанско движение и сред меродавните политически фактори във властта. Трябва да се има предвид също, че в началото на 30-те години привържениците на Демократическия сговор във ВДРО проявяват явен стремеж към овладяване на ръководни позиции в организацията. Н. Кяmilев и групата около него, свързана с Военния съюз, се обявява за засилване на четническото движение. И наистина до есента на 1933 г. тази тяхна позиция намира практическа реализация в активизиране на четническите акции в Южна Добруджа. Това не е случайно и тези акции съвпадат със засилената дипломатическа дейност около сключването на Балканския пакт и подготовката на преговори по спорните и висящи въпроси между България и Румъния²⁹.

До голяма степен казаното от Боздуганов пред следствие-то за съставеното ново ръководство на ВДРО се потвърждава и от проучванията, които извършват полицейските органи в района на действие на четите на организацията. В рапорт от 2 ноември 1933 г. на агент №425 до Началника на вътрешната политическа служба при Дирекцията на полицията се излагат подробно резултатите от командировката му в Русе по изпълнение на заповедта да събере сведения за засилващата се активност на ВДРО. Агентът посочва, че в изпълнителния орган на ВДРО влизат Ст. Симеонов и Ст. Боздуганов от Русе; П. Господинов, адвокат от Варна, член на централното ръководство

на Съюза “Добруджа” и окръжен организатор по линия на ВДРО; Асп. Айдемирски, адвокат от София, също член на ръководството на легалното Добруджанско движение, определен за връзка на ВДРО с другите националистически организации в страната и контролиращ движението на четите в Русенски, Шуменски и Варненски окръг. Главно внимание в рапорта е отделено на дейността на русенския окръжен войвода Ст. Боздуганов. Той определил за кубратски околийски войвода Петър Белчев от с. Равно. От своя страна, Белчев организиран в околията чети в с. Брестовене от 8 души с предводител Петър Карагенов и помощник Ангел Иванов; в с. Длъжко, Шуменско – от 9 души с предводител Симеон Хаджииванов, бивш кмет. Агентът събрал сведения, че чети са съставени и в други кубратски села като Божурово, Савин, Глоджево и Севар, но броят им и имената на предводителите не успял да установи. За исперихски войвода Боздуганов определил запасния офицер Петър Енчев, който организиран чети в селата Малък Поровец, Ясеновец, Голям Поровец, Исперих и Завет. По-подробни сведения за четите в Исперихска околия агент № 425 не успял да събере, но научил, че в миналото те са преминавали добруджанската граница под водачеството на лицето Ариф, по прякор “Героя”, от с. Божурово, Кубратско. Връзка с вътрешността на Добруджа околийският войвода Енчев осъществявал чрез предполагаем куриер с прозвището “Фането”, чието име и местожителство било неизвестно. Според полицейския агент в Исперихска околия готови да минат границата като “терористи” били лицата: Трифон Киров, Марин Арнаудов и Славе Александров, всички с неизвестно местожителство, които материално се издържали от средства на ВДРО. В Русенска околия Ст. Боздуганов не назначил околийски войвода, а сам поел функциите по организирането на чети. Такива той съставил в селата Цар Самуил, Бръшлен и Бъзън. Имената на предводителите и на участниците в четите от тези села аген-

тът също не можал да научи. ЦК на ВДРО до момента на тайното полицейско разследване не разрешавал участието им в акции, т.е. държал ги е в резерв³⁰. Обстоятелството, че Ст. Боздуганов е изпълнявал не само функциите на окръжен организатор на ВДРО, но и на русенски околийски войвода, се потвърждава от квитационния кочан, намиращ се в личното му полицейско досие, с който в периода от октомври 1929 до септември 1931 г. е събирал неголеми суми от местните добруджански дружества в селата от околията в близост до българо-румънската граница като Бръшлен, Юпер, Юделник, Кошарна, Голямо Враново и др.³¹

За разградски околийски войвода Боздуганов определил Марин Вълков от с. Стамболово, много имотен земеделец, за който полицейският агент предполага, че е един от главните поддръжници на организацията с парични средства. Освен това Вълков имал постоянна връзка със Ст. Симеонов в Русе. Околийските войводи от Кубратско и Исперихско били също в постоянен контакт с окръжния войвода. Тримата окръжни войводи – в Русе, Шумен и Варна заедно с Аспарух Айдемирски представлявали изпълнителния ръководен орган на ВДРО. За да се улесни преминаването на четите в Добруджа, организацията се договорила с българските погранични власти, които според възможностите си максимално й съдействали. По-специално кубратският, разградският и новопазарският околийски началници били напълно в услуга на ВДРО, както и старши стражарят Йордан Панков, завеждащ полицейския участък в с. Сливо поле, Русенска околия. Главни пунктове, през които четите можели безопасно да преминават границата, били при с. Свещари и с. Севар, близо до с. Веселец. Мнозинството от членовете на местните дружества на Съюза “Добруджа” в пограничните селища били привърженици на ВДРО и подпомагали постоянно всички нейни акции³².

Ог дознанието на Боздуганов и от рапорта на тайния полицейски агент стават известни имената на петима души включени в новия ЦК – на Ст. Симеонов, Ив. Маринополски, Аспарух Айдемирски и на двамата окръжни организатори (войводи) за Русенски и Варненски окръг – Ст. Боздуганов и П. Господинов. Но в рапорта на полицейския служител се съдържа известна неяснота. В началото той включва в изпълнителния орган на ВДРО Ст. Симеонов, без да посочва функциите му, а впоследствие като че ли елиминира присъствието му в него. Вероятно това се дължи на недостатъчната информация, събрана от агента за иначе малобройната структура на новия ръководен състав на организацията. Във всеки случай с организирането и екипирането на четите, преминаващи на румънска територия, е бил натоварен именно Ст. Симеонов. Пак той е извършвал инструктаж на водачите им в своя дом³³.

От по-горе изложеното обаче не може да се направи сигурен извод за това кой оглавява ЦК на ВДРО от края на 20-те и началото на 30-те години. По-трудно е да се предположи, че това е бил Аспарух Айдемирски, както подсказва рапортът на тайния агент, защото ангажиментите му към централата на легалната Добруджанска организация в столицата значително го отдалечават от оперативния район на действие на четите. Вероятно на този етап от развитието на организацията Айдемирски е привлечен в нейното ръководство преди всичко като представително лице с обществен престиж и с възможности за влияние както върху ръководствата на местните добруджански дружества в пограничния район, така и в някои сфери на властта. В това си качество през 1932 г. Асп. Айдемирски осъществява среща с водача на ВМРО Ив. Михайлов. През август на следващата 1933 г. на посещение в Пиринска Македония е голяма делегация на Съюза “Добруджа”, начело с нейния председател Ан. Стоянов. Срещите предизвикват опасения у някои

български общественици в Добруджа, че ВМРО насърчава четническите акции в областта и може да се надигне нова вълна от насилия на румънските власти³⁴.

От друга страна, функциите, които по това време изпълнява в ръководството на ВДРО директорът на русенското сиропиталище Ст. Симеонов, наподобяват дейността, извършвана от Ив. Хаджииванов през 20-те години. От оперативна гледна точка несъмнено много по-целесъобразно е било Ст. Симеонов да е главен координатор, т.е. председател на ЦК. За съжаление, списъците на Ив. Хаджииванов за награждаване на заслужилите дейци на националноосвободителното движение в Добруджа също не хвърлят определена светлина в тази насока. В тях под № 4 за Ст. Симеонов е отбелязано само, че е бил член на ВДРО³⁵.

Има сведения, че се задействат и местните структури на организацията в Южна Добруджа. Така например на 5 февруари 1930 г., в самия ден на изборите за окръжни съветници в Добрич, из целия град са разлепени афиши с патриотични призови към българите, подписани с инициалите на ВДРО. В Силистра пък печатът на ВДРО е добре познат на румънските власти и даже е фалшифициран от тях с цел да го използват за провокации срещу неудобните по-изтъкнати местни българи³⁶.

От лятото на 1929 г. и началото на 1930 г. започват да се подават многобройни вербални ноти от румънската легация в София срещу зачестилите погранични инциденти по сухоземната добруджанска граница, свързани с незаконното преминаване на по-големи и по-малки групи от хора³⁷. По повод искането от румънска страна за създаване на смесена анкетна комисия, с известно закъснение – на 5 април 1930 г. началникът на 7-и пограничен сектор в Русе изпраща строго поверителен доклад на Инспектора на пограничната стража в столицата за станалите в неговия район осем по-сериозни инцидента. По-

вечето от тях той квалифицира като обичайни нарушения на паспортния режим или като предизвикани по невнимание престрелки. В доклада се споменава още, че на 1 срещу 2 януари 1929 г. чета от петима души е преминала в Добруджа и е извършила нападение над кафенето в с. Ангелово (близо до с. Старо село, Тутраканско, по-късно слято с него - б.а.). Преминаването на четата станало между българските постове при с. Звънарци, Кубратско. На връщане четирима от лицата, извършили това нападение, били заловени и предадени на Кубратското околийско управление. То, от своя страна, ги интернирало във вътрешността на страната. Петият, Коцо Щърбанов Игнатов, бил заловен от румънските погранични власти и убит³⁸. Показателен е също случаят със засечената на 11 ноември с.г. на румънска територия въоръжена чета в района на Дуловско. В румънската нота се твърди, че тя наброявала не по-малко от пет души и се върнала в България с явното съдействие на българските граничари³⁹.

На 20 срещу 21 януари 1930 г. през нощта е нападната телеграфо-пощенската станция в с. Белица, Тутраканско. При това нападение загива един от охраняващите войници, а двама са ранени, от които единият умира на следващия ден. Разследването открива в пощата две ръчни бомби, за които твърдяло, че имат български произход. На 21 януари са арестувани 50-60 души мъже. По-голямата част от арестуваните имат близки, емигрирали в България. Според разказа на един беглец от с. Белица задържаните са подложени на жестоки инквизиции от румънските жандарми, за да издадат нападателите. При разпитите често се споменавало името на Васил Христов Раданов, който преди няколко години емигрирал, но вече не бил между живите. След две седмици разпити и побоища пет души от арестуваните са уличени като виновни и са откарани в Кюстенджа, а останалите са освободени. Цялото турско и арумън-

ско население от околните села до границата, годно да носи оръжие, под командата на военните е изпратено да преследва нападателите на пощата, които според показанията на изплашените румънски войници били приблизително 300 души. Румънските вестници се възползват от случая отново да раздухvat антибългарски настроения⁴⁰.

Още по-охотно румънският печат описва нападението на една чета от осем “комитаджии”, въоръжена с пушки и бомби, която на 7 срещу 8 февруари ограбила турска къща в с. Секулово, Дуловско. След обявената тревога чрез църковната камбана били образувани две потери от местното население и жандармите. Преследвани от потерите “комитаджиите” се сражавали около половин час и успели да ранят един от жандармите. Премавайки на българска територия, те дали ракетни сигнали⁴¹. Но според донесението от 14 февруари 1930 г. на началника на 6-и пограничен сектор във Варна до военния министър, което се позовава на румънски източници, това нападение било дело на преселническа банда, покровителствана от местните власти⁴².

Зачестяват убийствата на румънска територия на цивилни лица, преминаващи тайно добруджанската граница, главно бежанци и отклонили се от военна служба. На 27 февруари по шосето Добрич – Тервел до с. Поручик-Гешаново е нападат от неизвестни лица автомобил с пътуващи румънски офицери. Един от нападателите бил разпознат като Али Ибрямов от с. Орляк, от четири години преселник в с. Генерал-Колево, Провадийско. По настояване на румънските гранични власти, от страна на българската полиция се вземат мерки за задържане на уличения в разбойничество⁴³.

През нощта на 12 срещу 13 април между постове №10 и №11 на 17-и пограничен участък преминават границата на румънска територия добруджанците Иван Григоров, Митьо Тумбев, Нейко Попов, Костадин Герджиков, Атанас Герджиков,

Стойко Димитров, заселени в с. Пет могили, Новопазарско и Васил Господинов от с. Радан войвода, Провадийско. След като нападат и обират един богат турчин в с. Кочмар, Добричко, те се завръщат отново в България. Румънската гранична стража подготвя голяма засада при завръщането на четата, но тя се оказва неуспешна и завършва с погрешна, масирана стрелба срещу българските граничари. Четниците обаче са заловени от българските власти и предадени на Шуменския пограничен инспектор. От Министерството на вътрешните работи е поискано разрешение за обичайната процедура – те да бъдат интернирани в отдалечени от границата райони на страната⁴⁴.

Българските погранични власти установяват, че кметът на с. Божурово, Кубратска околия Иван Трифонов, добруджанец, е укривал заподозрените в незаконно преминаване на границата лица Петко Дяков и Кольо Василев. Началникът на 7-ми пограничен участък отхвърля необходимостта от анкетиране на повечето от инцидентите, които могат да zlepоставят българската страна, но едновременно с това взема по-сериозни мерки за охрана на границата. Той издава заповед да се усили патрулирането по граничната полоса, да се поставят секретни засади на вероятните за преминаване места, а в граничната зона кметовете и кметските наместници да следят редовно за пренощувалите в селото им непознати лица⁴⁵.

Повишеното напрежение по добруджанската граница в края на 20-те и началото на 30-те години налага отново създаването на българо-румънска комисия, която да се занимава с разрешаването на пограничните проблеми между двете страни. Комисията заседава от 12 до 25 март 1930 г. в Гюргево и изработва програма за технически подобрения на граничните съоръжения, които трябва да се извършат през летния сезон в периода 1930-1933 г. Обхождането на граничната полоса комисията започва на 1 май от Варна. По отношение на възникнал

инцидент, за изясняването му на място се решава офицерът на поста, който го е констатирал да насрочи среща на своя колега от отсрещната страна в срок до 48 часа. Поканеният лично или чрез свой заместник е задължен да се отзове на срещата. Това изискване обаче много често не се спазва от румънските командири на постове, които иначе непрекъснато алармират своите началници за сериозни погранични инциденти. Поради тази причина началникът на 6-и пограничен сектор във Варна в края на годината писмено настоява пред Инспектора на пограничната стража в столицата да се обърне внимание на румънските гранични служби да изпълняват точно протоколираните решения на комисията⁴⁶.

Едновременно с извършените промени в ръководството на ВДРО русенското добруджанско дружество продължава да води активна публична пропаганда в полза на Добруджанската кауза. На 16 декември 1929 г. в Русе се свиква протестен митинг с представители на добруджанската емиграция от целия окръг срещу ликвидацията на имотите на българските поданици в Добруджа. Някои от ораторите, припомняйки за току-що навършилата се 10-годишнина от подписването на катастрофалния за България Ньойски договор, изтъкват, че е крайно време да се постави от отговорните правителствени фактори пред международната общественост решаването на Българския национален въпрос, само част от който е и Добруджанският въпрос. Голяма реч произнеся и Ив. Хаджииванов. Той посочва, че падането на кабинета на Братиану и идването на власт на правителството на Маниу в Румъния е посрещнато с големи надежди от добруджанските българи. Но и новата румънска власт продължава да води политика на обезбългаряване на Добруджа, което дава основание на Хаджииванов да заяви от трибуната на митинга, че “всички румънски управници са били и са българоядски”⁴⁷.

По същото време протестна кампания срещу румънския режим в Добруджа разгръща и шуменското добруджанско дружество. На няколко дружествени събрания и на общограждански митинг се формулират доста радикални искания към българското правителство за отхвърляне на клаузите на Ньойския мирен договор, свързани с изплащането на репарации на съседните държави и със забраната на България да поддържа редовна наборна армия⁴⁸.

На 12 май 1930 г. в с. Юпер се свиква голям митинг-събор на добруджанските дружества от Русенска и Кубратска околия. От Русе пристигат Дора Габе, председателят на русенското дружество “Добруджа” Г. Теодосиев, председателката на русенската дамска добруджанска група Лалка Кръстева, Ив. Хаджииванов и др. След митинга официалните гости предприемат обиколка в селата покрай българо-румънската граница⁴⁹. На 9 август в Русе се свиква Вторият събор на младежките добруджански групи “Стефан Караджа”, а на 11 август се провежда областна конференция на добруджанската младеж от Русенски и Шуменски окръг. На тези младежки форуми присъстват като официални лица председателят на ИК на Съюза “Добруджа” Ангел Стоянов, членът на младежкия секретариат към Съюза П. Господинов, Аспарух Айдемирски, д-р Ив. Пенаков и други видни дейци на Добруджанското движение. Резолюциите от русенските събори на младежите-добруджанци отново съдържат остър протест срещу денационализаторската политика на правителството на Маниу в Добруджа⁵⁰. В края на ноември 1930 г. русенското дружество “Добруджа” избира ново настоятелство, в което се включват Ив. Хаджииванов и Ив. Маринополски⁵¹.

В рапорт №37 от 2 ноември 1933 г. на полицейски агент №855 до Началника на вътрешната политическа служба при Дирекцията на полицията се излагат резултатите от проучва-

нията му по отношение на левицата в Добруджанското движение в Русе. В рапорта се посочват имената на Петър Михайлов, Цоню Калчев, Момчо Крумов, Васил Пенчев Василев и Веселин Вичев като по-изтъкнати местни комунисти, участващи активно в движението. Констатациите обаче са твърде кратки. Дейността на левицата се проявявала главно в разпространяването на позиви с комунистическо съдържание и свикване на събрания в периферията на града, които своевременно се разкривали и осуетявали от членовете на Съюза “Добруджа”. Към левичарската добруджанска група съществувала и младежка група “Дочо Михайлов”, но като цяло полицейският агент заключава, че в Русе левичарството в Добруджанското движение очевидно е в “отстъпление”⁵².

В действителност, макар и по-малобройна, добруджанската левица в Русе не е толкова пасивна. В края на 1930 г. “група добруджанци” се опитват на страниците на местния печат да дискредитират дейността на Ив. Хаджииванов в общинския съвет. Те го обвиняват, че не е изпълнил дадените обещания пред избирателите си добруджанци, а в работата на съвета “партизанства” в полза на сговористката общинска група⁵³.

След падането на Ляпчевото сговористко правителство в края на юни 1931 г. и идването на власт на Народния блок добруджанската левица в Русе още повече се активизира. На 22 юли на официално обявеното организационно събрание на дружество “Добруджа” в салона на запасното войнство присъстват и 20-25 левичари, които не са членове на дружеството. Опитът им да използват трибуната на събранието за словесна атака срещу ръководството на дружеството завършва със сбиване. Веднага след това на страниците на в. “Русенска поща” започва полемика между двете групировки на русенските добруджанци. Настоятелството на дружество “Добруджа” хвърля главната вина за сбиването върху “демократа” Петър Михайлов, често променящ партийната си принадлежност, и Ц. Калчев,

които изпълнявали политическа поръчка и били “платени чужди оръдия”. Те възнамерявали да организират още добруджанска манифестация по повод на “комунистическото утро” на 1 август и на годишнината от гибелта на Караджата, както и да устроят честване на “конспиратора Дочо Михайлов”. От своя страна, левичарите обвиняват за инцидента най-вече идейните вдъхновители на добруджанската десница Ив. Хаджииванов и Ст. Симеонов. Ив. Хаджииванов се бил издиганал в политиката с гласовете на заблудените добруджански емигранти и сега неговите апетити нарастнали дотолкова, че той вече се стремил към депутатско кресло. Ст. Симеонов чрез Добруджанската организация назначил жена си като учителка в сиропиталището, а сам той станал негов директор. Брат му пък бил оземлен с 40 декара “бежанска земя”. Председателят на дружеството Ив. Димитров и Ив. Маринополски по същия начин назначили съпругите си като учителки⁵⁴.

Остър сблъсък между левицата и привържениците на ВДРО става и във Варна. По линия на ЦДАК през лятото на 1931 г. д-р П. Вичев предприема обиколка в по-големите добруджански центрове в Североизточна България. По този повод на 23 август във Варна се свиква голямо публично събрание. Един ден преди събранието из града се разпространяват позиви от името на Окръжния комитет на ВДРО, младежката група “Ст. Караджа” и местното дружество “Добруджа”, в които д-р Вичев се нарича “разпален агент на Московския интернационал”, а ЦДАК – “поделение на Комунистическата партия”. Групата около войводата Ст. Колев заплашва, че “кръв ще леят, но няма да позволят московският агент Вичев да говори в техния град”. Когато салонът е вече пълен, в него демонстративно влиза групата на Ст. Колев. Привържениците на ВДРО, обаче са неутрализирани от предварително определената охрана от членове на ДРО. Не успели да провалят събранието, хората на Ст. Колев нападат дома на председателя на местния

ДАК Генчо Димитров, в който е отседнал д-р Вичев. Завързва се престрелка, която продължава около час и хвърля в тревога целия квартал. Наблизо разквартирувана военна част пристига и арестува сражаващите се от двете страни. Вечерта полицейски агенти качват д-р Вичев и придружаващите го лица във влака за София. Групата на Ст. Колев също е освободена без никакви последствия⁵⁵.

Не минават без инциденти XIV и XV конгрес на Съюза “Добруджа” във Варна – в началото на октомври 1930 г., и в Русе – в края на октомври 1931 г. Във Варна идейният спор между функционера на ДРО Ив. Георгиев и русенския представител Др. Божинов, отстояващ позициите на ВДРО, прераства в сбиване на площада в добруджанския квартал⁵⁶. На русенския конгрес представителите на левицата не са допуснати в заседанията на конгреса. Русенската полиция със съдействието на привържениците на ВДРО арестува някои от тях. Непризнатите за делегати и други 46 души привлечени от тях делегати публикуват изложение-протест срещу полицейското насилие в Русе. Погледнато от друга страна обаче работата на XV конгрес се оказва ползотворна. Той внася допълнения в новите постановки по стратегията и тактиката на Съюза “Добруджа”, като в приетите резолюции се препоръчват ефективни мерки срещу обезбългаряването на Добруджа – международна анкета за положението в областта, отнасяне на въпроса за секвестъра на земите на българите до Обществото на народите или до международния съд в Хага. Едновременно с това се порицава и четничеството⁵⁷.

Позивната кампания на добруджанската левица в Русе не спира активността си и след Петнадесетия съюзен конгрес. В града се разпространяват декларации на ЦК на ДРО, на неговия Акционен комитет, на централата на младежките добруджански дружества “Дочо Михайлов”. Най-често в тях се напада бъл-

гарското правителство, че не предприема решителни мерки в защита на добруджанските българи и се сочи ВДРО като причинител на всички кървави инциденти в Добруджа, влошаващи и без друго тежкото положение на местното население. Издигат се лозунги, заклеяващи четничеството, и призови за масова революционна борба на потиснатите добруджанци⁵⁸.

Левицата, обаче е под непрекъснатото наблюдение на полицията. На 21 декември 1931 г. в Дирекцията на полицията в столицата, в отдел “Преса и печат”, се получава донесение от Русе от началника на политическата група на местното полицейско управление, че на 16-и същия месец в града е започнал да излиза в. “Добруджанско ехо” под редакторството на Петър Михайлов, член на Демократическата партия, “но известен като отявлен комунист”. По занятие Михайлов бил счетоводител на шивашката кооперация “Изгрев”, но се изявявал като краен привърженик на левичарството в Добруджанското движение и на Петнадесетия конгрес бил един от главните организаторите на протестите. Пишел много статии за “независима Добруджа”, за “федерация на добруджанските малцинства” и пр. Голям поддръжник бил на д-р П. Вичев. Вестникът се набирал в печатница “Ренесанс” и бил двуседмично издание, на чиито страници се разисквал националният въпрос. Към донесението е приложен бр. 1, в който е публикувана голяма статия под заглавие “Позицията на българския фашизъм в Добруджа”. В нея се отправят обвинения срещу българските управници, че едва ли не те съзнателно и целенасочено подпомагат потисническия румънски режим и, следователно, са главните виновници за тежкото положение на добруджанци. Още по-крайни възгледи, граничещи с национален нихилизъм, се излагат в статията “Правото на нациите на самоопределение”. В информационната рубрика за местни събития в съобщението “Как стана общото годишно събрание на дружество “Добруджа” в

Русе” обект на язвителни нападки са привържениците и ръководството на ВДРО. Ив. Хаджииванов саркастично е наречен “голям патриот”, а идейният кръг около него – “банда”⁵⁹.

В другия голям добруджански център – Варна – левицата също проявява активност и започва да издава през месец март 1932 г. в. “Трибуна на поробените”⁶⁰. ВДРО обаче реагира бързо и категорично на опитите за левичарска пропаганда в големите центрове на добруджанската емиграция. Разпространява позиви с предупреждения към “Виенската комунистическа централа, действаща под етикета на ДРО”, а също и до нейните привърженици в страната. Издателите и разпространителите на левичарските вестници в Русе и Варна са подложени на преследвания и заплахи и те спират да ги печатат. Чрез своя нелегален апарат в Добруджа ВДРО се опитва да блокира каналите за връзка на ДРО и на няколко пъти успява да ги “запуши”⁶¹.

Засегнат от вестникарската полемика с настоятелството на дружество “Добруджа” и от намесата на симпатизанти на ВДРО в отстраняването на левичарите от Русенския конгрес на съюза на Добруджанската организация, Ц. Калчев публикува във в. “Време” статия и отпечатва позиви с изложение срещу по-изтъкнатите представители на централата на ВДРО. В тях като интелектуални убийци на Д. Михайлов се сочат Ив. Хаджииванов, Ив. Димитров, Н. Кямилев и всички добруджански дейци, привърженици на ВДРО⁶². Ив. Хаджииванов и Ив. Димитров завеждат дело за клевета в Русенския окръжен съд срещу Ц. Калчев. След известно протакане съдът издава осъдителна присъда срещу Калчев и, за да не влезе в затвора, той поднася публично извинения на двамата потърпевши. Извиненията му са приети, но вестникарската и позивната война между левицата и десницата сред добруджанци продължава⁶³.

Подобен остър сбъсък между ВДРО и ДРО се наблюдава и във Варна. На 24 януари 1932 г. в дома на Борис и Стефан Стоянови, които обслужват нелегалните канали на ДРО, е хвърлена бомба-бухалка, без да има обаче пострадали. Като автори на този терористичен акт са уличени председателят на варненското дружество “Добруджа” Иван Ст. Попов и войводата Ст. Колев. От своя страна Ив. Попов дава под съд Стефан Стоянов за обиди⁶⁴. До остра конфронтация между представители на левицата от ДРО и привърженици на ВДРО се стига и на XVI конгрес на Добруджанската организация, свикан в Шумен в първите дни на ноември 1932 г.⁶⁵

Участието на дейците на ВДРО в легалните изяви на Съюза “Добруджа” в началото на 30-те години е съпътствано и с разширяване на нелегалната дейност на организацията. Но ако в легалната дейност на Добруджанското дружество в седалището на ВДРО в Русе десницата успява да се наложи в настоятелството му и да сведе до минимум противодействието на левичарите в него, не така стои въпросът с подновяването на четническите акции. Според показанията на Ст. Боздуганов пред полицията главна пречка в това отношение била липсата на средства. Поради тази причина новият ЦК на ВДРО бил принуден да поддържа крайно ограничен организационен апарат. В средата на 20-те години четите се издържали главно от населението от вътрешността на Добруджа и от членските вноски от добруджанските организации в селата от пограничната зона. Световната икономическа криза от началото на 30-те години обаче особено тежко се отразила върху материалното положение на добруджанските селяни. Това наложило ЦК да “вдигне данъчния облог” и въпреки затрудненото си положение, добруджанци продължавали с “готовност да го изпълняват”⁶⁶.

През 1930-1932 г. четите на ВДРО извършват предимно пропаганда на българската национална кауза в Добруджа и в

тази връзка с къртовска методичност пренасят през границата и разпространяват буквари и българска литература в областта. Повечето от участниците в осъществяването на тези акции след завръщането си в България са задържани от полицията и интернирани във вътрешността на страната⁶⁷.

Около 20 юни 1932 г. румънският печат сигнализира за кръвопролитно сражение на жандармерията с български четници в гората Ахаматле край с. Стефан Караджа в района на Тутракан. Уведомени от местни турци, жандармеристите повикали на помощ от Тутракан армейския отряд на поручик Мушетеску. Престрелката продължила около час. Четниците отбивали атаките с ръчни бомби и след това се разделили на две групи. Едната група продължила престрелката, а другата прибрала ранените и ги пренесла през границата. На полесражението били намерени карабини от система “Манлихер”, много патрони, револвери “Щаер” и торби с бомби. Следите от много кръв показвали, че българските четници са понесли сериозни загуби. От румънска страна били ранени един полицейски агент и един ефрейтор⁶⁸.

За друга такава акция Министерството на вътрешните работи е информирано в строго поверителен доклад от 23 ноември 1932 г. на шаба на пограничната стража. През нощта на 24 септември с.г. една чета се опитала незабелязано от българските граничари да премине в Румъния между постове № 4 и № 5 от 17-и пограничен участък при с. Избул, Шуменско, на 1 километър североизточно от с. Горица, Варненско и на 500 метра източно от новостроящия се пост до същото село. При навлизането в румънска територия четата се натъква на румънски патрул, който след предупредителен сигнал открива огън. Четниците отговарят на огъня. След като изстрелват около 30 патрона и хвърлят една граната, те се оттеглят на българска територия и се разпръскват. Престрелката вдига по тревога

цялата погранична линия и българските граничари предприемат претърсване на околната местност. На мястото на престрелката те намират 30 гилзи и 13 патрона от пушка “Манлихер”, един автоматичен пистолет “Драйзе” и пълнител за него. Малко по-късно успяват да заловят в с. Страхил, Варненско един от четниците, който се оказва войводата Стайко Колев. При разпита той твърдял, че четата е сформирана в канцеларията на добруджанската организация във Варна по нареждане на Централния добруджански комитет от София. Тя се състояла от осем души, от които четирима добруджанци от Варна и четирима четници, дошли от Русе. От Варна четата заминава за с. Горица, като оръжието натоварила на една кола. В с. Горица четата е подпомогната от местния жител Господин Иванов, също добруджанец, който ги снабдил с храна. Стайко Колев и Господин Иванов са задържани и предадени на Варненския окръжен управител, но той ги освобождава на следващия ден⁶⁹.

По повод инцидента с варненската чета на Стайко Колев, министърът на вътрешните работи с поверително писмо от 5 октомври нарежда на варненския окръжен управител уличените лица във формирането на чети да се наказват с въдворяване на местожителство в други селища. Освен това министърът изисква да се предупреди строго добруджанската организация във Варна, че при следващ такъв случай ще понесе цялата отговорност⁷⁰. Въпреки строгите мерки, взети от страна на българските власти, на следващата година Ст. Колев със своята чета провежда наказателна акция срещу арумънин-лихвар в с. Поручик-Гешаново⁷¹.

През 1933 г. обстановката в Добруджа допълнително се нагнетява. В навечерието на предстоящото посещение на крал Карол II у нас в българския и румънския печат се тиражират различни версии за предмета на разговорите между двамата държавници. Прокрадат се предположения, че може да се

дискутира Добруджанският въпрос и дори той да получи радикално разрешение в полза на България. Подобни вестникарски интерпретации активизират румънските националистически организации в Добруджа и терорът на колонистите над местното българско население се засилва. Увеличава се бежанският поток към България и нараства опасността от обезбългаряване на областта на фона на непрекъснатия колонизационен процес и нарастващия асимилационен натиск от страна на официалните румънски власти⁷².

В тези условия на конференция на актива на ДРО в края на май 1933 г. в Добрич се разглежда писмото на Балканския революционен център от декември 1932 г., в което се акцентува върху задачата, че “ДРО трябва да изпълни своята роля на националреволюционна организация”, без да подценява “шовинистическите предразсъдъци” сред широките маси от населението. В приетата резолюция от конференцията се изисква от членовете на ДРО да водят “безпощадна борба” срещу влиянието на ВДРО, срещу всеки негов опит да създава свои нелегални организации сред младежта в градовете и срещу четническите му акции, които пакостят на добруджанци и целят да ги “отклонят от истинския правилен път на масовата революционна борба”. Излага се също удобната теза за румънската пропаганда, че организациите на българските буржоазни среди в Добруджа, които се ръководели от софийския център, се явяват легални проявления на ВДРО в областта, т.е. те служели едновременно като “оръдие на българския империализъм и слуга на румънския”⁷³. Резолюцията на разширената конференция на ДРО от юни следващата година в с. Царевец, Добричко констатира отново недостатъчното “разгръщане на борбата срещу домогванията и влиянието на българската буржоазия”, респективно на ВДРО. Твърди се, че добруджанската емиграция е подложена на все по-засилващ се терор от страна на “българския фашизъм и неговото оръдие ВДРО” и легалните

му “проявления - Съюза “Добруджа” и младежките групи “Стефан Караджа”, които окончателно са се сраснали с държавно-полицейския апарат на буржоазната държава”⁷⁴. Очевидно доста пространните иначе резолюции от форумите на ДРО през тези години не кореспондират с реалната обстановка и настроенията на българската общественост в Добруджа. И въпреки декларативните призови за масовизиране на организацията върху принципите на революционната борба, нейното влияние и авторитет в Добруджа все повече намаляват.

Чужд на излишните идеологически полемики с левичарите от ДРО, в края на август 1933 г. ЦК на ВДРО решава да се сформират бойни групи със задача да преминават в Силистренско и Добричко, където да ликвидират няколко водачи на колонистите-арумъни, отличаващи се с жестокото си отношение към българите⁷⁵. С организирането и екипирането на тези групи е натоварен Ст. Симеонов. В началото на септември той извиква в дома си русенския окръжен войвода Ст. Боздуганов и кубратския околийски войвода П. Белчев, които инструктира да подберат нужните им хора за изпълнение на задачата⁷⁶.

Така се пристъпва към осъществяването на една от по-значимите четнически акции на ВДРО. Според румънското разузнаване ядрото на организираната чета от Ст. Боздуганов в началото на есента на 1933 г. било в състав: Петър Мусев, Иван Христов, Петър Димитров, Петър Бонев, Трифон Димитров, Георги Танков, Димитър Тодоров и Петър Георгиев Петров. А според достоверните сведения на българската Дирекция на полицията, потвърдени от показанията и на Ст. Боздуганов, то се състояло от: Петър Белчев, Иван Енчев Чолаков, Петър Ив. Замфиров, Петър П. Гергицов, Георги Стоянов, Кирил Найденов (Царибродчето) и Петър С. Петров⁷⁷.

На 17 септември четниците без Ст. Боздуганов, с три каруци потеглят от Русе за с. Божурово, Кубратско. Вечерта на същия ден с влака Боздуганов се придвижва до гара Сеново и

оттам през с. Богданци се присъединява на сборния пункт към основната група. На 19 септември четата, добре въоръжена и екипирана, се изнася в района на българо-румънската граница при с. Китанчево, Исперихско, където привечер на 20 септември преминава границата. По пътя за с. Алфатар четата попада на засада от шестима румънски жандарми, които след завързалата се престрелка се разбягват. През нощта на 22 септември четата обърква пътя и Петър С. Петров се изгубва. Заловен от румънската полиция той е отведен в Силистра и изтезаван, за да посочи маршрута на движение на четата. Не успели да изтръгнат никакви сведения от него, румънските жандарми го убиват край родното му село Житен, Добричко⁷⁸.

При срещата на четата със селяните от с. Пчеларово на 23 септември Ст. Боздуганов изслушва техните оплаквания от богатия арумънин Щерю Маджару от съседното с. Балик, Добричко, който обсебил цялата им мера за своя добитък. На 25 септември войводата повежда четата към с. Балик, за да накаже Маджару, но преценява, че ще са му нужни повече хора и решава да се върне на българска територия, за да събере още четници. Междувременно К. Найденов се наранява сериозно в крака и спешно се нуждаел от лекарска помощ. Завръщайки се в България, Боздуганов веднага изпраща Найденов за Русе. След това отива в с. Вълчи дол, Провадийско, взема пари от настоятелството на местното добруджанско дружество, купува провизии и привлича като четници още девет души. На 28 септември вечерта при с. Червенци, Варненско с нарастнал състав четата отново се завръща в Добруджа. Насочва се към с. Балик, имаща вече и разрешение от ЦК на ВДРО за наказателната акция срещу Маджару. В срещите си по пътя с местните селяни Боздуганов води агитация против засилващите се сред тях изселнически настроения, изтъквайки, че ако искат да се върне Добруджа към България, тя трябва да е населена с българи. Привечер на 8 октомври четата достига околностите на с. Ба-

лик, а на следващата вечер предприема нападение над къщата на арумънина. Предупреден, обаче за предстоящото нападение, Маджару взел предпазни мерки. Четниците дали повече от 250 изстрела и хвърлили две ръчни гранати в приземния етаж на къщата. Били убити две лица, близки на Маджару, но огънят на съпротивляващите се не бил подавен. Опасявайки се някой от хората му да не бъде ранен, Ст. Боздуганов дава заповед за оттегляне. По обратния път на шосето Силистра – Добрич четата настига 12 каруци на преселници арумъни. Пътуващите в тях откриват огън по четниците. Завързалата се престрелка прераства в ръкопашен бой, в който падат убити четирима от преселниците. Покрай с. Бенковски, Добричко четата пак е обстрелвана от преселници и в новата ръкопашна схватка са убити двама от тях. Най-после на 13 октомври, преминавайки между селата Руйно и Чернолик, Дуловско, Боздуганов превежда четата на българска територия без човешки загуби. Впоследствие участниците в тази акция на ВДРО, с изключение на укрилите се П. Белчев и К. Найденов, са задържани от българските власти и интернирани⁷⁹.

В полицейското досие на Ст. Боздуганов се съдържа един много важен документ, записан в протокола от обиска в дома му в Русе на 25 октомври 1933 г. като “Дисциплинарен устав на ВДРО”⁸⁰. Всъщност това е обемист ръкопис с приложения, съставен от няколко големи нестандартни листове, но в архивната единица са заведени като един лист под №15. Целият ръкопис носи общото заглавие “План за необходимото по комплектоването на една добруджанска бойна революционна самостоятелна летяща група – състав от 20 човека” (*приложение №1*). В него изчерпателно, до най-малки подробности се описват организационната структура, въоръжението и екипировката, начинът на придвижване и комуникиране на четите в Добруджа, санитарното им осигуряване и пр.⁸¹

В частта “Наставления по действията на бойната група” в глава “Основен принцип” се подчертава, че предвид сложилите се обстоятелства четите не могат да се съобразяват с международните правни норми и с вътрешното законодателство на отделните страни. В името на “високий народностен идеал” те следвало да се ръководят от “хайдушките традиции, градени през епохата на петстотингодишното робство – строги, неумолими, но безпристрастни и справедливи”. Четите, преминаващи границата, щели да наказват колонистите и представителите на румънската власт, които са виновни за безчинства над българите и особено заради провежданата от тях активна денационализаторска политика. По този начин можело да се постигне главната цел – Обществото на народите да застави румънската държава да признае елементарните човешки права на добруджанци, а в недалечна перспектива международната общност да наложи плебисцит за самоопределение на населението в Добруджа. В разделите “Санкции” и “Екзекутство” се посочват дисциплинарните наказания за предателство, извършване на насилия, облагодетелстване за лична изгода и пр. Те варират между бележка, глоба и смърт. Решения за налагане на наказанията се вземат от съдебните съвети при четите или от местните комитети на организацията. На такива санкции подлежат както четниците, така и провинили се представители на местното население без разлика на националност и поданство⁸².

Планът е датиран към месец април 1932 г. За място на изготвянето му е посочен затворът в Шумен, а като автор се е подписал Марин Йорданов. Пред полицията Ст. Боздуганов твърди, че ръкописът на М. Йорданов, който бил родом от Силистра, му е предаден чрез Аспарух Айдемирски. Йорданов бил осъден за грабеж в Добруджа и лежал в Шуменския затвор вече 10 години. Според Боздуганов той писал този план, за да убива времето в затвора. Освен това Боздуганов подчертава пред

полицейския следовател, че никога не е бил в добри отношения с Йорданов и не се е ползвал от неговия ръкопис⁸³. Има основания, обаче да се счита, че в случая Ст. Боздуганов не казва истината и че Планът е бил действаш документ. От рапорта на полицейския агент № 425 от 2 ноември 1933 г. става ясно, че четниците на Боздуганов също са запознати със съдържанието на Плана, защото те повдигнали пред него въпроса за снабдяването им със “специална форма и оръжие за по-удобно минаване на границата и изпълнение на задачата”, т.е. позволявали се на членове, фиксирани в текста на документа⁸⁴.

Посещението на румънския крал Карол II в Русе в края на октомври 1933 г. и разговорите му с цар Борис III тук дават известен тласък в българо-румънските отношения⁸⁵, но предизвикват негативен отзвук по отношение на четническите акции на ВДРО. Българската полиция взема бързи мерки за спирането на тези акции. На 25 октомври с.г. най-активният организатор на четите Ст. Боздуганов е арестуван в Русе. В полицейския протокол от обиска в дома му е отбелязано, че са иззети един пистолет марка “Броунинг”, патрони за пистолет от различни калибри, една карта на Добруджа, седем писма, адресирани до Боздуганов, едно тефтерче, едно писмо, адресирано до Ст. Симеонов, седем изложения на ВДРО за положението в Добруджа, един кошан с квитанции за получени суми по сметка на организацията, по един екземпляр от Дисциплинарен устав и Програма на ВДРО, две снимки на Ст. Боздуганов (вероятно за изготвянето на фалшиви документи - б.а.) и два негови доклада от 1925 г. до ЦК на ВДРО⁸⁶. За съжаление, в досието на Боздуганов липсват някои документи, описани в полицейския протокол.

Той е интерниран в Бургас без никакви средства и без работа. Междувременно, на 26 ноември в София умира съпругата му⁸⁷. През зимата на 1934 г. Боздуганов е преместен в концентрационния лагер “Македония” край Ст. Загора. На 15 фе-

вруари изпраща заявление до Старозагорския околийски началник с молба да му се разреши пътуване до столицата, където щял да се отслужи молебен, по случай три месеца от смъртта на жена му⁸⁸. До началото на април Боздуганов продължава да е в концентрационния лагер. На 2 април той пише молба до министъра на вътрешните работи да бъде освободен предвид окаяното му материално положение, влошеното му здравословно състояние поради недохранването в лагера, и необходимостта да поддържа къщата си в Русе⁸⁹. Вероятно в края на април или началото на май 1934 г., когато изтича шестмесечният срок на интернирането му, Ст. Боздуганов е бил освободен. Арестуван и интерниран е и варненският войвода Ст. Колев⁹⁰.

По отношение на четническата активност в първите години на 30-те години във ВДРО се очертават две тенденции. Привърженици на първата са повечето дейци на легалната Добруджанска организация. Те споделят виждането, че четническият апарат на ВДРО трябва да изпълнява само пропагандни функции в защита на българската национална кауза. Втората тенденция, поддържана от привържениците на Демократическия сговор и Военния съюз, възлага надежди на въоръжени акции като аргумент при разрешаването на Добруджанския въпрос при стечение на благоприятни външнополитически фактори. Сериозните мерки взетите от българските власти срещу четническата активност на ВДРО налагат бърза преоценка на следваната до тогава тактическа линия от нея. В проведената конференция в дома на Ангел Стоянов в София на 27 декември 1933 г. с представители на Съюза "Добруджа", ВДРО и българското население в Добруджа се решава да се преустановят всякакви въоръжени акции. Така ИК на Съюза успява да задържи нелегалната организация под свое влияние и да не позволи групата на Кяmileв да ориентира ВДРО към Народно социално движение на проф. Ал. Цанков⁹¹.

Промяната на политическата обстановка в страната след Деветнадесетомайския преврат решително препятства нелегалните четнически действия на ВДРО⁹². Тази дейност на организацията преминава постепенно в латентно състояние. Ограничена до минимум е и дейността на легалните организационни форми на Добруджанското движение. Това става не само по вътрешнополитически причини, но и предвид доста усложнената външнополитическа обстановка за страната след сключването на Балканския пакт между Румъния, Югославия, Гърция и Турция на 9 февруари 1934 г. Пактът представлява реална заплаха за българската независимост. В тайния протокол към него четирите съюзни държави заявяват правото си да поискат от българското правителство да ликвидира националноосвободителните организации на своя територия. Ако искането не бъде удовлетворено, след изтичането на определен ултимативен срок се предвижда окупация на цялата или на част от българската територия⁹³.

От друга страна, от есента на 1934 г. се забелязва засилване на набезите на криминални групи по добруджанската граница. На 5 ноември щабът на армията сигнализира Министерството на вътрешните работи, че според сведенията на инспектора на пограничната стража по сухопътната добруджанска граница конекрадството е станало “система” от страна на банди, идващи от Румъния. Установено е, че те вършат кражби срещу заплащане от богати търговци на добитък, румънски поданици. В бандите участват предимно турци и цигани, които имат помагачи от същите етноси на българска територия⁹⁴.

ВДРО ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА 30-ТЕ ГОДИНИ

Постепенно, след Деветнадесетомайския преврат, Ст. Симеонов, без да прекъсва връзките си с ВДРО, се оттегля от

активната нелегална дейност на организацията. По-късно постъпва на служба в полицията и се издига до поста полицейски комендант на Русе⁹⁵. Ив. Хаджииванов пък като че ли загърбва активната политика и се посвещава изцяло на организационна работа в местното дружество на Съюза “Добруджа”. От края на 1937 г. той става отново негов председател⁹⁶. Хаджииванов успява да подобри влошените отношения в миналите години между настоятелството на дружеството и ръководството на дамското дружество “Добруджа”. Така те започват съвместно да координират акциите си сред русенската добруджанска емиграция⁹⁷.

В края на 1935 г. румънското списание “Аналеле Добруджей” (“Летопис на Добруджа”) помества голяма статия под заглавие “Българският иренедентизъм в Добруджа”. Автор на статията е М. Роман и неговото изложение заслужава по-подробен анализ, защото демонстрира в цялостно завършена форма отношението на антибългарски настроените шовинистически среди в Румъния към Добруджанския въпрос. Етническият характер на областта като исконно румънски Роман се опитва да докаже чрез историческа ретроспекция, която за удобство на предвзетата му теза е хронологически твърде ограничена и започва едва от XIX в. Позовавайки се на изследвания на проф. Л. Милетич за емиграцията на българско население по време на руско-турските войни от края на XVIII и началото на XIX в., той твърди, че именно по това време се слага началото на българската колонизация на Добруджа. Но същинско българско преселение тук от Разград, Шумен, Преслав, Провадия и Варна според Роман се извършва след Руско-турската война от 1828-1829 г. Нещо повече. Той без капка срам заявява: “Според историческите данни се установява с точност, че в Нова Добруджа (Южна Добруджа – б.а.) не е съществувало българско автохтонно население. Българското население се появява в тази провинция, имайки изключително малки размери, едва

след 1890 г. като следствие от колонизаторските дейности на българската държава⁹⁸.

Румънското настаняване в Северна Добруджа след 1878 г. се представя от Роман като непрекъснат низ от усилия на румънската администрация да цивилизова жителите на тази област, осигурявайки им най-широки граждански права, но едновременно с това “разпускатки българските общности, дружества и училища с провокативен характер”⁹⁹. Заграбването на Южна Добруджа по Букурещкия мирен договор от 1913 г. той разглежда като “реинтеграция” към румънската държава на една територия с разнородно етнически население. След започването на военните действия между България и Румъния в края на лятото на 1916 г. “българската популация” в Добруджа, въпреки изключително толерантното отношение на румънските власти към нея, демонстрира открита враждебност към тях и подпомага по всички възможни начини настъплението на българските войски. М. Роман обаче забравя за десетките хиляди интернирани добруджанци в чифлиците на Молдова и Бесарабия през същата 1916 г., където повечето намират смъртта си от глад и изтощение.

След примирието през 1918 г., неудовлетворени, че не се провел референдум за политическата принадлежност на Добруджа и че ставало очевидно скорошното ѝ възвръщане под управлението на Румъния, около 18 хил. добруджанци емигрирали в България. Тук с подкрепата на българската държава и под водачеството на също такива емигранти-интелектуалци, те се организирали в Съюза “Добруджа”, чиято дейност имала две главни насоки – политическа и военна. Първата дейност се субсидирала пряко от българското правителство, от което организацията получавала инструкции за политически акции пред международните институции.

От военна гледна точка, в мирно време Съюзът “Добруджа”, съобразявайки се с интересите на българската държава-

ва, подпомагал настаняването на добруджанските бежанци като колонисти в най-важните гранични пунктове между България и Румъния в Южна Добруджа. Целта била: постоянно поддържане на връзка с българското население в областта чрез специално организирана информационна структура; създаване на комитети и въоръжени групи сред добруджанските бежанци; организиране на ядра от симпатизанти на румънска територия в Добруджа. Тези структури трябвало: 1. Да оказват непрекъснат натиск върху останалото население в областта за реализиране на българската националистическа линия, следвана от Съюза “Добруджа”; 2. Тероризиране на турския етнически елемент с непрекъснати заплахи, за да бъде принуден да емигрира; 3. Тероризиране на румънския етнос и на румънския административен апарат, за да принудят най-добрите им представители да напуснат Добруджа; 4. Създаване на обстановка на постоянно напрежение в Добруджа, която да подтикне румънските власти към извънредни мерки и да даде на емигрантската Добруджанска организация претекст за злоупоставяне на румънската държава пред международната общественост.

Във военновременна ситуация между двете страни ядрата, позиционирани на румънска територия, щели да получават инструкции за разузнавателни задачи от специални пратеници на българските военни, а комитетите чрез своите въоръжени групи от двете страни на границата щели да разрушават комуникационните средства и отбранителните обекти на румънската армия. Разузнавателната служба на Съветския съюз, информирана за така създамата се обстановка в Добруджа и най-вече в южната ѝ част, решила, че областта е благоприятен терен за терористична и пропогандна комунистическа дейност. Чрез своите емисари съветското разузнаване успяло да разедини Съюза “Добруджа” на две – едната част останала в старата си форма на ВДРО, а другата, сформирана от комунистическото крило,

получила наименованието ДРО. Новата нелегална организация – ДРО – също имала пропаганден и информационен отдел и била субсидирана от Съветския съюз, но и тя се поставила в услуга на българското правителство. Нелегалното иредентистко движение на българите в Добруджа търсело възможност да активизира връзките си с 44-те български села в Южна Бесарабия с цел да се провокират размирици и в тази румънска провинция, обслужващи българската национална кауза¹⁰⁰.

В края на публикацията си М. Роман представя един списък с базите на ВДРО и ДРО и схеми на организационните им структури. В списъка се изброяват 52 селища в Южна Добруджа (главно в Силистренския регион), в които според Роман има действащи комитети на ВДРО, и 26 селища, в които функционират комитети на ДРО. Много от посочените селища се оказват според Роман седалища и на двете нелегални организации. В схемите той посочва, че висшето ръководство на ВДРО се осъществява от българското правителство, а дейността на ЦК на ДРО се дирижира по линията на III Интернационал и по-точно от поделението му във Виена чрез проф. Хараков.

Прави впечатление, че в схемата за ВДРО Роман не посочва нищо определено за състава на неговия ЦК. Като оперативни инструменти на ЦК обаче той визира “общинския комитет” в Русе в състав Иван Хаджииванов, Ив. Маринополски и майор Антон Владимиров и някакво “интернационално добруджанско бюро” с членове Аспарух Айдемирски и Кирил Манолов от София и д-р Бочиков и д-р Новаков от Добрич. “Интернационалното добруджанско бюро” посредством Петър Тодоров от Силистра задействало “революционната” и “военната секция” на организацията и комитетите по места в Южна Добруджа.

Подобен е и механизмът на действие на схемата, представена от Роман за функционирането на ДРО. Оперативната координация в пограничната зона се извършвала от “местен

комитет в Русчук” и подчинените му “регионални комитети”. На румънска територия функционираше “местен комитет бюро Добруджа” с революционна и политическа секция, свързани с регионални комитети, които, от своя страна, били във връзка с районен комитет, ситуиран вероятно в Добрич, на когото се подчинявали структурите в отделните селища.

За да се илюстрира по-убедително масираната националистическа пропаганда най-вече на ВДРО, в статията е приложена и таблица, в която са отразени четническите набези на румънска територия в Добруджа за периода 1923-1932 г. За тези десет години се отчитат 579 въоръжени акции на четнически формирования и само 68 случаи на навлизане на чети, без да извършват нападения¹⁰¹. Разбира се, всички изложени факти и разсъждения на М. Роман не могат да се приемат като чиста монета. Ясно е обаче, че българското население в Добруджа е било поставено под непрекъснатото наблюдение на румънските служби за сигурност. Без съмнение, подобни публикации допълнително засилват антибългарските настроения сред местните румънски власти в областта.

В края на февруари 1936 г. е нанесен тежък удар на Добруджанското движение у нас с разтурването на Съюза “Добруджа”. Запазва се самостоятелното съществуване на местните дружества в качеството им на просветно-благотворителни организации, като център и координатор на дружествената дейност става софийското дружество “Добруджа”¹⁰².

През пролетта на 1936 г. отхвърлянето на следвоенните договори за мир от някои държави предизвикват сериозна тревога сред румънските политици. Това, от своя страна, води до засилване на репресивните мерки към българското население в Добруджа. В Силистренски окръг се пристъпва към румънизирание на местните наименования¹⁰³. С промяната на чл.18 от Закона за Южна Добруджа фактически се отнема правото на българите да купуват земя¹⁰⁴. Друг закон, за “регламентиране

на труда и националните интереси”, предвижда малцинствата да не се допускат на работа в държавните предприятия¹⁰⁵. За учебната 1937-1938 г. се закриват български училища в Силистра и Добрич¹⁰⁶. От 1938 г. в Добруджа не излиза нито един български вестник¹⁰⁷.

Според българското военно разузнаване хората в Силистренско са много отчаяни и уплашени от жестокия терор, който се упражнява върху тях от местните власти и преселниците арумъни. Доста селяни се изселват в градовете, а победните минават границата на групи от по 10-20 души. Цялото българско население на Силистренско търси удобен случай за изселване в България. Сведенията, събрани от пограничния офицер капитан Мървев от румънски източник, показват, че във връзка с т. нар. “Сребърненски процес”¹⁰⁸ през март 1936 г. в района на Дулово са задържани 60 мъже, а в Силистренско – 400 души, обвинени като комунисти. В останалата част на Южна Добруджа положението също не е по-добро. В района на Добрич в наборната комисия на българчетата се предлага да напуснат Румъния и да отидат да служат в България. В противен случай одобрените се събират в гр. Добрич и се изпращат на служба в отдалечени гарнизони. Румънската пропаганда продължава да си служи с четническата истерия. Край границата между румънските постове нощем се поставят засади от по двама войника и двама цивилни преселници-арумъни¹⁰⁹. Пограничната полоса в района на Варна се облита от румънски самолети¹¹⁰. Нарушава се тайната на личната кореспонденция на българите, за да се търсят доказателства за организирането и преминаването на български чети на румънска територия¹¹¹.

“Реакцията започна отново. Калиакренският окръжен съд е разтурил гнездото на ВДРО в Добруджа. Нека прокурора при Дуросторския окръжен съд нанесе удар върху центъра на ВДРО у нас”. Под такова заглавие органът на преселниците-арумъни от Силистренско в. “Романул” (“Румънец”), който излиза два

пъти месечно, в броя си от 15 юни 1936 г. изказва задоволство от решението на Калиакренския окръжен съд да разтури Българското културно общество в Добрич. Вестникът посочва, че тази мярка е посрещната с одобрение от румънското обществено мнение в Калиакренско. Румънците от Силистренско също искали от прокурора да разтури “централата на ВДРО” в Силистра, която е по-опасна, защото се ръководи тайно от самия шеф на “терористите” Марко Илиев. Изтъква се, че Българското културно общество в Силистра е опасно за обществения ред, понеже, от една страна, то изпълнява функциите на агенция за шпионаж и пропаганда на българската легация в Букурещ, а от друга – “служи за бюро на ВДРО”. Цитира се рапорт от преписката на Българското културно общество в Силистра с българската легация в Букурещ от 20 август 1933 г. за уволнението на гимназиалната учителка Параскева Вълчева, заподозряна в симпатии към комунистите, и назначаването на нейно място на Владимир Хохор от Бесарабия, за който председателят на обществото Илия Божанов и секретарят Ал. Марков посочват, че е “добър българин”. Главно от този пасаж в рапорта вестникът стига до извода, че Божанов се съобразява с националистическия дух на ВДРО, а Българското културно общество в Силистра се уличава като клон на българския иредентизъм. Твърди се, че обществото води два вида кореспонденция – едната официална, в рамките на румънските закони, а другата – с чужди държави, т.е. с България. Средствата, с които обществото поддържало своята дейност, имали съмнителен произход, и вероятно това били пари, “изтръгнати от румънското население посредством терор, грабежи и убийства от комитетските чети”¹¹².

Въпреки разрастващата се антибългарска пропаганда през пролетта на 1936 г. е направен опит за създаване на българска малцинствена партия. На 23 май в Букурещ се провежда учредителен конгрес на българското малцинство в Румъния.

От Южна Добруджа присъстват делегати от Добрич, Силистра, Балчик, Каварна и Тутракан. Основните искания, които се издигат на конгреса са: създаване на единна обществена организация на всички българи в кралство Румъния начело с Върховен комитет на българското малцинство по образец на украинското, руското и унгарското; издаване на един голям ежедневник в Букурещ с притурка на румънски и френски език; създаване на Съюз на българските културни общества в Румъния със седалище в Букурещ. Идеята за създаване на българска малцинствена партия е дело на младата добруджанска интелигенция. Тя обаче не се осъществява на практика, защото румънските власти виждат в нея сериозна заплаха. Независимо от това, този опит на добруджанската интелигенция стимулира връзките ѝ с българската легация в Букурещ и с по-големите български градски центрове близо до българо-румънската граница – Русе, Шумен и Варна. Все повече се налага сред нея убеждението, че разрешаването на Добруджанския въпрос може да стане единствено с решаващата помощ на българската държава. Чрез структурите на ВДРО и съдействието на добруджанските дружества в България в Добруджа се пренася цялата необходима литература за поддържане на българската културна традиция сред местното население¹¹³.

Финализирането на Сребърненския съдебен процес през февруари-април 1937 г. в Силистра е свързано с насилия и арести на над повече от 1000 българи на почти цялата територия на Южна Добруджа. Ударът е насочен главно срещу структурите на ДРО, като техните членове се уличават в “комунистическо-иредентистка дейност”. Издадените присъди не са тежки – до 2 г. затвор, но политическият характер на процеса и неговата антибългарска насоченост имат за цел да потиснат надеждите на българите за скорошно освобождение и да засилят националистическите настроения сред колонистите в областта¹¹⁴. А противоречивите директиви на ИК на Коминтерна от

1939-1940 г., някои от които във връзка със създаването на националнопатриотични фронтове в България и в Румъния, препоръчващи на привържениците на комунистите да воюват дори “с оръжие в ръка” против възвръщането на Добруджа към България, окончателно дискредитират ДРО пред добруджанските българи¹¹⁵.

Междувременно през април 1936 г. преговорите между България и Румъния се подновяват. Българската страна предлага два проекта за спогодба: първия – по уреждане на някои спорни въпроси между България и Румъния, и втория – относно режима на румънското малцинство в България и на българското малцинство в Румъния. Но румънското правителство отзовава своя пълномощен министър от София и преговорите се преустановяват. На следващата 1937 г. през месец май българският пълномощен министър в Букурещ ги подновява и се постига известно споразумение за частично удовлетворяване на българските искания, но до започването на Втората световна война това споразумение не влиза в сила¹¹⁶.

На 10 февруари 1938 г. в Румъния се установява кралска диктатура (авторитарно-монархически режим), който скоро придобива тоталитарно-корпоративна структура. На 27 февруари влиза в сила нова конституция, на 31 март са забранени политическите партии, на 11 октомври са разтурени профсъюзите и се декретира създаването на съсловни организации (бресли), а на 16 декември с декрет се създава “Фронт за национално възраждане” като единствена политическа организация в страната. В опозиция остава “Желязната гвардия”, която е явен проводник на германското влияние в Румъния. Впоследствие, при реорганизацията на “Фронта за национално възраждане” в “Партия на нацията” през лятото на 1940 г. в нея се включва и “Желязната гвардия”¹¹⁷.

През 1937-1939 г. въпреки трудните условия ВДРО все пак проявява по-осезаеми признаци на раздвижване. Нейните

организации на румънска територия са добре законспирирани, а в България някои от ръководните й функционери установяват тесни връзки с военното разузнаване. На три пъти през 1937 г. председателят на Постоянния комитет на софийското дружество “Добруджа” Аспарух Айдемирски предприема няколко седмични организационни обиколки в Североизточна България. Несъмнено, при тези обиколки Айдемирски е направил необходимото за съживяване на структурите на ВДРО¹¹⁸.

На 7 октомври 1937 г. по време на предизборна агитация в Добрич е застрелян Петър Чапкъна, член на Църънистката (Селската) партия. Неговите симпатии към ВДРО се проявяват още през първата половина на 20-те години. Има сериозни основания да се мисли, че през 30-те години, освен в легалната политическа дейност, той активно се е включил и работил в нелегалното националноосвободително движение. Десетилетия след неговата смърт брат му открива в двора на родната им къща в с. Козлодуйци заровено голямо количество оръжие – над 400 патрона за пушка и пистолет, 5 пушки, 5 пистолета и над десетина ръчни бомби¹¹⁹.

ВДРО засилва своето въздействие най-вече сред младежта в Добруджа. От есента на 1937 г. се изявява Младежката революционна организация “Ст. Караджа” с ръководен център в гр. Добрич, оглавяван от Яни Хаджиянев, който поддържа контакти със софийското дружество “Добруджа”. Младежката организация изпълнява главно разузнавателни задачи. На следващата година се основава също в Добрич “Младежка национална добруджанска организация” с националноосвободителни цели, в която се включват Райко (Рашко) Петров Николов, Тодор (Тотко) Данаилов Тодоров, Рачо Петков Шопов, Ботю Иванов Шумков, Георги Петров Стоянов, Георги Ив. Профилов, Петър Хр. Цачев, Янко Цонков Байрямов и още няколко млади печатари, книговезци, обучаващи, ученици и др. Тази организация обаче скоро е разкрита от румънската Сигу-

ранца. Арестувани са 64 младежи от Добрич, няколко от Каварна и Балчик. След предварителните разпити арестуваните са откарани в затвора в Кюстенджа. На 9 март 1939 г. са изправени пред военен съд. Тъй като подсъдимите били непълнолетни, до следващото заседание били пуснати на свобода под гаранция. Няколко дни преди второто съдебно заседание младежите, на групи от по 10-12 души, чрез нелегалните канали се прехвърлят в България¹²⁰.

Със строго поверително писмо от 9 юни 1939 г. до отдел Държавна сигурност на Дирекцията на полицията кубратският началник на полицията изпраща дознанието на незаконно преминалия границата младеж Петър Петков Станев от с. Зафирово, Тутраканско. От писмото става ясно, че П. Станев е бил задържан от пограничните власти за “услуга”, т.е. изпращан е в Добруджа на разузнаване. Същият, като “добър българин”, още преди да емигрира е бил в услуга на българската кауза. Именно на него “била предадена адската машина да я предаде в пощата за убийството на големия терорист в Добруджа – Йон Патоний”¹²¹. Това писмо хвърля обилна светлина върху организираната наказателна акция от българските тайни служби с помощта на младежи от Добруджа, привърженици на ВДРО, срещу убицеца на видния общественик Хр. Стефанов¹²² Йон Патони, който през 1938 г. е умъртвен в пощата на Добрич от колет с взривно устройство. След атентата в Добрич са арестувани 150 души българи, обвинени, че са замесени в обира на един богат арумънин. По-късно властите установяват, че обирът е извършен от негови сънародници и българите са освободени с изключение на пет души, за да може все пак да се поддържат обвиненията срещу “българските издевателства” в Добруджа¹²³.

Ст. Боздуганов не престава да отстоява българската национална кауза в Добруджа с оръжие в ръка. Преселил се във Варна, на 10 декември 1938 г. той е задържан от пограничната

охрана като предводител на чета при опита му да премине на румънска територия в района на Варненска околия. Боздуганов и четниците му Митю Стоянов Колев (Дели Колю), жител на с. Вълчи дол, Провадийско; Васил Славов Георгиев, жител на Варна; Ради Николов Недев, също жител на Варна; Георги Стоянов Милев, с местожителство в с. Разделна, Варненско, и Иван Иванов Желев, жител на Варна, но всички родом от Добричко, съгласно чл.124, буква “Д” от Наредбата-закон за държавната полиция се въдворяват на ново местожителство за срок от шест месеца¹²⁴. От 29 декември с.г. Боздуганов е интерниран в Асеновград. На 29 януари 1939 г. в молба до Асеновградския околийски началник той описва “пълната мизерия”, в която е изпаднал, и изтъква належащата нужда като глава на четиричленно семейство да се завърне във Варна¹²⁵.

От средата на 30-те години отново се засилва бежанският поток от Южна Добруджа. В Русе често пристигат бежанци от по няколко десетки семейства без никакво имущество и без средства за препитание¹²⁶. Немалки усилия за подобряване на плачевното положение на бежанците полагат лично Ив. Хаджииванов и Ст. Симеонов, но поради липса на пари в касата на русенското Добруджанско дружество най-често те се изразяват в постоянни ходатайства за помощ до добруджанската централа в столицата¹²⁷.

Съгласно сключената конвенция между Румъния и Турция от 12 ноември 1936 г., през периода 1937-1939 г. се извършва масово изселване на турското население от Добруджа¹²⁸. На 20 август 1938 г. започва изселването на около 12 хил. души турци, предимно от Тутраканско. Според българския военен аташе в Букурещ тази мярка на румънското правителство цели да увеличи процента на румънското население в Добруджа и при бъдещ плебисцит да се покаже на европейското общество, че претенциите на България са неоснователни. В случая обаче новите преселници щели да бъдат не арумъни, а чисто румън-

ско население от вътрешността на страната. По този начин щели да се създадат два силни центъра на румънизма на р. Дунав в България – около Видин и Тутракан¹²⁹. В тази връзка румънските власти още през 1937 г. предвиждат оземляването на около 2 400 нови заселници¹³⁰.

На този фон румънските управници се стремят в известен смисъл да демонстрират “ново отношение” към етническите малцинства. Целта е те да бъдат привлечени към “румънската национална идея”. Към Висшия съвет на “Фронта за национално възраждане” се формират малцинствени секции. Българска секция започва да функционира от началото на 1939 г. Срещу задължителни публични декларации за лоялност към румънската държава се разрешава само на българите от Южна Добруджа да създадат “своя организация с културни, икономически и социални цели”. В обсега на тази инициатива на “Фронта за национално възраждане” попада незначителна част от дейците на добруджанската общественост. Всички останали са в опозиция на “Фронта” и това дава възможност на ВДРО още повече да засили пропагандата си в Добруджа¹³¹.

Установеният кралски режим в Румъния в периода 1938-1940 г. не носи съществени положителни промени за българите в Добруджа. В поверителен доклад на българския военен аташе в Букурещ от 30 март 1939 г. до Разузнавателния отдел на щаба на армията се изнася подробна информация за вътрешното положение в Румъния. Посочва се, че реформирането на румънската държава под знака на “Фронта за национално възраждане” не води до някакъв съществен напредък. Чувствало се, че страната не е готова за приближаващата голяма война. Сред част от румънското общество се налагало виждането, че “ако има да се дава земя на друга държава, нека се даде, но война не искаме”. Това виждане било особено подчертано по отношение на Добруджа. Дори и представители на правителствените среди не били чужди на подобен изход от затрудне-

ното външнополитическо положение на Румъния. Връщането на Южна Добруджа на България можело значително да намали натиска на Унгария за Трансилвания. Дори се носели слухове, че румънският генерален щаб е склонен да се уредят по този начин отношенията с България, но кралят не бил съгласен. От друга страна, обаче продължавал тормозът на румънските власти над българите в Добруджа. Възприел се нов начин за елиминирането им от обществения живот чрез стопанското им разорение. Увеличавали се данъчните тежести, зачествявали глобите по най-незначителен повод, чиновническата корупция вземала все по-широки размери и по този начин стопанската роля на българското население в областта все повече се ограничавала. Въпреки това националният дух на българите най-вече в селата бил много висок. В много селища на Южна Добруджа се приготвяли национални знамена за посрещането на българските войски. Учениците в добричката гимназия пеели българския химн. Дори някои преселвици-арумъни бързали вече да се нарекат българи, признавайки, че техните родители също били българи. По-изтъкнати представители на румънското население в областта открито заявявали, че Добруджанският въпрос трябва да се разреши веднъж завинаги, но се страхували, че българите няма да се “задоволят” само с Южна Добруджа¹³². Имайки предвид тези настроения, Ст. Симеонов в началото на с.г. в писмо до П. Господинов в столицата изтъква решителната позиция на дейците на ВДРО, като подчертава: “с добро или с оръжие, до наесен ние трябва да имаме Добруджа”, защото “всички почти са се разболели от надежди”¹³³.

Репресивната машина на румънския режим обаче продължава да взема своите жертви. На 10 май 1939 г., в деня на честването на независимостта на Румъния, се разиграва трагедията край с. Белица, Тутраканско, където под предлог за разследване на контрабанда със сол са арестувани 25 души и изведени на разстрел в близката гора от ексекютора на Старо село

през лятото 1926 г. майор Попеску. Само трима успяват да се спасят с бягство. Кървавата касапница предизвиква масова емиграция на местните жители от селото. Според непълни данни на командира на 19-и пограничен участък само за броени дни от с. Белица в България идват 74 души. А в България новината за новото кърваво престъпление на румънските власти в Добруджа предизвиква незабавната реакция сред добруджанската емиграция. В българските вестници се отпечатват десетки статии и некролози по този повод, които алармират европейската общественост¹³⁴.

С поверителен доклад от 20 юни с.г. българският военен аташе в Букурещ информира за парламентарните избори, проведени в Румъния в началото на месеца. Турски адвокат от Кюстенджа е избран за единствен малцинствен депутат от Добруджа. По отношение на българското малцинство румънското правителство възприема тезата, че то е незначително и разпръснато сред румънското. Официалните румънски власти се опитват да докажат “латинския произход на тази област”, която впоследствие била заселена от турци. Но за да се покаже пред външния свят, че в Румъния не се нарушават правата на малцинствата, след кървавата драма в Белица кралят назначава в сената един български представител¹³⁵.

Русенското добруджанско дружество устройва голямо честване на годишнината от Тутраканската битка на 6 септември 1939 г. По този повод “родолюбиви млади българи” издават специален позив. В него се сочат като “изтребители на българизма” в Добруджа националистическата организация “Акцеуна Румъняска”, в. “Нямул Румънеск” и сп. “Тимокул” (“Тимок”). Споменават се и имената на интелектуалците-подбудители на антибългарските гонения: Н. Йорга, Н. Бацария, Памфил Шейкару и пр. Като преки физически убийци на “добруджанския български народ” се уличават: майор Попеску, капитан Олтяну, Йон Патони, Папа Хаджи и др.¹³⁶

От пролетта на 1940 г. вълната на грабежите и убийствата в Добруджа се засилва. Засилва се също “научната” пропагандна дейност за историческото минало на областта. Десетки учени-историци, политици, журналисти, учители и свещеници “доказват”, че Добруджа още от древността е румънска земя и по-късно под българско влияние много добруджанци, макар и потомци на румънци все още носят български имена. Целта на тази кампания е да се докаже пред външния свят, че Велика Румъния е националноунитарна държава. Твърде важна роля в това отношение за подхранване на множество ненаучни исторически тези играе лекторията “Добруджа – земя на изгряващото слънце” и особено професор Н. Йорга, който в качеството си на кралски съветник, с лекцията си от 4 април с.г. дава сигнал за тотално настъпление срещу българизма в областта¹³⁷.

След започване на преговори с Румъния за връщането на Южна Добруджа на България, населението в областта е подложено на открити репресии. През юни и юли данъчните власти продължават усилено да обхождат всички населени места и да събират държавните вземания за цялата финансова година, която завършва на 31 март 1941 г. Който има възможност да плати и не стори това, е подлаган на побоища и други изтезания. От домовете на несъстоятелните данъчните агенти откъват, каквото намерят. Реквизиционните комисии продължават да обхождат селата и също ограбват българското население. Не липсват закани от страна на куцовласите, които заявяват, че щели да напуснат Добруджа, след като си отмъстят подобаващо. Много тежко е положението на мобилизираните в румънската армия. Тях ги държат като заложенци в няколко лагера край Кюстенджа срещу евентуални акции, от страна на българската армия или чети¹³⁸. През юли 1940 г. в Добричко румънски офицери отвлечат четири момичета от с. Сенокос, а от с. Стожер войници отвлечат жената на един селянин¹³⁹.

В същото време румънските колонисти се въоръжават масово¹⁴⁰.

В края на август трима варненски журналисти предприемат пътуване до Добрич. Първото нещо, което им прави впечатление, е това, че някогашните горски масиви са напълно унищожени. По целия път, въпреки работния сезон, те не забелязват нито един селянин на полето. Минавайки през няколко села, те остават учудени, че няма никакво движение на хора. В Добрич на гарата виждат стълпотворение от обозни коли, които товарят на влакови композиции за Румъния храни, земеделска техника и машини. Според варненските журналисти румънските колонисти, уплашени от предстоящото връщане на Южна Добруджа към България, “задигат всичко” и “не се спират пред нищо”. Те констатираат, че процесът на евакуация е предварително планиран и в тази връзка най-драстични са ексцесиите в Силистренско, където се извършват дори убийства от изселниците¹⁴¹.

В последните месеци преди присъединяването на Южна Добруджа към България ръководството на ВДРО отново се активизира. След заемането на Бесарабия и Северна Буковина от Съветския съюз, терорът над българите от страна на румънските власти и местните националистически организации в областта достига своята кулминация. Имайки предвид това, ВДРО подготвя и изпраща голяма чета в Добруджа, която през юли и август 1940 г. се установява в гората “Каракуз” в землището на с. Брадвари, Силистренско. Четата има контакти с членове на организацията в Силистра и чрез радиостанция поддържа връзка с ЦК на ВДРО в Русе. Целта ѝ е да събира сведения за положението в южната част на Добруджа и да предпазва от издевателства българското население. Местоположението на четата е известно на румънските власти, но очевидно те не са в състояние да организират преследването ѝ¹⁴². Тази инициатива на ВДРО се оказва наистина много навременна, тъй

като и след официалното подписване на Крайовския договор на 7 септември¹⁴³ румънските насилия над българите в Добруджа, свързани с ограбване на тяхното имущество и добитък, не спират¹⁴⁴.

Голям интерес предизвиква наскоро откритото писмо в частично запазения семеен архив на Иван Хаджииванов до д-р Иван Пенаков по повод неговата реч по радио София на 5 септември 1940 г. В речта си Пенаков изразява своето съгласие с направените отстъпки от българска страна при преговорите в Крайова, като все пак настоява да се намерят ефикасни мерки за защита на интересите на севернодобруджанските българи, един от които е самият той¹⁴⁵. От писмото става ясно, че Хаджииванов се е познавал добре с д-р Пенаков и са били дори доста близки приятели. Прави впечатление изключително критичното отношение на Хаджииванов към българските управници, които според него не защитават достатъчно твърдо националния интерес. Анализирайки речта на Пенаков, той саркастично подхвърля, че нейната тема трябвало да бъде “Великото погребение на Добруджа и озлочестяването на българщината от Стара Добруджа (Северна Добруджа – б. а.)!”. Упреква Пенаков, че е произнесъл думите: “да чакаме камбанния звън на радостта и воскресението на Добруджа“, когато всъщност става дума за “погребението на Добруджанския въпрос“. Накрая писмото завършва: “Сега се пръсна новината, че Карол (Карол II, румънският крал – б.а.) абдикирал, ако Бог обича още добруджанци и дано избухне революция и се осуети подписването на такъв позорен договор на който остана и друго да дадем!”¹⁴⁶.

Бележки

¹Русенска поща, №1446, 5 септември 1926.

²Георгиев, **Ив.** Д-р Петър Вичев. *Биографичен очерк. С.*, 1961, 72-73.

- ³**Крумов, М.** *Зад стените на фашизма. С., 1967, 160-162.*
- ⁴**Попова, Кр.** *“За Добруджа, готови сме!” Добруджанските младежки организации в България 1919-1934 г. С., 1993, 46-48.*
- ⁵*Стефан Караджа, Варна, №2, 31 декември 1927.*
- ⁶**Попова, Кр.** *Цит. съч., 54-56.*
- ⁷**Георгиев, Ив.** *Цит. съч., 76-78. Виж още за показанията на разпитваните лица в полицията по този случай: АМВР, Об. д. 221, л. 1-13.*
- ⁸*Русенска поща, №1626, 8 март 1927.*
- ⁹**Нягулов, Бл.** *За националните духовни връзки между България и Добруджа (1918-1940 г.). – В: 50 години от възвръщането на Южна Добруджа към България. Сборник с изследвания. Силистра, 1990, с. 210.*
- ¹⁰*Русенска поща, №1872, 15 ноември 1927. Три са основните фактори, от които страда българското население в Добруджа: 1. Заселване на колонисти-куцовласи, които с подкрепата на румънските власти тормозят местните жители; 2. Законът за проверка на поземлената собственост в “Нова Добруджа“, прилаган по начин, който не оставя на селяните даже предвидения минимум земя; 3. Военното положение, което става удобен претекст да се вършат много злоупотреби. – Виж: Нягулов, Бл. Събитията в Южна Добруджа през есента на 1927 г. и техният международен отзвук. – В: Добруджа, 1988, №5, с. 155.*
- ¹¹*Добруджа, №68-69, 12 август 1928.*
- ¹²*Русенска поща, №2140, 14 август 1928.*
- ¹³**Маринополски, Ив.** *От какво сме недоволни и защо се борим? – В: в. Добруджанска борба, Русе, №1, 28 октомври 1928; Златев, Ив. Колонизацията на Добруджа. – В: в. Стефан Караджа, Варна, №4, 5 февруари 1928.*
- ¹⁴*Шуменски вестни, Шумен, №74, 6 октомври и №80, 27 октомври 1928.*

¹⁵Пак там, №89, 28 ноември 1928; **Георгиев, Ив.** Цит. съч., с. 89.

¹⁶**Тодоров, П.** Освободителните борби на Добруджа. Добруджанската революционна организация 1925-1940. С., 1992, 100-104.

¹⁷Русенска поща, №2217, 30 октомври, №2229, 11 ноември, №2257, 9 декември 1928 и др.

¹⁸Пак там, №2304, 29 януари, №2314, 8 февруари и №2318, 12 февруари 1929; ДА-Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 146, л. 90-91.

¹⁹Русенска поща, №2458, 5 юли и №2478, 25 юли 1929.

²⁰Работническо дело, №155, 13 ноември 1929.

²¹Цитирано по: **Георгиев, Ив.** Добруджа в борбата за свобода. Спомени и бележки за революционното движение в Добруджа. С., 1962, с. 235.

²²**Милачков, В.** Националноосвободителните борби на добруджанските българи (1919-1940). – В: История на Добруджа. Т. 4. С., 2007, с. 384.

²³АМВР, К 43680, л. 2, 53.

²⁴В писмото си до Д. Габе Аспарух Айдемирски твърди, че е нямал нищо общо с ВДРО. Признава само, че е симпатизирал на някои от дейците на организацията и в определени случаи ги е “бранил пред властта”. Отхвърля също съпричастността към ВДРО на останалите ръководители на Съюза “Добруджа” – Ан. Стоянов, П. Господинов и др. – Виж: ЦДА, ф. 1771К, оп. 1, а.е. 424, л. 8-11. Всъщност от някои журналистически публикации на Айдемирски се вижда, че той още в първите години от дейността на ВДРО е симпатизирал на четническата тактика на организацията - “белег, че чашата на търпението се е препълнила”. В друга своя статия от 1931 г. категорично застъпва виждането, че Добруджа може да бъде свободна единствено в “рамките на Целокупна България”, т. е. споделя постоянно отстояваната принципна

позиция на дейците на ВДРО. – Цитирано по: **Попова, Кр.** *Поглед към Аспарух Айдемирски. – В: 50 години от възвръщането на Южна Добруджа..., 192-193.*

²⁵АМВР, К 43680, л. 2.

²⁶Пак там.

²⁷**Милачков, В.** *Цит. съч., с. 388.*

²⁸АМВР, К 43680, л. 54.

²⁹**Тодоров, П.** *Цит. съч., с. 200 и сл.*

³⁰АМВР, Об. д. 4896, л. 2-4.

³¹АМВР, К 43680, л. 40.

³²АМВР, Об. д. 4896, л. 5-6.

³³Пак там, л. 7.

³⁴**Милачков, В.** *Сътрудничеството между организациите на добруджанските и македонските българи след Първата световна война. – В: Сб. в памет на Константин Пандев. С., 2000, с. 138.*

³⁵ДА-Русе, ЧП №1107, л. 39; Личен архив на Иван Хаджииванов.

³⁶Разпространението на афишите на ВДРО в навечерието на окръжните избори на 5 февруари 1930 г. в Добрич става по време, когато в града пребивават бившият началник на силистренската Сигуранца Тулю Апостолеску, бившият силистренски префект Т. Пучеря и екзекуторът на Старо село – капитан Попеску. – *Виж по-подробно за това: Писмото на К. Манолов до д-р Ив. Пенаков от 14 февруари 1930 г. – ЦДА, ф. 130К, оп. 1, а.е. 96, л. 42-43.*

³⁷ДВИА, ф. 1391, оп. 1, а.е. 21, л. 6 и сл.

³⁸Пак там, л. 49.

³⁹Пак там, л. 33.

⁴⁰ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 946, л. 23-25, 27; Документи за историята на Тутракан 1878-1944. Тутракан, 2007, 369-371, док. №32 и №33. В регионално изследване за с. Белица се посочва, че нападателите на пощенската станция са били начело с Ангел Тодоров Чакъров от същото село и Неделчо

Тодоров от с. Варненци. Те искали да вземат от пощенската станция картата на Румъния. След като не я открили, хвърлили бомба. Четирима местни жители – Никола Недев, Нено Петков, Пенчо Маринов и Васил Чакъров са откарани и осъдени в Кюстенджа на 7 г. затвор. – Виж по-подробно: **Илиев, Б.** Белица, Тутраканско. Минало и настояще. С., 2002., с. 137.

⁴¹ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 946, л. 26, 28.

⁴²Пак там, л. 30.

⁴³Пак там, л. 33-35, 37.

⁴⁴Пак там, л. 46, 48.

⁴⁵ДВИА, ф. 1391, оп. 1, а.е. 21, л. 48-49.

⁴⁶ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 947, л. 57, 61, 82, 85-86.

⁴⁷Русенска поща, №2621, 17 декември 1929.

⁴⁸Шуменски вестни, №88, 30 ноември 1929.

⁴⁹Русенска поща, №2760, 13 май 1930.

⁵⁰Пак там, №2838, 1 август, №2847, 11 август и №2849, 13 август 1930.

⁵¹Пак там, №2954, 26 ноември 1930.

⁵²АМВР, Об. д. 1487, л. 31-32.

⁵³Русенска поща, №2966, 8 декември 1930; ДА-Русе, ЧП 1107, л. 33.

⁵⁴АМВР, Об. д. 814, ч. I, л. 40; Русенска поща, №3174, 11 юли, №3187, 24 юни и №3189, 26 юли 1931; Добруджанско знаме, №52, 15 юли 1931.

⁵⁵**Георгиев, Ив.** Цит. съч., 287-291; **Същият:** Д-р Петър Вичев, 120-125.

⁵⁶**Георгиев, Ив.** Добруджа в борба за свобода..., с. 261-262.

⁵⁷АМВР, Об. д. 814, ч. I, л. 30; **Тодоров, П.** Цит. съч., с. 189.

⁵⁸АМВР, Об. д. 814, ч. I, л. 14-19, 44-50, 62-63 и др.

⁵⁹ЦДА, ф. 370К, оп. 6, а.е. 256, л. 1 и сл.; в. Добруджанско ехо, Русе, №1, 16 декември 1931.

⁶⁰Трибуна на поробените, Варна, №1, 13 март 1932.

⁶¹**Милачков, В.** *Националноосвободителните борби...*, с. 388.

⁶²АМВР, Об. д. 814, ч. I, л. 51.

⁶³Пак там, л. 41; Русенска поща, №3978, 9 октомври 1933.

⁶⁴**Георгиев, Ив.** *Цит. съч.*, с. 326.

⁶⁵Шуменски вестни, №80, 19 октомври, №87, 12 ноември и №89, 19 ноември 1932.

⁶⁶АМВР, К 43680, л. 2. Положението на българските селяни в Добруджа по време на Световната икономическа криза се утежнява и от провежданата през 1931-1934 г. от румънските власти в областта комасация на обработваемите земи, чрез която най-плодородните земи се дават на колонистите. – *Кратка история на Добруджа*. Варна, 1986, с. 199. Аспарух Айдемирски отбелязва, че на няколко пъти ръководството на Съюза “Добруджа” е влизало в конфликт с ВДРО по повод на събирането на членските вноски от добруджанските дружества в пограничната зона, тъй като Съюзът именно от тях главно набавял средства за своята издръжка. – *Виж: ЦДА, ф. 1771К, оп. 1, а.е. 424, л. 9-10.*

⁶⁷АМВР, К 43680, л. 2-3.

⁶⁸Документи за историята на Тутракан 1878-1944. Тутракан, 2007, с. 375 док. №39.

⁶⁹ДВИА, ф. 1391, оп. 1, а.е. 21, л. 303; ЦДА, ф. 264К, оп. 7, а.е. 577, л. 17; а.е. 747, л. 2. В показанията на полицейските разпити през 1933 г. Ст. Боздуганов посочва, че само двамата със Ст. Симеонов на срещите си в русенското сиропиталище “Св. Димитър Басарбовски” са вземали решения за формирането на четите. Но той подчертава, че не са давали разрешение да се формира чета във Варна, която да преминава в Добруджа. – АМВР, К 43680, л. 53. Ако се приеме това твърдение на Боздуганов за вярно, излиза, че Ст. Колев

във Варна по своя инициатива е организи­рал тази четническа акция.

⁷⁰ЦДА, ф. 264К, оп. 7, а.е. 577, л. 18.

⁷¹ЦДА, ф. 1771К, оп. 1, а.е. 424, л. 5; **Милачков, В.** Бележки на добруджанския деец Аспарух Айдемирски за осъждането му от Народния съд 1944-1945.-В: Добруджа, 1992, №9, с. 304.

⁷²ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 1109, л. 1-5.

⁷³Извори за историята на Добруджа 1878-1941. Т. 2. С., 1993, с. 247, док. №1; с. 285-288, док. №7.

⁷⁴Пак там, 311-315, док. №18.

⁷⁵През пролетта на 1933 г. колони­стките банди от “Желязната гвардия” извършват многобройни погроми над български села в Добруджа и особено в Добричко. – Виж по­подробно за това: **Христов-Васкин, В.** Записки по революционното движение в Добруджа. Спомени. С., 1968, с. 20.

⁷⁶АМВР, Об. д. 4896, л. 7.

⁷⁷Пак там, л. 10; К 43680, л. 4.

⁷⁸АМВР, К 43680, л. 4.

⁷⁹Пак там, л. 5-10, 53-59; Об. д. 4896, л. 8-10.

⁸⁰АМВР, К 43680, л. 11, 15, 46.

⁸¹Пак там, л. 15.

⁸²Пак там. Виж по-подробно за “Плана...”: **Златев, Л.** Един неизвестен документ за целите и уставната регламентация на четническия апарат на Вътрешната добруджанска революционна организация (ВДРО) от началото на 30-те години на ХХ век. – В: Алманах за историята на Русе. Т. 8. Русе, 2008, 221 и сл.

⁸³АМВР, К 43680, л. 5.

⁸⁴АМВР, Об. д. 4896, л. 5.

⁸⁵**Кузманова, Ан.** Балканската политика на Румъния 1933-1939. С., 1984, 39-40.

⁸⁶АМВР, К 43680, л. 11.

⁸⁷Пак там, л. 65.

⁸⁸Пак там, л. 67.

⁸⁹Пак там, л. 84.

⁹⁰**Тодоров, П.** Цит. съч., 243-244.

⁹¹**Милачков, В.** *Националноосвободителните борби...*, с. 389.

⁹²Според Аспарух Айдемирски не само природогеографските дадености на Добруджа, но и политическата обстановка не позволявали да се развива въоръжена революционна дейност в областта. Той изтъква, че “членовете на ВДРО вършили осъдителни работи” и затова се обявил против нея. “Самата тази организация, подчертава Айдемирски, постепенно се разпадна, водачите ѝ се заловиха за частни работи и към 1932-1934 г. фактически нямаше такава организация”. – Виж: ЦДА, ф. 1771К, оп. 1, а.е. 424, л. 10.

⁹³**Кузманова, Ан.** Цит. съч., с. 47 и сл.; **Петров, Л.** *Военната политика на Турция и отношенията ѝ с България (февруари 1934 – юли 1936 г.)*. – В: *Военноисторически сборник*, 1990, №2, с. 45.

⁹⁴ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 1123, л. 29-33.

⁹⁵Виж по-подробно за това: **Радков, Ив.** *Опит за политически портрет на Стефан Симеонов*. – В: *Алманах за историята на Русе*. Т. 1. Русе, 1996, с. 158 и сл.

⁹⁶ДА-Русе, ЧП №764, с. 66.

⁹⁷Пак там, с. 67.

⁹⁸**Roman, M.** *Iredenta bulgara in Dobrogea*. – *Analele Dobrogei. Anul XVI. Cernauti*, 1935, 2-6.

⁹⁹Пак там, р. 6.

¹⁰⁰Пак там, 7-18.

¹⁰¹Пак там, 19-22.

¹⁰²**Милачков, В.** Цит. съч., 406-408. Виж още за разтурването на Съюза “Добруджа” и за преориентирането на дейността на местните добруджански дружества в новите условия под ръководството на софийското: *Извори за исто-*

рията на Добруджа..., Т. 2, 328-329, док. №26; 329-331, док. №27; 332-334, док. №29

¹⁰³**Милачков, В.** Цит. съч., с. 405.

¹⁰⁴Виж по-подробно за румънското аграрно законодателство (законите от 18 декември 1934 и 8 януари 1936 г.) в: **Тодоров, П.** Аграрните отношения в Южна Добруджа 1878-1944. В. Търново, 1982, с. 162 и сл.; **Капитанов, Хр.** Държавната политика в Южна Добруджа. – В: Добруджански глас, №102, 10 ноември 1935.

¹⁰⁵**Георгиева, Ст.** Съдбата и борбите на българите от Южна Добруджа под румънска власт (1935-1940 г.). Силистра, 1995, с. 78.

¹⁰⁶**Николов, П.** Около закриването на български училища в Добруджа. – В: Пробуда, Силистра, №14, 11 юни 1937.

¹⁰⁷Извори за историята на Добруджа..., Т. 2, с. 351, док. №38.

¹⁰⁸Повод за арестите и за възбуждането на съдебен процес е опитът на местната комунистическа организация в с. Сребърна, Силистренско по решение на ЦК на РКП да отбележи 3-годишнината от стачката на железничарите от депо "Тривица" в Букурещ. На 16 февруари 1936 г. младежите от селото организират хоро на площада, което се превръща в общоселски митинг. През нощта са разпръснати позиви и окачени червени знамена. Под съдебна отговорност са подведени 337 души. – Виж: **Димов, Д.** Делото на 337-тях от гр. Силистра. – В: Добруджански глас, №251, 24 март 1937..

¹⁰⁹ДВИА, ф. 23, оп.1, а.е. 179, л. 26-27.

¹¹⁰ЦДА, ф. 327К, оп. 1, а.е. 1379, л. 35.

¹¹¹ДВИА, ф. 23, оп. 1, а.е. 179, л. 24.

¹¹²ЦДА, ф. 327К, оп. 6, а.е. 4, л. 1-3, 6-7.

¹¹³**Нягулов, Бл.** Опит за създаване на българска малцинствена партия в Добруджа през 1926 г. – В: Добруджа, 1992, № 9, 236 и сл..

¹¹⁴**Тодоров, П.** Освободителните борби..., с. 237 и сл. За обвинителния акт и издадените присъди по Сребърненския процес виж по-подробно: Извори за историята на Добруджа. Т. 2, с. 335, док. №30 и с. 338-339, док. №33.

¹¹⁵**Тодоров, П.** Крайовският договор и епилогът на Добруджанската революционна организация. – В: 50 години от възвръщането на Южна Добруджа..., с. 81.

¹¹⁶**Генчев, Н.** Възвръщане на Южна Добруджа към България през 1940 г. – В: Исторически преглед, 1969, №6, с. 62.

¹¹⁷**Тодоров, П.** Крайовският договор..., 76-77.

¹¹⁸**Милачков, В.** Цит. съч., с. 411.

¹¹⁹**Георгиев, Й.** Добруджа и разстрелът на Петър Чапкѝна през 1937 г. в Добрич. Добрич, 1992, с. 88, 94.

¹²⁰**Тодоров, П.** Освободителните борби..., 307-308; **Бешков, Л.** Добруджа през вековете. Добрич, 1999, 323-234.

¹²¹ЦДА, ф. 370К, оп. 1, а.е. 697, л. 1. В свое изследване Бл. Нягулов излага различни версии за убийството на Йон Патони. Предполагало се, че колетът с взривното устройство е изпратен от близки на Хр. Стефанов от България или от румънската профашистка организация “Желязна гвардия”, в която Патони членувал, но наскоро напуснал. Нягулов обаче допуска, че най-вероятно Йон Патони е ликвидиран от свои сънародници куцовласи, между които са възникнали разногласия или от Сигуранцата. – **Нягулов, Бл.** Убийството на Христо Стефанов – лично отмъщение, или политически атентат? – В: Добруджа, 1991, №8, с. 205. От цитирания по-горе полицейски документ е пределно ясно, че не става въпрос за лично отмъщение, а за наказателна акция на българските тайни служби, подпомогнати от български патриот от Тутраканско, вероятно член на структура на ВДРО.

¹²²Христо Стефанов е председател на Земеделската камара в Добрич и е избран за сенатор. На 2 септември 1931 г.

той е застрелян в центъра на града от Йон Патони. Убиецът е арумънин, родом от Горна Джумая (Благоевград), а от 1929 г. работи като преводач в добричката Сигуранца. Той твърдял, че стрелял срещу Стефанов в отговор на убийствата, извършвани от българските “комитаджии”. Разследването по случая продължило до 1938 г., когато Патони бил оправдан. – Нягулов, Бл. Цит. съч., с. 199, 205.

¹²³ДВИА, ф. 23, оп. 1, а.е. 246, л. 331.

¹²⁴АМВР, К 43680, л. 30-31, 33.

¹²⁵Пак там, л. 34.

¹²⁶Русенска поща, №4876, 9 април, №4902, 6 май и №5098, 19 ноември 1936.

¹²⁷ДА-Русе, ЧП №764, с. 87.

¹²⁸Нягулов, Бл. Политиката на Румъния в Добруджа (1919-1940).-В: История на Добруджа. Т. 4, с. 303.

¹²⁹ДВИА, ф. 23, оп. 1, а.е. 246, л. 309; Генчев, Н. Цит. съч., с. 60.

¹³⁰Георгиева, Ст. Цит. съч., с. 78.

¹³¹Тодоров, П. Крайовският договор..., 78-79.

¹³²ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 434, л. 39-41.

¹³³Цитирано по: Милачков, В. Цит. съч., с. 413.

¹³⁴Илиев, Б. Цит. съч., 138-144; Христов-Васкин, В. Цит. съч., 251-252; Документи за историята на Тутракан..., 386-392 док. №52, №53, №54, №55, №56 и №57. Тази жестока мярка на румънските власти може да се разглежда и като един вид отмъщение. В с. Бреница съседно на с. Белица е извършено нападение от четата на Марин Йорданов. – Виж. ЦДА, ф. 1771К, оп. 1, а.е. 424, л. 5; Милачков, В. Бележки на Добруджанския деец Аспарух Айдемирски..., с. 304. След възвръщането на Южна Добруджа към България е организирана анкета от чуждестранни журналисти за масовото убийство в с. Белица. От нея става ясно, че няколко дни преди трагичния инцидент в околностите на селото е бил обран

пътуващ в автомобил румънски генерал въпреки многобройната охрана, вероятно от цинцарска разбойническа банда. Потърпевши в случая обаче се оказват невинните български селяни. – Виж: Русенска поща, №6470, 28 септември 1940.

¹³⁵ДВИА, ф. 23, оп. 2, а.е. 434, л. 45-50.

¹³⁶ДА-Русе, ЧП №1107, л. 37.

¹³⁷**Тодоров, Т.** Цит. съч., с. 79.

¹³⁸ДВИА, ф. 23, оп. 1, а.е. 89, 1242-1243; Извори за историята на Добруджа. Т.2, с. 389, док. №66; с. 395-396, док. №76; с. 396, док. №77 и др.

¹³⁹ДВИА, ф. 23, оп. 1, а.е. 469, л. 346.

¹⁴⁰Извори за историята на Добруджа. Т. 2, 386-387, док. №62.

¹⁴¹Утринна поща, Варна, №47, 2 септември 1940.

¹⁴²ДВИА, ф. 23, оп. 1, а.е. 89, л. 1243; **Тодоров, П.** Освободителните борби..., с. 337.

¹⁴³Виж по-подробно за подписаните документи между България и Румъния в Крайова: Ст. дн. XXV ОНС, I изв. с., 2-ро заседание от 21 септември 1940, 8-28.

¹⁴⁴ДА-Русе, ф. 3К, оп. 1, а.е. 119, л. 1-4. В третото заседание на Първата извънредна сесия на XXV ОНС на 23 септември 1940 г. изтъкнатият добруджански деец и народен представител Ангел Стоянов посочва от парламентарната трибуна, че след 7 септември и след 14 септември – датата, на която се ратифицира Крайовският договор, – продължава тоталното ограбване на Южна Добруджа от румънските военни и граждански власти. Вековни гори се изсичат и дървеният материал се изнася с влакови композиции на румънска територия. Реквизициите се извършват по един крайно несправедлив начин. Ако пазарната цена на крина фасул е 90 или 100 леи, тя се оценява от реквизиционните комисии по 20 леи. Речта си Стоянов завършва с думите: “Всичката храна на трудолюбивия добруджанец е пренесена отвъд Дунава”.

– Виж: Ст. дн. на XXV ОНС I изв. с., с. 52.

¹⁴⁵Виж по-подробно за тази реч на д-р Ив. Пенаков: **Тодоров, П.** Цит. съч., с. 344; **Милачков, В.** Цит. съч., с. 415.

¹⁴⁶Личен архив на Иван Хаджииванов. Трябва да се отбележи, че българското правителство в Крайовските преговори не повдига въпроса за възвръщане на Северна Добруджа към България, защото преценява, че такова искане е нереалистично. Към неговото становище за налагащите се “жертви” се присъединяват много от водачите на Добруджанското движение. – Виж за това: **Тодоров, П.** Крайовският договор..., с. 93, 97.

ЕПИЛОГ

На 7 септември 1940 г. в 14, 30 часа с камбанен звън и рев на фабричните сирени в Русе пристига новината за връщането на Южна Добруджа към България. След речта на министър-председателя Богдан Филов по радиото, към 19 часа пред клуба на Добруджанското дружество се събира внушителен импровизиран митинг. Половин час по-късно под звуците на военната музика се образува многохилядна манифестация, която минава по ул. “Александровска” и достига до казармите на Пети пехотен полк. Тук речи произнасят Ив. Хаджииванов и командирът на полка полковник Сърнев. Отново по ул. “Александровска” и по ул. “Борисова” манифестацията отива пред германското консулство, за да изкаже благодарността на русенската общественост към германското и италианското правителства за връщането на Южна Добруджа към майка България. Манифестацията завършва с народно веселие в центъра на града пред паметника на Свободата¹.

На следващия ден – неделя, 8 септември – от балкона на двореца в София цар Борис III, царицата, княгиня Мария Луиза и престолонаследникът Симеон приемат парада на армията и спонтанната стохилядна манифестация на столичани под звуците на химна “О, Добруджански край”. Тържествени митинги и манифестации има в почти всички по-големи градове на страната, но особено импозантни са те в Североизточна България – в Русе, Варна и Шумен².

Още от ранни зори в неделния ден в Русе започват да пристигат групи от селата, облечени в народни носии, с раз-

вети национални знамена. Пред Паметника на Свободата е отслужен тържествен молебен. След това прочувствени патриотични речи произнасят митрополит Михаил, гарнизонният началник генерал Стефанов, кметът на града Кирил Старцев, председателката на дамското добруджанско дружество Ан. Божкова и председателят на дружество “Добруджа” и председател на ВДРО Ив. Хаджииванов, който поднася в подножието на паметника букет житни класове от Добруджа³.

На 8 септември във Варна пред катедралния храм в присъствието на многохилядно гражданство Варненският и Преславски митрополит Йосиф с целия свещенически клир отслужва тържествена литургия. На митинга присъстват началникът на флота капитан I ранг Ас. Тошев, кметът инж. Мустаков, неговите заместници, комендантът на града Германов, председателят на Варненската търговско-индустриална камара Б. Абаджиев, бригадният командир полк. Георгиев. С адмиралции са посрещнати представителите на ръководството на местното добруджанско дружество и на местната германска колония⁴. Във Варна пристигат осем екипа филмови оператори и чуждестранни кореспонденти, които да отразяват навлизането на българските войски в Южна Добруджа⁵.

В Шумен още на 7 септември вечерта, след като новината за възвръщането на Южна Добруджа към България става публично достояние, се провежда факелно шествие начело с кмета Хр. Хараламбиев. Пред многохиляден митинг на следващия ден в центъра на Шумен, след като архиерейският наместник Стефан Попов отслужва тържествен молебен, речи произнасят кметът и областният управител Ст. Пенев⁶.

На 21 септември българските войски навлизат в Южна Добруджа. В 9 часа сутринта на същия ден по протежение на тутраканското шосе, свързващо Русе и Тутракан, между военния министър генерал-лейтенант Теодосий Даскалов и румънския

генерал Замфиреску се извършва символичното предаване на областта на България⁷. В Тутракан кметът на града Христо Марков посреща с хляб и сол българските войски⁸.

Няколко дни след подписването на Крайовския договор в Добрич се основава Общоградски комитет, който избира Постоянно присъствие, наречено Централен добруджански комитет, за да изпълнява представителни функции за цялото население на областта. Към комитета са формирани пет комисии, като най-главните задачи за тях са опазването на обществения ред в периода на безвластие и тържественото посрещане на българските държавни органи. Грижите по поддържането на реда и разквартируването на официалните лица се възлага на запасното войнство и “Легията на Ст. Караджа”, т.е. на младежкото поделение на ВДРО в Добрич, създадено няколко години по-рано по време на румънския режим⁹. Изключително тържествено са посрещнати българските флотски части в Балчик и Каварна¹⁰.

В Силистра също е изграден инициативен комитет за посрещане на българските войски. В него влизат Георги Карагеоргиев, Христо Андреев, Стефан Куцилов, Драган Бобчев, Енчо Токушев. Комитетът успява да се справи с многобройните мародери, да спаси имуществото на много граждани и изпраща протест до министър-председателя на Румъния за безчинствата на оттеглящите се колонисти. На членовете на комитета се дължи запазването на обществения ред в Силистра до идването на новата българска администрация¹¹.

Признание за ролята на изявените добруджански дейци от страна на българската държава е назначаването с постановление на Министерския съвет от 10 септември 1940 г. на Аспарух Айдемирски и д-р Ив. Пенаков за съветници на генерал-управителя на Добруджанската административна област генерал-лейтенант Георги Попов¹². На 11 септември Аспарух Айдемирски произнася прочувствена реч по българското

радио за ролята на емиграцията в освободителната борба на Добруджа¹³.

След първоначалната еуфория по връщането на Южна Добруджа дейците на ВДРО в Русе преценяват, че тяхната главна цел – освобождението на цяла Добруджа – е все още далеч от реализацията си. Най-добре тези техни настроения са отразени дни по-късно в писмото на Ив. Хаджииванов, написано в качеството му на председател на русенското дружество “Добруджа” и адресирано до министър-председателя и Министерския съвет. В него се изтъква, че “Добруджа е единна и неделима, че тя е люлка на българската държава, че Тутракан, Силистра, Добрич, Балчик, Каварна, Черна вода, Кюстенджа, Бабадаг, Исакча и Тулча са бисери, които векове са красили короните на българските царе”. И малко по-долу с акцент се подчертава: “Ние добре разбираме, че може част от онова, което искаме, да не ни се даде, но ние още по-добре знаем, че онова, което не поискаме, никога не ще ни се даде. Нека не се излагаме на упреците на историята”¹⁴.

В писмото се обръща внимание на правителството върху факта, че безчинствата над българското население от оттеглящите се румънски власти от Южна Добруджа не престават. Напомня се също, че макар за момента обстоятелствата да налагат разделянето на Добруджа, не бива да се забравя, че в северната ѝ част ще останат да живеят българи и занапред ще е необходимо да се защитават националните и гражданските им права срещу денационализаторските опити и срещу колонизацията на чужди етнически елементи от страна на румънската държава. Накрая в писмото се отправя призив към правителството да назначава за чиновници във възвърнатите добруджански територии само кадри от “елита на българската родолюбива интелигенция”¹⁵.

Със създаването на Русенска и Варненска област през лятото на 1941 г.¹⁶ се ускорява процеса на административното

устройване на новоосвободените добруджански околии. На 21 юни умира в Русе дългогодишният добруджански деец и един от ръководителите на ВДРО Ив. Маринополски¹⁷. Великият добруджански събор в Добрич, проведен на 3-5 октомври 1942 г., преустановява официално дейността на легално организираното добруджанско движение в лицето на Съюза "Добруджа"¹⁸. В голяма реч пред събора П. Господинов съзнателно не разграничава заслугите за освобождението на Добруджа на легалното от нелегалното съпротивително движение и на приноса за него на местните от емигрантските дейци¹⁹. В разгорещените дискусии активно участва и Ив. Хаджииванов. Той се обявява против разтурването на добруджанските дружества и настоява отговорните държавни фактори да продължат да работят за освобождението на цяла Добруджа. Накрая в приетата резолюция от събора се възприема компромисната постановка, че политическата дейност на дружествата се прекратява, а се оставя на тях самите да преценят дали да продължат своята културно-просветна и благотворителна дейност²⁰.

Ив. Хаджииванов продължава да подпомага държавната администрация в Русе по организирането на културни прояви и възпоменателни тържества в новоприсъединените добруджански околии²¹. През 1943 г. Ан. Стоянов, Аспарух Айдемирски и Ст. Симеонов за своите заслуги за освобождението на Добруджа са обявени от общинския съвет на Силистра за почетни граждани²². Междувременно Ст. Симеонов вече окончателно се посвещава на полицейската служба²³.

По инициатива на Ив. Хаджииванов се подготвят два списъка на лица, които имат заслуги в националноосвободителното движение на добруджанци или са роднини на загинали в борбата дейци с цел да се ходатайства пред правителството да им бъдат отпуснати народни пенсии и да бъдат наградени с ордени²⁴. Първият включва 60 имена на членове на ВДРО и на симпатизанти, работили в полза на организацията

като предводители на чети и четници, куриери и ятаци, председатели на местни дружества “Добруджа”. Вторият, с добавка от още 17 имена (вписани са в него общо 77 души – б. а.), по всяка вероятност също не е окончателен вариант, защото на гърба му ръкописно, без да са поставени под номер и без да е отбелязано нещо конкретно за дейността им, са добавени имената на Юр. Юрданов от с. Кадъ Къой (днес с. Малък Преславец, Силистренско) и на Митю К. Симеонов от с. Вискъой (с. Царев дол, Тутраканско), а името на Велико Чешмеджиев е задраскано. Почти всички включени в списъците лица са родом от Южна Добруджа, но значителна част от живота си са прекарвали като емигранти, посветили се на освободителното дело на своя роден край²⁵.

В *приложение №2* е предадено съдържанието на първия списък и съответно добавените имена от втория. Върху първия не е отбелязано изрично предназначението му, докато върху втория е посочено - “СПИСЪК НА ДОБРУДЖАНСКИТЕ ДЕЙЦИ, КОИТО ТРЯБВА ДА БЪДАТ ПРЕДСТАВЕНИ ЗА НАГРАДА И ПЕНСИЯ”.

Изглежда, във втория списък Ив. Хаджииванов с още свои близки съратници е уточнявал по-прецизно заслугите на предлаганите за отличия. От друга страна, в него в повечето случаи са избягнати подробностите за конкретната им дейност във ВДРО. Така за самия Ив. Хаджииванов, поставен под №1 и в двата списъка, в първия е отбелязано: “председател на дружество “Добруджа“ и такъв на ВДРО“, а във втория – само “дългогодишен председател на дружество “Добруджа“. Във втория списък, вероятно по политически съображения, след нито едно име не е посочена абревиатурата ВДРО. Освен това във втория списък има промяна на предлаганите отличия за някои лица. За Драган Добрев Райков, Иван Иванов Чапкънов, Крум Попов, Станчо Николов Лайчев, Марин Юрданов, Гатю Рачев, Иван Димитров Йовчев в него е отбелязано, че тези

лица, освен да им се даде народна пенсия, трябва да бъдат отличени и с орден. А за Георги Бобчев вместо орден, по първия списък, във втория се предлага пенсия. За Минчо Върдев вместо пенсия във втория списък се посочва: “да се представи за орден“. За загиналия Григор Попов във втория списък става ясно, че наследник е жена му. В края на втория списък се вижда, че са включени допълнително и няколко лица от Добрич и Варненско.

Като четници са вписани 20 души. Стефан Боздуганов, Стайко Колев са посочени като “началник на чета”, а Петър Белчев от с. Зафирово, Тутраканско и запасният офицер от Исперих Петър Енчев – само като четници. Както бе посочено в изложението по-напред, в началото на 30-те години Петър Белчев е определен от Русенския окръжен войвода Ст. Боздуганов за кубратски околийски войвода. Петър Енчев също заема важно място в четническия апарат на организацията. Той е определен от Боздуганов за исперихски околийски войвода. Стайко Колев от Добрич, който е емигрирал във Варна, също е известен като един от дългогодишните войводи на ВДРО. Към пряко ангажираните с четническия апарат следва да се отнесат и Слави Алексиев, Драган Добрев Райков от с. Ястребна, Дуловско, който е “раняван в сражения”, но не е отбелязан като четник, а вероятно и убитият на 15 август 1940 г. Иван Господинов от с. Зафирово, Тутраканско.

Като членове на ВДРО са отбелязани 8 души, от които двама са били ятаци, а един – Атанас Костов от Балчик, е изпълнявал и функциите на председател на местното дружество “Добруджа”. Като членове на комитетите на организацията са посочени четирима, от които един е бил и ятак. Квалифицирани като “ятаци и куриери” са девет души, само “ятак” – трима и само “куриер” – трима.

В качеството си на председатели на местни дружества “Добруджа” са посочени трима души, един секретар и един

знаменосец на русенското добруджанско дружество. Интересно е да се отбележи, че името на дългогодишния председател на русенското дружество “Добруджа”, основател и член на първия и втория ЦК на ВДРО Иван Маринополски, се споменава едва под № 63 във втория списък във връзка с отпускане на пенсия и награждаване с орден на неговите наследници. Очевидно мъртвите бързо се забравят, но това обстоятелство дава възможност по-точно да се датира съставянето на списъците. Като се има предвид, че Маринополски е починал на 21 юни 1941 г., вероятно това е станало в навечерието на Великия добруджански събор в началото на октомври 1942 г. или малко по-късно, когато бившите ръководни дейци на ВДРО са преценили, че политическата обстановка е благоприятна за нова интервенция по този повод пред правителството.

С ръководни функции във ВДРО са посочени само Ив. Хаджииванов и Сл. Алексиев, за когото е добавено, че е основател на организацията. А че са лежали в затвора заради своята съпричастност към дейността на организацията, е отбелязано за трима души. В първия списък за отпускане на народна пенсия и отличаване с ордени са предложени 12 души, само за народна пенсия – 38, а само за ордени – 10. Във втория списък за народна пенсия и ордени са предложени 20 души, само за пенсия – 34, само за орден – 19, а срещу четири имена е пропуснато да се отбележи за каква награда се предлагат. За съжаление, няколко са и вписаните имена, срещу които не е отбелязана никаква конкретна дейност.

Въпреки че в списъците не са посочени прецизно селищата, в които лицата са развивали своята дейност в полза на ВДРО, а безспорно е, че са пропуснати още много други, все пак може да се очертае една макар и условна схема на разклоненията на организацията. Съдържащата се информация в тях показва, че се отчитат заслугите поне на някои дейци от комитетите в Силистра, Тутракан и с. Брестовене. Освен изявилите

се четници от много селища от двете страни по българо-румънската граница е имало заслужили членове на местните организации на ВДРО в Силистра, Балчик, с. Божурово, Кубратско, с. Милетич и с. Бабук, Силистренско, с. Звънарци, Кубратско, с. Калипетрово, Силистренско. Прави впечатление обаче, че в списъците няма посочени отличени лица от селища в Северна Добруджа, а там поне през първите години на своята дейност ВДРО е имала свои организации. Изглежда, оставането на тази част от областта под румънско управление е причината дейците на ЦК на организацията в Русе да премълчат за техния принос в националноосвободителните борби на добруджанци.

След установяването на ОФ-власт у нас Ст. Симеонов е арестуван и на 25 февруари 1945 г. е осъден от Народния съд на смърт за участието му в убийства на нелегални функционери от съпротивата и техните ятаци²⁶. Подобна е и съдбата на Ив. Хаджииванов. Той “изчезнал безследно” на 30 септември 1944 г.²⁷ Едва на 30 март 1945 г. II-ят Състав на Народния съд в Русенската област го осъжда на доживотен строг тъмничен затвор и 20 хил. лв. глоба за това, че като член на Дружеството на запасните офицери е поощрявал властите към “безмилостно преследване на партизаните и комунистите и към пълното им унищожаване”²⁸. Така завършват живота си едни от най-активните функционери на ВДРО, играли важна роля в ръководството и дейността на организацията през цялото време на съществуването ѝ в периода между двете световни войни.

Интересни сведения за Ив. Хаджииванов за периода 9-30 септември 1944 г. се съдържат в Протокол №14 от заседанието на Областния комитет на ОФ в Русе, състояло се на 8 декември с.г., когато той вече не е между живите. На това заседание присъстват: д-р Димитър Хаджиев, председател на Областния комитет на ОФ и член на общинската управа, бивш областен управител от квотата на Работническата партия (РП); кметът

Руско Попхристов, също от РП; бившият кмет д-р Никола Ковачев, от БРСДП; представители на останалите партии, влизащи в състава на ОФ - БЗНС и “Звено”. Доклад изнася началникът на Държавна сигурност в града Николай Спасов. Той прави констатацията, че в Русенска област “фашизмът след първия зашеметителен удар се окопитил и стъпил на краката си”. Създадена била конспиративна организация и като член на областния ѝ комитет фигурирало името на Ив. Хаджииванов. Тази организация водела активна борба срещу ОФ и подготвяла терористични акции. Извършени били 712 ареста, от които били освободени 365 души, а починали по време на следствието и убити при опит за бягство – общо 5 души.

Според показанията на адвоката Венелин Кадемов, също член на организацията, двамата с Ив. Хаджииванов решили да започнат борба срещу новата власт, като призовават симпатизантите си да навлязат в ОФ-партиите и да образуват бойни ядра в тях. За подобни уговорки с Ив. Хаджииванов се споменава и в показанията на “други конспиратори” – адвоката Георги Теодосиев и зъболекаря Любен Абаджиев. Началникът на Държавна сигурност докладва още за признанието на Хаджииванов, че предложил на Теодосиев да образува организация на ВДРО в БЗНС и така “конспираторите” да могат да проникнат в структурите на ОФ и местните органи на властта.

Не е сериозно да се допусне, че един бивш дружинен командир от Първата световна война и организатор на нелегалните чети на ВДРО може да мисли за сваляне на властта на ОФ в присъствието на Червената армия в България. А и каква ли нелегална дейност би могъл реално да осъществи той за десетина дни до арестуването му?!

От присъстващите на заседанието единствен полковник Прокопиев от “Звено” се осмелява да се усъмни в съществуването на конспиративна организация. Той я нарича “детска работа”, като отбелязва, че хипотетичните заговорници нито са

имали достатъчно оръжие, нито биха могли да се снабдят с такава²⁹. Най-вероятната причина за убийството на Ив. Хадживанов е неговото остро противопоставяне на левицата в Добруджанското движение.

За новата ОФ-власт Добруджанският въпрос остава в миналото и тя счита заслужилите дейци на ВДРО за едни от своите най-опасни противници. Приштитият етикет на организацията като “националистическа” и “фашистка” от страна на левицата в добруджанското движение, е достатъчен аргумент за предприетите сурови репресивни мерки срещу нейните изтъкнати функционери. Елиминирането им от обществения живот се разглежда като належаща необходимост на политическия момент.

Бележки

¹ДА-Русе, ЧП №764, с. 107-109; *Народна борба, Русе, №3025, 8 септември 1940.*

²Мир, №12031, 8 септември 1940; **Бешков, Л.** *Добруджа през вековете. Добрич, 1999, с. 278.*

³Народна борба, №3026, 9 септември 1940.

⁴Последни новини, Варна, №76, 8 септември 1940.

⁵Варненска поща, №7822, 20 септември 1940.

⁶Шуменски общински вестни, Шумен, №36, 17 септември 1940.

⁷Зора, №6384, 22 септември 1940.

⁸**Бойчев, П.** *Посрещането на освободителните войски в Тутракан на 21 септември 1940. – В: 50 години от освобождението на Южна Добруджа. Сборник изследвания. Тутракан, 1991, с. 30 и сл.*

⁹**Тодоров, П.** *Крайовският договор и епилогът на Добруджанската революционна организация. – В: 50 години от възвръщането на Южна Добруджа..., с. 100.*

¹⁰**Радев, В.** *Посрещането на българските власти и войски в Силистра през есента на 1940 г. – В: 50 години от възвръщането на Южна Добруджа..., с. 104 и сл.*

¹¹*Черно море, Варна, №50, 22 септември 1940; Варненска поща, Варна, №7827, 26 септември 1940.*

¹²**Милачков, В.** *Обществената активност на добруджанските дейци след 1940 г. – История на Добруджа. Т. 4. В. Търново, 2007, 582-583.*

¹³**Милачков, В.** *Бележки на добруджанския деец Аспарух Айдемирски за осъждането му от Народния съд 1944-1945. – В: Добруджа, 1992, №9, с. 302.*

¹⁴*ДА-Русе, ЧП №1107, л. 42-43.*

¹⁵*Пак там, л. 43. Трябва да се отбележи обаче, че след първоначалната еуфория от възвръщането на Южна Добруджа към България се чуват трезви гласове по отношение на сключения договор в Крайова и сред народните представители в Народното събрание. В много изказвания на парламентаристи проличава загриженост за нашите сънародници, които са принудени да напуснат домовете си и насилствено да се преселят в България, обезбългарявайки по този начин Северна Добруджа. Други изтъкват тежкото финансово бреме, което се стоварва на българската държава по договореностите в Крайова. – Виж по-подробно за това: Ст. дн. на XXV ОНС I Изв. с., с. 33 и сл.*

¹⁶*Държавен вестник, №164, 29 юли 1941.*

¹⁷*Народна борба, №3306, 22 юни 1941.*

¹⁸**Тодоров, П.** *Освободителните борби на Добруджа. Добруджанската революционна организация 1925-1940. С., 1992, с. 349.*

¹⁹**Господинов, П.** *Добруджанското движение. Идейни постижения и борби. (Слово произнесено на Великия добруджански събор, заседавал на 3-5 октомври 1942 г. в гр. Добрич). Добрич, 1943, 20-21.*

²⁰**Милачков, В.** *Обществената активност на добруджанските дейци.....*, с. 585.

²¹**Бърчева, М.** *Русенската общественост и връщането на Южна Добруджа към България.* – В: *Алманах за историята на Русе. Т. 4. Русе, 2002, с. 53.*

²²**Милачков, В.** *Цит. съч., с. 590; Същият: Отпускане на пенсии на заслужили добруджански дейци след възвръщането на Южна Добруджа към България.* – В: *Добруджа, 1996, №13, с. 180.*

²³*Виж по-подробно за биографията на Ст. Симеонов: Радков, Ив. Цит. съч., с. 158-174.*

²⁴*ДА-Русе, ЧП №1107, л. 39. В началото на месец октомври 1940 г., след окончателното заемане на Южна Добруджа от българските войски, цар Борис III награждава членове на правителството, председателството на Народното събрание, участници в българо-румънските преговори, добруджански дейци, учени, писатели, свързани с Добруджа. Сред отличените са проф. М. Арнаудов, Ст. Чилингиров, Дора Габе и създателите на химна “О, добруджански край” - поетът Любомир Бобевски и композиторът Александър Кръстев.*

На 18 март 1942 г. XXV Обикновено народно събрание гласува Закон за отпускане на народни пенсии на заслужили лица. Отпуснати са на 62 съпруги, деца или родители на загинали при масови или единични убийства.

На 27 януари 1943 г. Народното събрание приема Закон за отпускане на народни пенсии на особено заслужили в освободителните борби дейци. Законът изключва привържениците на Комунистическата партия. От 11 до 25 август 1943 г. комисията за народните пенсии в 9 заседания разглежда 401 от постъпилите чрез областните директори молби на просители за народни пенсии. Въз основа на чл.9 от Закона дава мнение на 210 от тях да се отпусне народна пенсия. На 124 тя признава правото да получават пенсия, след като бъдат

налице всички условия, предвидени в закона, а 67 молби комисията оставя без последствие, като не отговарят на условията. В списъците на лицата от трите категории няма много известни имена от добруджанските среди, но по произход около 50 души от първия списък и около 20 души от втория са от Североизточна България. Министерският съвет одобрява решението на комисията с постановление, което не подлежи на обнародване в Държавен вестник, явно поради деликатния характер на материята.-Виж: **Милачков, В.** Цит. съч., с. 179 и сл. Законът за отпускане на народни пенсии е отменен с Наредба-закон от 29 декември 1944 г. Държавни пенсии се предвиждат само за поборниците до Първата световна война. – Държавен вестник, №4, 5 януари 1945.

²⁵Личен архив на Иван Хаджииванов; ДА-Русе, ЧП №1107, л. 39.

²⁶**Радков, Ив.** Цит. съч., с. 171.

²⁷ДА-Русе, ЧП №1107, л. 50.

²⁸ Пак там, л. 48.

²⁹Личен архив на Иван Хаджииванов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Процесът по създаването на ВДРО протича в труден момент, когато след Деветоюнския преврат от 1923 г. България е изправена на прага на гражданска война, а перспективата за разрешаването на Добруджанския въпрос изглежда твърде неясна от гледна точка на наложилото се статукво във Версайска Европа. Постигнатият временен компромис в нейното ръководство между привържениците на Демократическия сговор и Военния съюз, от една страна, и комунистите, от друга, се оказва твърде нетраен. Тази симбиоза между десницата и левицата продължава около две години (от лятото на 1923 до есента на 1925 г.) и маркира първия период от развитието на организацията. Първоначалното единодействие на десницата и левицата е насочено към изолиране на автономисткото течение в емигрантското добруджанско движение, но създава условия за двойственост в изграждането и ръководството на структурите на организацията. Както комунистите, така и сговористите се надяват в скоро време да поставят ВДРО под своето идейно и политическо влияние. В това отношение по-настоятелни са комунистите. Причината за това е курсът на ръководството на БКП към продължаване на подготовката за ново въоръжено въстание срещу сговористкото управление. Комфракционната дейност на комунистите разбива привидното единство на ВДРО. Изповядваната от тях интернационалистическа позиция, продиктувана от Коминтерновските постановки, ги отдалечава все повече от заявените цели на Добруджанското движение.

Въпреки специфичното политическо раздвоение в първите години на своето съществуване ВДРО успява да разгърне

четнически апарат, който за кратко време респектира криминалните банди в областта. Изгражда също значителен брой нелегални структури в пограничната зона и на територията на Добруджа.

Но комунистите убедили се, че отвътре няма да могат да овладеят организацията, от есента на 1925 г. създават във Виена своя структура – ДРО. От друга страна, сговористите и техните привърженици кроят планове как да елиминират комунистическото влияние в организацията и засилват връзките си с управляващите. Борбата между двата политически полюса в ЦК на ВДРО и в местните организации наближава своята кулминация. Въпреки това до лятото на 1926 г., макар формално, ВДРО запазва привидно единството си. Староселският инцидент от началото на юли, предизвикал международни дипломатически усложнения за България, и убийството на Дочо Михайлов в края на август окончателно разделят пътищата на левите и десните.

През втората половина на 20-те години настъпва период на “затишие” в четническите акции на ВДРО. В ръководството й вече няма комунисти, но взетите по-сериозни мерки от българското правителство за прекратяване на четническите акции принуждават останалите ръководни функционери от десницата да променят тактиката и да се ориентират към легалните форми на борба. В централата на ВДРО в Русе десницата затвърждава доминиращите си позиции в местното добруджанско дружество. Дори нейният председател Иван Хаджииванов с гласовете на добруджанските емигранти успява да стане общински съветник.

Краят на 20-те и началото на 30-те години бележат нов етап в развитието на ВДРО, свързан с ориентация отново към четническа пропаганда на българската национална кауза в Добруджа. Предвид на необходимостта от работещ координационен орган при извършването на тази дейност и поради

обстоятелството, че формираният през лятото на 1923 г. ЦК отдавна вече не функционира в своя първоначален състав, през 1929 или 1930 г. е кооптиран нов състав на ЦК. Сигурно неговите акции са подпомагани и от бившите ръководни функционери в организацията, които имат авторитет и връзки в управляващите среди. Едновременно с това продължава да се води идейна и пропагандна борба между привържениците на ВДРО и пролевичарските организации на ДРО по места.

Подновяването на преговорите между България и Румъния по неразрешените въпроси между двете страни дават макар и крехки надежди за подобряване на положението на българите в Добруджа. Но правителството на Народния блок взема сериозни полицейски мерки срещу най-активните четнически организатори на ВДРО. Те са арестувани и интернирани във вътрешността на страната. Деветнадесетомейският преврат от 1934 г. и последвалото разтурване на националноосвободителните организации в страната слагат окончателно край на възможностите на ВДРО да осъществява организирана четническа пропаганда в Добруджа. В резултат на това през втората половина на 30-те години тя и нейното ръководство изпадат в латентно състояние.

През тези години протича процес на по-тясно сътрудничество на нелегалните структури на организацията в Добруджа с тайните служби на българската полиция и военното разузнаване. Отбелязват се само отделни случаи на четнически акции, които оставят впечатление за липса на обща координация и се извършват най-вероятно по инициатива на отделни войводи. През същия период левичарската ДРО, следвайки догматичните инструкции на Коминтерна по националния въпрос, почти напълно се дискредитира пред патриотично настроената българска общественост и губи влиянието си сред добруджанци. За сметка на това ВДРО успява до голяма степен да съхрани своите структури в областта. Някои от техните чле-

нове с помощта на тайните български служби извършват ефекти наказателни акции срещу най-изявените притеснители на българското население. В навечерието на възвръщането на Южна Добруджа към България централата на ВДРО отново проявява активност. Тя изпраща в района на Силистра добре въоръжена чета с радиостанция за защита на местното население от насилията на изселващите се колонисти.

Изразеното недоволство от ръководството на ВДРО към клаузите на Крайовския договор, които оставят Северна Добруджа в пределите на Румъния, се дължи на желанието му да бъдат отстоявани от правителството ясно и категорично, основателните български претенции по отношение на цяла Добруджа. Изтъкнатите дейци на организацията дават значим принос за ускоряване процеса на интеграция на Добруджанския регион към българската държава.

Трябва да се отбележи, че през целия период от съществуването на ВДРО неговите дейци участват активно и в легалното Добруджанско движение. Легалната организация на добруджанци винаги е оказвала по-голямо или по-малко влияние върху насоките на тяхната дейност.

Погледнато в историческа ретроспекция, позицията на ВДРО по Добруджанския въпрос е в много голяма степен издържана. Възвръщането на Южна Добруджа към България през есента на 1940 г., независимо от благоприятната външнополитическа обстановка, се дължи преди всичко на умелата дипломация на българската държава. Оказват се прави дейците на ВДРО в стремежа си да не се отклоняват от националния принцип. В съзвучие с този принцип е четническата и легалната пропагандата, която води ръководената от тях организация между двете световни войни сред потиснатото българско население в Добруджа, сред добруджанската емиграция и българската общественост.

СЪКРАЩЕНИЯ

АМВР – Архив на Министерството на вътрешните работи
БКП – Българска комунистическа партия
ВДК – Върховен добруджански комитет
ВДРО – Вътрешна добруджанска революционна организация
ВДС – Висш добруджански съвет
ВУК – Върховен управителен комитет
ГСУ ИК – Годишник на Софийския университет (Идеологически катедри)
ДА – Държавен архив
ДАК – Добруджански акционен комитет
ДВИА – Държавен военноисторически архив
ДЖС – Добруджански женски съюз
ДМС – Добруджански младежки съюз
ДРК – Добруджански революционен комитет
ДРО – Добруджанска революционна организация
ИМ – Исторически музей
ОФ – Отечествен фронт
РП – Работническа партия
ЦДА на РБ – Централен архив на Република България
ЦДАК – Централен добруджански акционен комитет
ЦДНС – Централен добруджански народен съвет
ЦДРК – Централен добруджански революционен комитет
ЧК – Чрезвычайна комисия

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение №1

ПЛАН ЗА НЕОБХОДИМОТО ПО КОМПЛЕКТУВАНЕТО НА ЕДНА ДОБРУДЖАНСКА РЕВОЛЮЦИОННА САМОСТОЯТЕЛНА ЛЕТЯЩА ГРУПА – СЪСТАВ ОТ 20 ЧЕЛОВЕКА

април 1932 г., Шумен

Наставления по действията на бойната група

I.

Основен принцип

(по п[ункт] 7 от Временното положение – цел и действия)

1. Предвид предстоящите действия от бойната [група] и действия не обоснова[ва]щи се на никакво международно право или установени парламентарни закони, то общо групите като поемат тежката отговорност пред съвест и човечност, пред историята на племето, с тяхното съзнание, че те изпълняват един свещен дълг към род и родина, действия обосновани вред [от] природното право – самосъхранението. “В името на високый народен принцип...“ издават свои повели, като се придържат в ония неписани закони изградени върху хайдушките тра-

диции, градени през епохата на петстотин годишното робство – “строги, неумолими, но безпристрастни и справедливи“.

Нека тоя принцип дълбоко залегне в съзнанието на всички настоящи и бъдещи борци като ръководни начала в действията [им], за да се разчита на пълен успех в предприетото дело.

II.

По действията на групата

2. Водителя[т] е фактически началник – разпоредител комуто са подчинени всички членове от групите.

Негови помощници и съветници са н[ачални]ци[те] на подгрупи и н[ачални]ци[те] на [...]*. При предстоящи сериозни действия водителя[т] може да свика съвет и след добре обмислен и осмислен план, привежда се в изпълнение – вземат решение, като се действа смело и тактично.

3. Бойната група, да се стреми за създаване връзки с всички населени пунктове из революц[ионната] зона, като се успокоява и обнадеждава населението, посветява се в целите на групата, повдига и създава борчески дух, като подканя към масови организираня и пр.

4. Влиза в[ъв] връзка с местните организации или с комитети гдето има из революц[ионната] зона, приема за изпълнение решения[та] на последните, като се вслушва в исканията и нуждите им. Също оказва и нужното съдействие при [...].

5. Също се вслушва в желанието и нуждите на неорганизираното население – гдето няма организация или комитет, приема на изпълнение решенията на повече от 5 лица – жители на дадена местност.

* Неразчетена дума (или израз)

6. Предупреждават се жителите на всички селища, предимно турските такива, за последствията от издайничества, предателство, враждебност, или, ако би [се] опълчил някой от последните с оръжие против действията на групата.

III.

По движението на групата

7. Бойната група се движи без определен маршрут. Заминава за там, гдето се окаже нужда. При спешен случай прави усилен маршове при места гдето позволява дневното движение.

8. Винаги да се движи предпазливо и тайно, по възможност нощно време. Да се отбягват дневните срещи без нужда с когото и да било.

9. В[ъв] време на движение, винаги да има предна охрана – патрул тройка на разстояние не повече от 80-100 крачки, а следващите се движат пръснато по двойки или тройки.

10. Траекторията следва най-[...]. При случай, когато групата ще има или ще предстоят известни операции, то траекторията се определя самостоятелно, като се оттегля в безопасно място по предварително уговаряне с водителя, гдето става завръщане на групата или [на] друго [такова] наречено [място].

11. В[ъв] време на движение, ако патрула се натъкне на нощни засади или други случайности, то винаги всички следващи бойци залягат, като в никой случай последните не откриват огън. Според случая, само патрулът може с няколко вистрела да задържи противника с цел да се узнае силата на последния, чрез ако той – противника открие огън, и ако се окаже числеността на силата му, с разчет сломяването, - то всички останали от групата се пръскат в[ъв] верига на подгрупи – ляво – дясно, при даден общ сигнал се открива огън или атакуват.

12. В престрелка с редовна войска, ако попаднат пленени такива, след надлежно обезоръжаване се освобождават не проявилите се в своеволия и пр., а на ранени[те] се дава първа медицинска помощ, като при тежко ранении[те] не [в] състояние да вървят, ако обстоятелствата позволяват се намира[т] превозни средства, с които се отправят за най-близката болница.

13. При нараняване боец от групата, до оздравяване[тому] последната се оттегля на почивка за известно време, ако ли нуждата налага продължително лекуване, [той] незабавно се изпраща в болница извън пределите на революц[онната] зона.

IV.

Откриване огън

14. В никой случай, да не се открива огън против движеща се редовна войска, отделение или войник, без да имат намерение или цел за преследване.

По заповед

15. Против редовна войска, отделение или войник, се открива огън само за самоотбрана, ако [групата] бъде нападната или с цел за нападение.

16. Против редовна войска, отделение или войник, [се] открива огън при нужда за отнемане арестувани лица и то само в[ъв] връзка с обща революц[ионна] акция.

17. При случай за поставяне под респект на известно положение в дадена местност и то, ако нуждата наложи.

18. При всички случаи на изпълнение смъртни наказания.

19. Против жандармерийски отряди или отделни такива с цел за преследване. Потеря, или провинени такива в своеволия – всякога и всякъде – огън!

20. Против – отряд, група, потеря, членове от потеря или някой друг с оръжие в ръце, с явната цел, да торможат населението или [за] преследване [на] групата – всякъде и всякога – огън!

21. Освен случаите предвидени в горните пунктове, всеки член или орган на групата открива огън без заповед всякога и всякъде в следните случаи:

1. За самоотбрана.

2. Против едно или две лица въоръжени с явната цел за преследване.

3. И в[ъв] всички случаи предвидени в п[ункт] 16.

V.

По бивак и квартира

22. За дълги почивки винаги да се предпочитат добри и прикрити места като гори и скали и пр.

В[ъв] време на бивак да се има грижата за добрата охрана, особено след умора. Освен страничните охранения, то при спящите да има по един или двама бодри.

23. През време на почивките, бойците да не се разхвърлят, а при спане, остават запасани с [...] поясно снаряжение, като раници или торби под главите, всичко друго до главите, а пушките винаги в ръце.

24. Да се отбягват нощувания – квартируване по селищата, по домове и др., освен в крайни случаи при нужда.

25. Когато нуждата наложи днелуване в домове на повече от тройка, то за всяка тройка се разпределя отделна квартира, без знанието на домакините. [При] разположението на останалите тройки обаче, се създават връзки [между тях] чрез доверени лица и то само при нужда.

26. В случай на предателство на тройка в квартира последната държи отбранително положение до известно време

6-7 часа, а зиме до 4-5 часа сл[ед] обед, след което време минава в нападателни действия.

При случай на квартирующа друга тройка в същото селище, то след даден общ сигнал, предприема се атакуване от останалите неиздадени групички, и то само след горе указаното време, а при малочислен противник, може да действуват [във] всяко време или когато пък положението на обсадените е застрашено.

27. Когато групата бъде нападната в бивак според случая, действува се отбранително или контранападателно.

28. Винаги да се полагат всички усилия за прибиране на ранени или убити бойци.

VI.

Прехрана

29. Началник[ът] на транспорта се грижи [за прехраната] на цялата група, като там гдето обстановката и условията позволяват се готви топла храна.

30. За набавяне необходимите провизии, началник[ът] на транспорта при нужда изисква от бойци[те] за доставяне, или пък [от] всеки [четник] продукти [да се доставят в групата и [да се] предават [в] транспорта за готвене.

31. Винаги когато ще се предприемат пр[еходи] се [...] нужния запас от провизии.

В[ъв] време на движение да се способства за дирене [на] храна, вода и други, само в изключителни случаи.

32. Да се има за принцип: 1. Всичко взето се заплаща; 2. От заможни се взема, но по ред – според случая; 3. От неприятели враждебно настроени се взема на сила и при дадени случаи на нужда.

33. Всички средства по прехраната и отчетниците по бюджета на групата [...], положения за цели и движение на бойната група.

VII.

По бюджета на групата

34. Апелира се към всички жители за подкрепа, а там гдето доброволно е [...] налага годишен данък на селища, други на отделни лица [...].

35. Там гдето това не се изпълни доброволно дава се съгласно п[ункт]... [срок] от време [...].

36. В случаите показани в п[ункт] 27-ий [...] за цел и действия на групата. Изземва се в даден случай.

VIII.

По книговодство и писмоводство

37. За водене тайно писмоводство [...] или дори с няколко ключа, като извън революц[ионната] зона с комитета намиращ [се във] връзка, се води с ключ I, а с организации и комитети из революц[ионната] зона – ключ II. Също и по комитета – водими с по-важните обстоятелства и тайни и да шифроват по ключ I.

В случай на предателство и [...] поменатите ключ-шифрове [...] се сменят.

38. В дневника се вписват всички промени в групата – за всеки ден поотделно – движение, положението през деня, отличающи [...] всички събития, като престрелка, нападения, [...] писани писма, получени протоколи за приходи-разходи и др.

Дневните пощи се водят по дати и годината, например на 23 август 1933 г. така: №23/8-33 и следват на датата за всяка промяна [...].

39. В приходно-разходната книга се вписват приходи и разходи от дневника по дата.

IX.
По санитарната част

40. При почивки или при всеки даден случай бойците от групата да се почиват, измиват, посресват, избърсват – винаги да са спретнати и чисти. Особено внимание да се обръща за по-честото измиване на краката, като подбити и разранени крака след измиване да се намазват с [...] йод, а против [...] и лоша миризма след измиване да се намазват с [...] формалин и то само през дългите престои – почивки това последното.

41. При заболяване или нараняване, първа медицинска помощ [се дава] от разполагащите към групата медикаменти и др. – в съображения с п[ункт] 13 от настоящия [правилник].

42. Първа медицинска помощ се дава от [...] в селата при нужда на всеки без разлика на положение или поведение – неприятел или от мирното население, стига да не се е провинил в[ъв] време на [...] против четниците и действията на бойната група.

Приложение към обр[азец] I
“Плана” по забележка 1.

Указание по “Плана” за сформироване и пр.

I. Сформироване

Съставът на групата да бъде сформирован с оглед – по възможност от всяка околия или районни пунктове по революционната зона – Добруджа, бройките да изхождат или [се] разпределят пропорционално. Това се налага от нуждата – по необходимост на улеснение действията и движението на групата в много добре познати местности, при все да е снабдена и разполага с необходимите спомагателни уреди и пособия като напр[имер] географически карти, компаси и пр.

I.
II. Облекло

Форма еднообразна от тъмно сив шинелен плат.

1. Каскети: модел български. Трудовашки шапки или каски: обикновени, бойни, военни. Или калпаци: обикновени, само че еднообразни.

2. Куртки: полушинел – модел; без никаква разлика. Военен шинел на дължина колкото на куртка. Яката добре приспособена за затворена и отворена. Ръкави дълги заобърнати. От зад гърба с коланче с по две здраво защити копчета. Без джобове. От страни в ляво и дясно на долната част външни страни – на височина 15% и дължина 20% обшито с мушама за предпазване [...].

3. Панталони: обикновени, военни, с по 2 джоба; страничен джоб за часовник и копчета за презрамки.

4. Пелерина: модел сукнена, военна-офицерска, с яка и качулка; отпред с процепки за ръце. Дължината от 120 до 140 см, или да достига до половината на свирките под колената на всеки боец.

Подплатени с непромокаем плат, за да се приспособява за атмосферни промени. Например през дъждовно време да се обръща непромокаемата част от вън.

Забележка: Поменатите облекла в п[ункт] п[ункт] 1, 2, 3 и 4 да са по кройка – прогонена за всеки отделно.

5. Навуца: обикновени, бели, селска тъкан.

6. Цървули: обикновени – аргас, по специална поръчка, като в предната част и [...] да са доста дълбоки и след ушиване окастрени. Гумени цървули безусловно да не се употребяват от ред съображения.

7. Върви черни: обикновени по 4 ката, дължина колкото лично добре да се пристегнат и опашат краката, по метра от 12 до 16 едната на 4.

8. Допълнителни: Следващите в № №8, 9, 10, 11 и 12 да са еднообразни.

III. Въоръжение

1. Знаме: размер 30 на 50 см от цял копирен плат; 2 плата от едната страна; венец в средната мъртва глава [...] в долната част на венеца с [...] букви “Нищо нам – Всичко [...]“. От другата страна, с едри букви на длъж “Добруджа“, изработена добре с бродерия – сърма.

След това прилепени двата плата като [на] присъединителната част се поставя лента от същия плат на ресни, завързва се чрез чер шнур на [...] като краищата на шнура да не обвиват повече от 15-20 см. Също и поменатите ресни в долната част.

2. Пушка: бойна, дълга “Манлихер“, обикновена, военна, на която се прикрепва знамето.

3. Карабини: бойни “Манлихери“, обикновени, военни.

4. Ножове: обикновени, военни.

5. Пистолети: обикновени, сист[ема] “Парабелум“, военни.

6. Пистолети: за ракети, обикнов[ени], военни.

7. Динам[ит]о експлозив: обикновен военен, с необходимия кабел и взрив. Нужно при саботажи за миниране. Да се подготви лице за начина на действие. Това е от голяма необходимост за целта.

Носенето му е показано в “Плана“ – разпределен в[ъв] II-та подгрупа от II боец, обаче това може да се [...] като носенето с необходимите материали – кабел и взрив се натовари на резервни лица – извън личния състав, при нужда 1, 2 и 3 лица, които се прикомандировават към щаб-полска[та] канцелария, а при нужда за действие с последното, се прикомандировават временно към подгрупите назначени за целите, като при това поменатите, боеца от II подгрупа се освобождава и

се подсилва с друго въоръжение. Изобщо подгрупите да са свободни от излишния товар, за да имат възможност за лек и свободен маньовър.

8. Патрони: бойни по 200 на боец, като по една част се носят лично, а останалата резерв. (План-разпределението).

9. Патрони за пистолет “Парабеллум“ по 100, като за лично носене по 50 – останалите – резерв.

10. Бомби: показаното в поредни №№10 и 11 – бомби по 6 на боец – за лично носене и в резерв.

11. Ракети: показаните в поредни №№12 и 13 – ракети по 6 на боец, – за лично носене и резерв (по план-разпределението).

12. Ножове-ками. Тъй като допустимо е щото нуждата да наложи “екзекуции“, за които е необходимо според обстоятелствата за преобличане в облекло – нагаждане според условията, то в такива случаи, лицата предназначени за целта, се въоръжават с носимите от групата – пистолети, ножове, ками, боми и пр.

13. Ножове: обикновени за общо употребление – разни големини, които се носят запъхнати в навуцата, а тоже и поменатите в горния пункт при носене в групата.

14. Показаното в “План-разпределението“ най-долу графата “Резерва“, всичко това се разделя на две равни части и се носи на товар върху два коня показани в графата “Траспорт“ пореден №1 – коне товарни, от гдето при нужда се попълва или подменя личното въоръжение.

Плюс показаната резерва в “План-разпределението“ групата да разчита [...] дълбоки резерви от бойни припаси в графата “Въоръжение“, поредни №№ от 2 до 6, а най-вече на №№8 до 13.

IV. Снаражение

1. Поясоци: обикновени, военни.
2. Поясни паласки: обикновени, военни, малки кавалерийски по 2 наедно пришити, по за 10 патрона едната, като на средата [има] по една гривна за прикачване презрамки или раницови ремъци – на боец по 2 тройки.
3. Презраменни паласки: обикновени, военни.
4. Презраменни каишки: обикновени, военни.
Забележка: носящите раници не носят презраменни каишки.
5. Ремъци за пушки: обикновени, военни.
6. [Кани] за ножове: обикновени, военни.
7. Чанти брезентови: за провизия (може да се заменят с раници туристически или военни, обикновени), но по необходимост, бойците носящи походната канцелария, медикаменти и динамито експлозива, да са с раници, а останалите с чанти. Размер на последните: да побират провизии за три дни. Вътрешността да е разпределена на две.
8. Чанта за походна канцелария: размер за побиране – описаното в приложението към “Плана“ II забележка пор[еден] №8 – с надлежното разпределение отвътре.
9. Чанта за медикаменти и пр. – размер, също по пор[еден] №9.
10. Чанта за географически карти: обикновена, военна.
11. Манерки за вода: обикновени, военни.
12. Канчета за вода: обикновени, военни.
13. Бинокли: обикновени, военни – артилерийски.
14. Компаси: обикновени, военни.
15. Тръба бойна: обикновена, военна – кавалерийска [...].
16. Рогове сигнални: обикновени, ловджийски.
17. Свирки свистющи: всичко броя 6, от които 1 за групата с дебел звук, 3 за подгрупите с[ъс] среден звук, 2 за тройките с тънък звук.

18. Кирко-брадви: обикновени, военни [...].
 19. Лопатки: обикновени, военни [...].
 20. Куки за качване по стълбове скътаеми: от стомана, дебелина 1 см [...].
 21. Протривателни върви: обикновени, военни.
 22. Отверки: обикновени, за развинтоване.
 23. Ножовки: обикновени за рязане [на] желязо.
 24. Пили железни: обикновени, без дръжка.
 25. Клещи-гарга: за рязане на кабел.
- Забележка:* Показаното в “Плана-разпределение” по-ред[ен] №№23 и 24 [...].
- Забележка II:* Също в товара на II [...] в една от брезентовите [...] графата “Транспорт“ [...] поставят шило сарашко с конци и др. дреболии за нужда на групата.

V. Транспорт

1. Конете: товарни, два или три, според нуждата.
2. Самари: за предпочитане обикновени, като се приспособят и на двата [...] за прикрепване.
3. Бурета: за вода, плоски, елипсовидни, около по 25 литра с канелки.
4. Дисаги: козинови, големи, да побират за 5 дни общо за групата или [...] 100 кг храна [в] двете торби.
5. Казанче: походно, обикновено, военно, а [...] капак с вместимост около 20 литра.
6. Брезенти: от два плата същити по 2.
7. Кожи: парафинови – обикновени, военни.
8. Вилица: дебелина 1 – 1,5 см, дължина [...].
9. Лъжица: обикновена за супа.
10. Торби: [...], обикнов[ени], [...].
11. Торбички: брезентови – широч[ина] 25-30 см, дължина [...], нужни за разни дребни [...].

12. Лъжици: обикнов[ени], металически за хранене.
13. Тави: алуминиеви с вместимост [...], да служат за разсипване.
14. Покривки: за коне, одеала или черги [...] под самарите вместо [...].

VI. Щаб-полска канцелария

Точно по описаното в приложението [...] по забележка II.

VII. Медикаменти и др. (Също)

Добре би било, дори по възможност групата да разполага и с фотографически апарат (малък, любителски), като се подготви и може да работи и за снимане по-важните събития из действията [на] групата или из живота и участието на добруджанското население, които снимки ще послужат, както за повдигане борческия дух всред добруджанския народ и емиграцията [...] и за факти и документи за [...] пред целия свят – респективно по-културните и [...] действителността на кървавия и безправен режим в Добруджа.

Водителя[т] на групата, н[ачални]ци[те] на подгрупите, н[ачални]ци[те] на тройките и н[ачални]к транспорта по необходимост да имат часовници, винаги сверени и точни.

Заклучение

От показаните вещи и материали по въоръжението погледнато, ще се видят някои като излишни едни, обаче по-обективно разгледано и обсъдено, нищо излишно и ненужно няма, но всичко [...] до минимум.

[...] е, може би ще се укажат неща, като за първо време,

но за това като се има предвид самостоятелността и действията без определен [...] в неприятелска страна – револ[юционната] зона [...] от следните съображения:

[...] на боец – боец с желязна [...] – дисциплина на съзнанието за дълг към род и създава и повдига борческия дух на последния до явно да презира смъртта.

Групата ще играе неоченима роля като всички [...] на бойците, а особено всред добруджанското население из революционната зона, ще вдъхновява, с което пък доверие, ще подтиква последните [към] спонтанна привързаност и подкрепа.

Нахранения[т] боец е винаги бодър. За да се [справят] с лишенията и несгодите, а най-главно, за да не излага населението [на преследвания], а същевременно, да се предпазят [...] на групата, то винаги да е запасена в[ъв] време на движение с храна, вода и др. необходими, за време – еди преход.

Нека да се знае добре, че решающите в похода на борбата са: “не могуците по численост, а качествените и калените по характер“.

Следователно в изложението по “Плана-разпределението“ и указанията по същото, е да се създаде бойна група с всички бойни качества и твърди бойци, подготвени за смели и решителни действия – по временните положения за цел и действия на б[ойната] група, действията ще дадат следния резултат:

Стреснат и сплашат румънската [...], главно румънското правителство, като бъде заставено да даде обратна насока на своята денационализаторска политика, ще предприеме известни реформи за смекчаване на режима, а предвид това неминуемо на първо място и което ще [е] с плюс от голямо значение, че [ще се] респектират своеволията и безчинствата, както на колонистите-цинцари, а тоже и на всички органи [...] власт, като се парират и всички техни потиснически проявления.

Главното, ще се премахне скотският режим, [на който е подложен] инородний елемент, като с това му се даде [...] възможност до окончателното разрешение [на] Добруджанския въпрос, за по-свободно политическо и стопанско развитие.

Временно положение за целта и действията на бойната група

I. Основно положение

1. Групата е бойна революционна единица действаща самостоятелно и независимо, без да се ръководи или влияе от курса – политиката на съществуващите комитети или организации, както извън пределите, а тоже и из пределите на революц[ионната] зона, като строго се придържа в рамките на следващите пунктове упоменати в целта.

II. Цел

2. Да се справи и преследва и наказва за вършените безчинства от преселниците колонисти цинцари над беззащитното и в нищо непровинено добруджанско население от революц[ионната] зона.

3. Да преследва и наказва всички органи на румънската власт, провинени в безчинства, своеволия и беззакония над местното добруджанско население из революц[ионната] зона.

4. Да реагира срещу тираническия и безправен режим, положение създавано от румънската официална власт с явната тенденция за денаионализиране на Добруджа и с които действия се цели: инородний елемент [да] се застави да емигрира или [да се] подложи на асимилиране.

5. Да реагира и срещу всички други напасти и злини,

съществуващи и разоряващи добруджанското население из революционната зона.

6. Крайната цел на борбата упомената в п[ункт] п[ункт] 2, 3 и 4, [е] да се повдигне Добруджанският въпрос за създаване една [...] респективно с О[бществото] [на] Н[ародите], за да – или пък се застави румънската държава да признае ония елементарни човешки права, осветени и от мирните договори, като се даде пълната възможност на добруджанското население за самостоятелност и плебисцит – чрез вотиране.

Забележка: Ще се лишат от вотиране за целта всички ония лица, заселени в Северна Добруджа след м[есец] февруари 1878 год., а за Южна Добруджа [до] м[есец] август 1913 г.

7. Плюс целите упоменати в п[ункт] п[ункт] 2, 3, 4 и 5 от настоящия [за] бойната група е [...] на върховните закони – правдата, до времето указано в п[ункт] 6 от настоящия като действува, без подбор на начини и средства. В това има право и [...], когато въпроса за “самосъхранението” е сложен на карта.

III. Действие

8. Водителя[т] е фактическия[т] комендант и разпоредител на групата комуто се подчиняват и изпълняват безпрекословно заповедите и нарежданията всички членове от последната.

В революционната зона не признава никаква власт.

Всичко разпорежда на свой почин и отговорност, като действува с[ъс] суровост и всички легални и крутни средства, ръководим се от следния принцип:

Революционните действия прекъсват всякаква цивилизация, не познават хуманност, поставят борещата се страна под варварско иго на силата и нуждата, но все пак да не се потъпка човешката съвест.

IV. Общи разпоредби

1. Пояснения

9. Революц[ионна] зона: Северна и Южна Добруджа при граници от 1918 год. Север – р. Дунав, изток – Черно море, югозапад – Царство България.

10. Неприятел: да се подразбира както румънската държава – военна и административна, окръжна и общинска власт, а тоже и ония опълчили се с оръжие или други средства против целите или органите на бойната група.

11. Врагове: освен описаните в п[ункт] 10, да се считат и всички ония, които с каквито и да е средства целят да пакостят, както действията, а тоже членовете или органите на групата.

12. Предвид тежестта на неприятелската власт в качеството на владетели над революционната зона, то всички операции, действия и движения на групата или местните комитети – или организации, или членове на последните се пазят в тайна.

13. Революц[иона] тайна: да се подразбира – както всички членове на групата, местните организации или комитети или членове на последните гдето има, всички книжа и документи за и от последните, а тоже и всички ония лица натоварени или в услуга на общата революц[ионна] акция.

14. Заповед: да се подразбира – всички устни или писмени нареждания от бойната група или местните организации или комитети гдето има из револ[юционната] зона.

15. Предателство: да се подразбира – всяка една революц[ионна] тайна предадена или опит за издаване в неприятелски ръце.

16. Своеволия, безчинства и беззакония: да се подразбират всички случаи описани в п[ункт] п[ункт] 2, 3 и 4 от настоящия.

2. Санкции

17. За своеволия, безчинства и беззакония, при доказаност в пунктовете и отговорни фактори се наказват с[ъс] смърт – тайно.

18. 1. За предателство – наказанието – смърт.

2. Ако ли вследствие на предателството е увреден интереса на общата революц[ионна] акция, то на виновния плюс наказанието наложено му по ал. I на настоящия се унищожават цялото поколение, като всичко[то] имущество се опропаства – пълно разорение из основа.

19. За кражби, грабежи с цел за лична облага: също смърт.

20. За неизпълнение на устна или писмена заповед: наказание – смърт.

21. 1. За враждебно действие при доказаност: наказание – смърт.

2. Ако ли вследствие на враждебността е увреден интереса на обща револ[юционна] акция по ал. I, то се прилага и п[ункт] 18, ал. II.

22. За всички други престъпления или действия и предвидените в п[ункт] п[ункт] 5 и 11 от настоящия, то се представя най-[...] на съдебните съвети от групата, да се произнесат по съвест. Наказания: смърт или смърт при I бележка заменено с глоба или само глоба и пр.

23. Санкциите предвидени по установленията в настоящата разпоредба се прилагат върху всички провинени лица, без разлика на подданство, организация, пол и народност.

3. Екзекутство

24. Всички наложени наказания се изпълняват въз основа:

1. По решения от съдебните съвети при групата.

2. По решения от местните организации или комитети.
3. По решение или съгласието на повече от 5 лица жители в дадена местност и то, ако няма местна организация или комитет.

25. Изпълнение на решенията в п[ункт] 24 се възлага от водителя[т] на групата или началници[те] на подгрупите по назначение или по жребий – [...] или според случая на подгрупи, а при нужда участва и групата.

26. Съдебните съвети се конституират при всеки конкретен случай в състав: водител на групата, началници на подгрупите и двама бойци по назначение или по избор.

V. Бюджет

1. Приходи

27. За посрещане нужните разходи за средства се добиват от революц[ионната] зона:

1. От доброволни пожертвувания.
2. От налагане данък на отделни единици, и то гдето няма местна организация или комитет или членове на последните.
3. От насилствено изземване [...] случаите указани в п[ункт] 2, когато не изп[ълнят].
4. От насилствено изземване – също от неприятелски държавни, колективни лица, учреждения и пр.

28. Срещу всички постъпления [...], се издава квитанция, а при [...] се оставя протокол [...].

2. Разходи

29. От прихода постъпил по п[ункт] 27:

1. 50% се внася в комитета – отдел[но].
2. 50% се оставя в разположение за евентуални нужди.

30. Находящата се сума на разположение на групата, се разходва както [се] намери [за добре] при съгласието и разрешението от водителя, началниците на подгрупите и по назначение или по избор.

31. За всички разходи се съставят [протоколи] и се подписват в разход по надлежния [ред].

32. Всички протоколи се подписват от водителя на групата, н[ачални]ци[те] на подгрупите и по назначение или избор.

VI. Отчет

33. Бойната група в действията и управлението е независима и самоуправяема – п[ункт] 1 [...] обаче водител[ят] ѝ по дълг и по съвест [дава] отчет за действията и финансовото положение на групата пред управителния съвет на комитета във връзка с [...], а при липса на [...] пред бюрото на годишните конгреси [...].

34. След даване надлежния отчет в[ъв] втория случай, съставя се протокол [в който се] вписва всичко констатирано от ревизирующите лица, като с това отчитането се приключва.

VII. Канцелария

35. 1. Книга

а. 1. Дневник: в който се написват – движението, приходи-разходи, изобщо всичко.

б. 1. Приходо-разходна [книга]: от дневника [се] записва [нужното].

в. 1. Квитанционна [книга]: срещу всички доброволни [вноски].

Забележка: тия три книги се прошнуроват и подпечатват от Комитета.

2. Спомагателни

- а. 1. печат на групата на всички от групата бланки.
- б. 1. бланка на групата.

Обявяват се с[ъс] заповед на водителя на последната п[ункт] п[ункт] 1, 2, 3, 4, ..., 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23 и 27, точки 1, 2.

За всезнание на добруджанския народ и емиграция, а за ред, строго съблюдение от членовете на групата и всички [...] в препис се даде широка гласност в революц[ионната] зона, а тоже извън пределите на последната.

Марин Йорданов
АМВР, К 43680, л. 15. Оригинал. Ръкопис.

Приложение №2

СПИСЪК НА ДОБРУДЖАНСКИТЕ ДЕЙЦИ, КОИТО ТРЯБВА ДА БЪДАТ ПРЕДСТАВЕНИ ЗА НАГРАДА И ПЕНСИЯ

1. ИВАН ХАДЖИИВАНОВ от гр. Русе, адвокат, председател на дружество “Добруджа” и такъв на ВДРО, се представява за народна пенсия и орден

2. ГЕОРГИ ТЕОДОСИЕВ от гр. Русе, бивш председател на дружество “Добруджа”, да му се отпусне народна пенсия и орден

3. КИРИЛ КРЪСТЕВ от гр. Силистра, а сега [живуц в] гр. Русе, журналист и член на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия и орден

4. СТЕФАН СИМЕОНОВ от гр. Русе, член на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия и орден

5. СТЕФАН ИВ. БОЗДУГАНОВ от с. Алфатар, Силистренско, началник на чета на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия и орден

6. СТАЙКО КОЛЕВ от гр. Добрич, началник на чета от ВДРО, да му се отпусне народна пенсия и орден

7. АТАНАС КОСТОВ от гр. Балчик, председател на дружество “Добруджа” и член на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия и орден

8. Наследниците на СЛАВИ АЛЕКСИЕВ от гр. Русе, основател на ВДРО и ръководител, да се представят за народна пенсия

9. ЦОНИ ЦОНЕВ ЧАНКОВ от с. Калипетрово, Си-

листренско, четник в[ъв] ВДРО, [да им се отпусне] народна пенсия

10. ИВАН ЕНЕВ ЧОЛАКОВ от с. Калипетрово, а сега живущ в гр. Русе, да му се отпусне народна пенсия

11. ДРАГАН ДОБРЕВ РАЙКОВ от с. Голубина-Атмаджа [с. Ястребна, Дуловско], живущ в с. Голямо Пороище [вероятно с. Пороище, Разградско], раняван в сражения, да му се отпусне народна пенсия и орден

12. ГЕОРГИ ИЛИЕВ НОЕВ от с. Български Косуй [с. Пожарево], Тутраканско, четник [от] ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

13. ПЕТЪР ИВАНОВ ЗАМФИРОВ от гр. Тутракан, сега живущ в гр. Русе, да му се отпусне народна пенсия и орден

14. ТРИФОН КОЛЕВ ДЖЕВИЗЛИЕВ от с. Арабаджилар [Коларово], Тутраканско, четник [от] ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

15. ЮРДАН ДИМИТРОВ КЕШИШЕВ от с. Мал[ка] Кайнарджа [с. Кайнарджа], Силистренско, [живущ в] с. Бъзън, Русенско, четник [от] ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

16. ИВАН ИВАНОВ ЧАПКЪНОВ от с. Малка Кайнарджа [с. Кайнарджа], а сега живущ в с. Бъзън, четник и лежал в затвора, да му се отпусне народна пенсия

17. КРУМ ПОПОВ от с. Попина, Силистренско, а живущ в с. Голяма Ада [с. Острово, Разградско], четник [от] ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

18. СТАНЧО НИКОЛОВ ЛАЙЧЕВ от с. Калипетрово, а живущ в с. Бисерци, [Кубратско] четник [от] ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

19. ПЕТКО МАДЖАРОВ от с. Сеново [правилно с. Сяново], Тутраканско, живущ в с. Бисерци, четник [от] ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

20. РАЧО ИВАНОВ УЗУНОВ от с. Сарсънлар [с. Зафи-

рово], Тутраканско, четник от ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

21. ИВАН РАЧО УЗУНОВ от с. Сарсънлар [с. Зафирово], Тутраканско, четник [от] ВДРО, да му се отпусне народна пенсия и орден

22. МАРИН ЮРДАНОВ от гр. Силистра, четник [от] ВДРО, натоварван с много за[дачи от] ВДРО, [да му се отпусне] народна пенсия

23. БЕЛЧО НИКОЛОВ от с. Кочина [с. Професор-Иширково, Силистренско], а живущ в с. Равно, Кубратско, четник [от] ВДРО, да [му] се отпусне народна пенсия

24. ПЕТЪР БЕЛЧЕВ от с. Сарсънлар [с. Зафирово], а сега живущ в с. Татар Атмаджа [с. Сокол, Тутраканско], четник, да [му] се отпусне народна пенсия

25. ЦАНКО НИКОЛОВ ПЕЙЧЕВ от с. Равно, [Кубратско], четник [от] ВДРО, да [му] се отпусне народна пенсия

26. ПЕТЪР КАРАГЕНОВ от с. Брестовене, Кубратско, член [на] комитета [на] ВДРО, да [му] се отпусне народна пенсия

27. КИРАН ДИМИТРОВ от с. Беш Тепе [с. Пет могили], Новопазарско, четник [от] ВДРО, да [му] се отпусне народна пенсия

28. ГАТЮ РАЧЕВ от с. Вискьой [с. Царев дол], Тутраканско, а живущ в с. Юпер, Кубратско, да [му] се отпусне народна пенсия и орден

29. Наследниците на НИКО ВЕЛИКОВ от с. Гюлеркьой, [с. Алеково, Силистренско] [да им се отпусне] народна пенсия

30. ГЕОРГИ БОБЧЕВ от с. Божурово, Кубратско, член на ВДРО, да [му] се отпусне орден

31. ГЕОРГИ ЮРДАНОВ от с. Базаргян [правилно Базиргян - с. Милетич], Акадънларско, [Дуловско], член на ВДРО, да [му] се отпусне орден

32. ИЛИЙЧО ЙОРДАНОВ от гр. Силистра, а живущ в гр. Русе, секретар на дружество “Добруджа“ и диригент на Добруджанския хор, да му се отпусне орден

33. ПЕТЪР ЕНЧЕВ от гр. Исперих, четник, орден да му се отпусне

34. АЛЕКСИ ДОБРЕВ от гр. Русе, четник от ВДРО, да му се отпусне [народна] пенсия

35. ЧЕРНЮ ЕНЧЕВ от Исперих, четник, да му се отпусне [народна] пенсия

36. ИВАН ДИМИТРОВ ЙОВЧЕВ от с. Бабук, [Силистренско], а живущ в гр. Русе, член на ВДРО, да [му] се отпусне [народна] пенсия и представи за орден

37. НИКОЛАЙ В. ЧАКЪРОВ от с. Звънарци, Кубратско, член на ВДРО, да се представи за орден

38. РАШКО ГЕОРГИЕВ ЧОРБАДЖИЕВ от с. Малка Кайнарджа [с. Кайнарджа], а сега [живущ във] Варна, четник, да [му] се отпусне [народна] пенсия и орден

39. ТРИФОН КИРОВ от гр. Тутракан, а живущ в гр. Русе, знаменосец на дружество “Добруджа“ в гр. Русе, да му се отпусне орден

40. СЪБИ КОЛЕВ от с. Алфатар, ятак на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

41. ГРИГОР ПОПОВ от с. Алфатар, на неговата наследница МИНА ГР. ПОПОВА, ятак, да ѝ се отпусне народна пенсия

42. МИХАЛ ВЪЛЧЕВ ЧЕНГЕНЕВ от с. Алфатар, ятак и куриер на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

43. МИХАЛ ТОДОРОВ ПАПАЗОВ от с. Калипетрово, ятак на ВДРО и негов куриер, да му се отпусне народна пенсия

44. МИХАЛ КУРТЕВ ПЕЛИВАН КУРТЕВ от с. Голубина-Атмаджа [с. Ястребна], ятак и куриер, да му се отпусне народна пенсия

45. ЙОВЧО ТОДОРОВ ЙОВЧЕВ от с. Домушлар [пра-

вилно Доймушлар – с. Ситово, Силистренско], ятак и куриер, съден и стоял [в затвора], да му се отпусне народна пенсия

46. СТЕФАН ИВ. КОВАЧЕВ от с. Гюргенджилик [правилно Гюргенджик – с. Попкралево, Силистренско], ятак и куриер на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

47. КОСТА МАКЕДОНОВ от гр. Силистра, член на комитета на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

48. ДОБРИ БЪРДАРОВ от гр. Силистра, член на комитета на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

49. НИКОЛА ЙОВЧЕВ от с. Калипетрово, ятак и член на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

50. ТРИФОН ЙОВКОВ от гр. Тутракан, член на комитета [на] ВДРО и ятак, да му се отпусне народна пенсия

51. ТОНИ НЕДКОВ КАРАПЕТКОВ от с. Малка Кайнарджа [с. Кайнарджа], ятак и куриер на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

52. ГАНЧО НИКОЛОВ от с. Балтаджени Еникьой [правилно Балтаджи Еникьой – с. Брадвари], Акадънларско [Дуловско], ятак и куриер на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

53. ХАРАЛАН ТОДОРОВ ДЪНЕВ от с. Малка Кайнарджа [с. Кайнарджа], Силистренско, ятак и куриер на ВДРО, да му се отпусне народна пенсия

54. ВЕЛИКО СТЕФАНОВ НЕДЕВ от с. Караач [с. Брестовене], ятак и куриер, съден и лежал [в затвора], да му се отпусне народна пенсия

55. ТОДОР от с. Малък Караач [с. Брестак, Силистренско], куриер, да му се отпусне народна пенсия

56. КОЛЮ от с. Кайряк [правилно Кайрак – с. Каменци, Силистренско], куриер, да му се отпусне народна пенсия

57. ВАСИЛ БАБАЛИЕВ [от] с. Цар Самуил, [Русенско], куриер, да му се отпусне народна пенсия

58. МИНЧО ВЪНДЕВ от гр. Русе, да се представи за орден

59. ТОДОР СТАНЧЕВ от гр. Тутракан, а сега живущ в гр. Русе, да се представи за орден

60. ДИМИТЪР ДИМИТРОВ от с. Цар Самуил, Русенско, да се представи за орден

Добавени във втория списък под следните номера:

27. ИВАН ИВАНОВ УЗУНОВ от с. Равно, да му се отпусне народна пенсия

60. ДОЧКО БОЕВ от с. Семерджиево, [Русенско], да се награди с орден

63. Наследниците на ИВАН МАРИНОПОЛСКИ, да се представят за народна пенсия и орден

64. ЩЕРЮ БАРГАЗОВ от гр. Русе, да се представи за награда с орден

65. ДРУМИ ПАНАЙОТОВ от с. Бисерци, Кубратско, да се представи за награда с орден

66. ПЕТЪР ДРУМЕВ от гр. Тутракан, да се представи за награда с орден

67. КИРИЛ КАСАБОВ от гр. Силистра, да се представи за орден

68. Наследниците на ИВАН ГОСПОДИНОВ от Сарсънлар [с. Зафирово], убит на 15 август [1]940 год., ПЕНКА на 12 год., ДЕНКА на 8 год. и ВАСИЛ на 4 год.

69. ДРАГОМИР САКЕЛАРОВ, адвокат – Добрич, да се представи за орден и [народна] пенсия

70. ИВАН СТ. ПОПОВ, адвокат в гр. Добрич, да се награди с орден

71. ДИМИТЪР ИЛИЕВ ЧОРБАДЖИОЛУ от с. Малка Кайнарджа [с. Кайнарджа], четник, да се награди с орден

72. СТОЯН ИВ. ДРАГАНЧЕВ от Малка Кайнарджа [с. Кайнарджа], ятак, да се представи за орден

73. ТОДОР КОЛЕВ ДЪНЕВ от с. Разделна, Варненско, да се представи за орден

74. ГЕОРГИ ИВ. ЧАПКЪНОВ от с. Разделна, Варненско,
да се представи за орден

75. РАДИ ЧЕРВЕНКОВ от гр. Варна, да се представи за
орден

76. КАЛЧО ДОБРЕВ от с. Ястребово, Русенско, да се
представи за орден

77. ТОДОР КЪРДЖИЕВ от гр. Тутракан, да се представи
за орден

ДА-Русе, ЧП №1107, л. 39; Личен архив на
Иван Хаджииванов.

ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА

I. АРХИВНИ (НЕПУБЛИКУВАНИ) ДОКУМЕНТИ И МАТЕРИАЛИ

Централен държавен архив на Република България (ЦДА)

Архивни фондове и спомени:

Ф. 176К Министерство на външните работи и изповеданията

Ф. 264К Министерство на вътрешните работи и народното здраве

Ф. 327К Българска легация в Букурещ

Ф. 370К Дирекция на полицията

Ф. 130К Личен фонд Иван Стефанов Пенаков

Ф. 1771К Личен фонд Дора Петрова Габе

Спомени 1492Б, т. III Върбан Петров “Бунтарски мемоари” (декември 1958 – март 1959)

Архив на Министерството на вътрешните работи (АМВР)

Об. д. 221

Об. д. 368, ч. I и ч. IV

Об. д. 814, ч. I, ч. II и ч. III

Об. д. 1487

Об. д. 4091

Об. д. 4896

Об. д. 5703

Об. д. 12055, ч. II

Об. д. 12818, ч. I

Об. д. 20677
Об. д. 22327, ч. I и ч. II
Об. д. 30530К
Об. д. 106520, ч. I и ч. XV
Об. д. 107232, ч. IV и ч. V
К 43680
II НС 1289
II НС 1291
II НС 1295

**Държавен военноисторически архив (ДВИА) – В.
Търново**

Ф. 1 Канцелария на Министерството на войната
Ф. 22 Генерален щаб
Ф. 23 Разузнавателен отдел
Ф. 24 Оперативен отдел
Ф. 40 Щаб на действащата армия
Ф. 991 Шуменски-русенски военнополови съд
Ф. 1391 Управление гранични войски
Ф. 1417 6-ти пограничен сектор
Ф. 1418 7-ми пограничен сектор

Държавен архив (ДА) – Варна

Ф. 80К Централен добруджански народен съвет в гр.
Бабадаг

Държавен архив – Русе

Ф. 1К Областна дирекция
Ф. 3К Околийско управление
Ф. 4К Градска община
Ф. 103К Областен съд
ЧП №711 Устав, резолюция и програма на ДРО 20
септември 1925 г.

ЧП №764-165 Протоколни книги на Женско дружество
“Добруджа”

ЧП №1107 Иван Хаджииванов

Държавен архив - Силистра

Ф. 111К Личен фонд Тотю Драганов Михайлов

Държавен архив – Шумен

Ф. 66К Селско общинско управление с. Никола Козлево,
Новопазарско

Ф. 1101Б Окръжен партиен архив

Исторически музей (ИМ) – Добрич

Инв. №53 НСФ Спомени на Сократ Близнаков

Инв. №270 НСФ Обвинителен акт по следствено дело
№56/1925 г на П-ри полеви военен следовател при Русенския
военно полеви съд

Исторически музей – Русе

Инв. №338 К-ОФ Спомени

Личен архив на Иван Хаджииванов - Русе

II. ПУБЛИКУВАНИ ДОКУМЕНТИ И СТАТИСТИЧЕСКИ ИЗДАНИЯ

Документи за историята на Тутракан 1878-1944. Под редакцията на: Тодоров, П., К. Пенчиков, П. Бойчев. Тутракан, 2007.

Извори за историята на Добруджа. 1878-1918. т. I. Отг. редактор П. Тодоров. С., 1992.

Извори за историята на Добруджа 1919-1941. т. 2. Отг. редактор П. Тодоров. С., 1993.

Селскостопанско настаняване на бежанците в България 1927-1932. С., 1932.

Ст. дн. XXV ОНС I изв. с., 1940.

III. ВЕСТНИЦИ

Бежански глас 1923; Варненска поща 1940; Добруджа 1918-1934; Добруджанска борба 1928; Добруджански глас 1919-1935; Добруджанско ехо, Русе 1931; Добруджанско знаме 1920-1931; Добруджанско слово 1919; Дума 1930; Дунавски отечествен фронт, Русе 1947; Държавен вестник 1940-1945; Земеделско знаме 1926; Зора 1940-1942; Мир 1923-1940; Народна борба, Русе 1940; Независимост 1924; Последни новини, Варна 1940; Поща, Добрич, 1926; Пробуда 1937; Радикал 1924; Работническо дело, 1929; Русенска поща 1922-1940; Стефан Караджа, Варна, 1927; Трибуна 1929; Трибуна на поробените, Варна, 1932; Утринна поща, Варна 1940; Черно море, Варна 1940; Шуменски вестни, Шумен, 1922-1932; Шуменски общински вестни, Шумен, 1940 .

IV. МЕМОАРИ И СПОМЕНИ

Георгиев, Ив., Т. Генчев. Димитър Дончев - Доктора. Биографичен очерк. С., 1961.

Георгиев, Ив. Добруджа в борба за свобода. Спомени и бележки за революционното движение в Добруджа. С., 1962.

Георгиев, Ив. Д-р Петър Вичев. Биографичен очерк. С., 1967.

Георгиев, Ив., Т. Генчев. Дочо Михайлов. Биографичен очерк. С., 1957, 1966.

Добруджанци в огъня на революционната борба. С., 1974.

- Крумов, М.** Зад стените на фашизма. С., 1967.
Материали по революционното движение в Силистренски окръг. С., 1968.
- Михнев, Б.** Страшните, но славни пътища. С., 1974.
- Панов, Й.** Наричаха ни конспиратори. С., 1970.
- Христов-Васкин, Васил.** Записки по революционното движение в Добруджа. Спомени. С., 1968.

V. ИЗСЛЕДВАНИЯ

Алманах на българските национални движения след 1878 г. С., 2005.

Анчев, Ст. Добруджанският въпрос в политическия живот на България през периода 1918-1923 г. В. Търново, 1994.

Анчев, Ст. Четническият въпрос в българо-румънските отношения 1919-1923 г. – Българите в Северното причерноморие. Изследвания и материали. В. Търново, 1993, 202-216.

Бешков, Л. Добруджа през вековете. Добрич, 1999.

Бойчев, П. Посрещането на освободителните войски в Тутракан на 21 септември 1940. – В: 50 години от освобождението на Южна Добруджа. Сборник изследвания. Тутракан, 1991, с. 30-45.

Бойчев, П. Щети, нанесени при румънското оттегляне от Тутраканския район през 1940 г. – 60 години Крайовски договор. Тутракан, 2001, 100-115.

Бърчева, М. Русенската общественост и връщането на Южна Добруджа към България. – В: Алманах за историята на Русе. Т. 4. Русе, 2002, 46-57.

Бужашка, Б. Георги Димитров и проблемът за единния фронт в добруджанското национално-революционно движение (1923-1934 г.). – В: Добруджа, 1988, №5, 36-50.

Габе, П. Добруджанският въпрос в неговата същност (по

повод обезземелването на добруджанското население). С., 1925.

Ганев, Г. Дейността на Добруджанската революционна организация (ДРО) в периода 1933-1940 г. – В: ГСУ ИК, т. 59, 1965, 1966, 1-75.

Ганев, Г. Добруджанското националноосвободително движение в периода 1914-1919 г. – ГСУ ИК, 56, 1962, 87-166.

Ганев, Г. Към въпроса за образуването на ДРО и дейността ѝ до 1933. – ГСУ ИК, т. 53, 1959, 51-130.

Ганев, Г. Развитие на добруджанското националноосвободително движение през периода 1919-1925 г. ГСУ ИК, 59, 1967, 181-259.

Генерал Тошево. С., 1989.

Генчев, Н. Възвръщането на Южна Добруджа на България през 1940 г. – В: Исторически преглед, 1969, №6, 58-73.

Георгиев, Й. Добруджа и разстрела на Петър Чапкъна през 1937 г. в Добрич. Добрич, 1992.

Георги Кроснев. Живот и дейност. Съставител: П. Тодоров. С., 1974, 172 с.

Георгиева, Ст. Добруджанският въпрос между двете световни войни и историографски проблеми. – В: Научни трудове на Русенския университет “А. Кънчев”. Педагогика и обществознание. Т. 37, Серия 7. Русе, 1999, 6-10.

Георгиева, Ст. Добруджанската чета. С., 1991.

Георгиева, Ст. Национални програми по Добруджанския въпрос. С., 2001.

Георгиева, Ст. Сребърненският процес от 1936-1937 г. и борбата на добруджанци за свобода. – В: Добруджа, 1984, №1, 113-119.

Георгиева, Ст. Съдбата и борбите на българите от Южна Добруджа под румънска власт 1935-1940. С., 1995.

Георгиева, Ст. Уставът на ДРО от 1929 г. – основен

програмен документ. – В: Майски четения. Силистра, 2000, 96-100.

Господинов, П. Добруджа и нейните борби. – Отец Паисий, 1933, №5-6, 132-136.

Господинов, П. Добруджанското движение. Идейни постижения и борби. Слово, произнесено на ВДС, заседавал на 3-5 октомври 1942 г. в гр. Добрич. С., 1943.

Град Тервел и Тервелският край. С., 1984.

Златев, Л. Един неизвестен документ за целите и уставната регламентация на четническия апарат на Вътрешната добруджанска революционна организация (ВДРО) от началото на 30-те години на XX век. – В: Алманах за историята на Русе. Т. 8. Русе, 2008, 221-241.

Змеев, Р. Тутракан. С., 1987, 186.

Илиев, Б. Белица Тутраканско. Минало и настояще. С., 2002.

Илиев, Б. Силистра. Летопис за непреклонния град. С., 1989.

Исперих. С., 1980.

История на Алфатар. С., 1994.

История на българската дипломация. С., 1994.

История на българската дипломация. I част. Варна, 1999.

История на българската дипломация. II част. Варна, 2001.

История на град Толбухин. С., 1968.

История на Добруджа. Т. 4. В. Търново, 2007.

История на Русенската партийна организация. С., 1971.

Кратка история на Добруджа. Варна, 1986.

Казълов, Ив. Поземлената политика на румъните в Добруджа. – В: Отец Паисий, 1938, №1, 13-19.

Константинов, П. Историята на България с някои премълчавани досега исторически факти. С., 1993.

Кузманова, Ан. Балканската политика на Румъния 1933-1939. С., 1984.

Кузманова, Ан. Българското население в Южна Добруджа и ОН. – В: Векове, 1982, №4, 5-23.

Кузманова, Ан. Добруджанският въпрос (1878-1944). – В: Военноисторически сборник, 1993, №1, 21-41.

Кузманова, Ан. Историята на Южна Добруджа в периода на румънското господство в румънската историография при режима на Чаушеску. – В: 50 години от възвръщането на Южна Добруджа (Сборник изследвания). Силистра, 1990, 286-312.

Кузманова, Ан. Малцинственият проблем в българо-румънските дипломатически отношения през 30-те години 1933-1940. – Сб. Българският национален въпрос след Берлинския конгрес 1878-1944. С., 1976.

Кузманова, Ан. От Ньой до Крайова 1919-1940. Въпросът за Южна Добруджа. С., 1989.

Кузманова, Ан. Румънски представи за българския характер на Добруджа през 1878-1940 г. Добрич, 1992.

Малев, Н. Арумънска колонизация на Южна Добруджа и арумъните в Македония. – В: Добруджа, 1994, №11, 134-141.

Милачков, В. Бележки на добруджанския деец Аспарух Айдемирски за осъждането му от Народния съд 1944-1945. – Добруджа, 1992, № 9, 300-316.

Милачков, В. Великият добруджански събор 1942 г. – В: Добруджа, 2005, №17-18, 290-300.

Милачков, В. Вътрешната добруджанска революционна организация – основни моменти от дейността ѝ. – Архивен преглед, 1990, № 3, 38-40.

Милачков, В. Дейците на добруджанското движение за новата история след възвръщането на Южна Добруджа към България през 1940 г. – 60 години Крайовски договор. Тутракан, 2001, 123-133.

Милачков, В. Д-р Иван Пенаков за Добруджанския въпрос след Крайовския договор. – В: Добруджа, 1994, №11, 94-136.

Милачков, В. Документи за приобщаването на Южна Добруджа към България. – В: Архивен преглед, 1995, №3-4, 52-64.

Милачков, В. Една злощастна участ – нерадостната съдба след 1944 г. на Стефан Пенев, бивш областен директор на Шуменска област. – В: България след 1944 г. – история, проблеми, тенденции. (Доклади и научни съобщения, изнесени на Националната научна конференция, Шумен 14-15 май 2002 г.). Шумен, 2003, 75-92.

Милачков, В. Контактите на Вътрешната добруджанска революционна организация с ВМРО през лятото на 1924 г. – В: 100 години от Рилския конгрес на ВМРО. История и съвременност. Сборник доклади от международна научна конференция в Благоевград, 29-30 септември 2005 г. Кюстендил, 2006, 171-194.

Милачков, В. Националноосвободителните борби на добруджанските българи (1919-1940).-В: История на Добруджа. Т. 4. В. Търново, 2007, 341-416.

Милачков, В. Нови сведения за създаването и дейността на Добруджанската революционна организация (от архивите на Коминтерна). – В: Сб. България в сферата на съветските интереси. (Българо-руски научни дискусии). С., 1998, 284-290.

Милачков, В. Обществената активност на добруджанските дейци след 1940 г. – История на Добруджа. Т. 4, 581-591.

Милачков, В. Отпускане на пенсии на заслужили добруджански дейци след възвръщането на Южна Добруджа на България. – Добруджа, 1996, № 13, 179-189.

Милачков, В. Създаването на Вътрешната добруджанска революционна организация и Съюза “Добруджа”. – В: Военноисторически сборник, 1997, №2, 188-206.

Милачков, В. Сътрудничеството между организациите на добруджанските и македонските българи след Първата све-

товна война. – В: Сб. В памет на Константин Пандев. С., 2000, 131-146.

Митев, Д., В. Милачков. Програмата на Вътрешната добруджанска революционна организация – основни моменти от дейността ѝ. – В: Архивен преглед, 1990, №3, 45-52.

Нягулов, Бл. Добруджанските българи и конгресите на европейските национални малцинства. – В: Добруджа, 1990, №7, 87-103.

Нягулов, Бл. За националните духовни връзки между България и Добруджа 1918-1940. – 50 години от възвръщането на Южна Добруджа. С., 1996, 90-100.

Нягулов, Бл. Опит за създаване на българска малцинствена партия в Добруджа през 1926 г. – Добруджа, 1992, № 9, 228-308.

Нягулов, Бл. Политиката на Румъния в Добруджа (1919-1940).-В: История на Добруджа. Т. 4, 287-301.

Нягулов, Бл. Събитията в Южна Добруджа през есента на 1927 г. и техният международен отзвук. – Добруджа, 1988, № 5, 155-167.

Нягулов, Бл. Убийството на Христо Стефанов – лично отмъщение или политически атентат? – В: Добруджа, 1991, №8, 193-208.

Панов, Й. Наричаха ни конспиратори. С., 1970.

Пенчиков, К. Добруджанският въпрос в международните отношения 1919-1923. ТВТУ “Кирил и Методий”. Т. 24. С., 1987, кн. 3, 41-108.

Пенчиков, К. Новоиздирени югославски документи за Южна Добруджа в периода 1919-1930 г.. – В: Добруджа, 1984, №1, 104-111.

Пенчиков, К. Окупацията на Добруджа и съпротивата срещу нея. – В: История на Добруджа. Т. 4, 251-266.

Пенчиков, К. Съпротивата на добруджанското насе-

ление срещу съгласено-румънската окупация след Първата световна война. – В: 60 години Крайовски договор. Тутракан, 2001, 16-27.

Петров, Л. Крайовският договор от 1940 г. – политически и военни проблеми. – Добруджа, 1986, №3, 61-75.

Петров, Л. Мероприятия на българската държава в Южна Добруджа през 1940 г. – В: Добруджа, 1987, №4, 62-75.

Петров, М. Д-р Петър Вичев и добруджанското освободително движение. – Добруджа, 1985, кн. 2, 24-31.

Попова, Кр. “За Добруджа готови сме!” Добруджанските младежки организации в България 1919-1934 г. С., 1993.

Попова, Кр. Поглед към Аспарух Айдемирски. – 50 години от възвръщането на Южна Добруджа, 184-196.

Попова, Кр. Създаване на самостоятелна добруджанска младежка организация в България 1923-1926. – Добруджа, 1987, кн. 4, 51-61.

Радев, В. Посрещането на българските власти и войски в Силистра през есента на 1940 г. – В: 50 години от възвръщането на Южна Добруджа към България, с. 104-120.

Радков, Ив. Опит за политически портрет на Стефан Симеонов.-В: Алманах за историята на Русе. Т. 1. Русе, 1996, 158-174.

Радославова, Л. Южна Добруджа в българската история края на ХІХ – началото на ХХ век. История, хора, съдби. (Материали и изследвания). Варна, 2005, 240 с.

Roman, M. Iredenta bulgara in Dobrogea. – Analele Dobrogei. Anul XVI. Cernauti, 1935, 1-22.

Спасов, Л. Добруджанският въпрос във външната политика на България (октомври 1938 – август 1939 г.). – В: Добруджа, 1986, №3, 48-60.

Тодоров, П. Аграрните отношения в Южна Добруджа 1878-1944. В. Търново, 1982.

Тодоров, П. Българските културни общества в Добруджа

1919-1940. – В: Исторически преглед, 1992, №5, 23-31.

Тодоров, П. Добруджанската националноосвободителна автономистка организация 1919-1923. Трудове на ВТУ “Кирил и Методий” – Исторически факултет. Ч. 1. Т. 26, 1992, кн. 3, 139-191.

Тодоров, П. Добруджанската нелегална националноосвободителна автономистка организация 1919-1923. Трудове на ВТУ “Кирил и Методий” - Исторически факултет. Ч. 2. Т. 27, 1992, кн. 3, 7-56.

Тодоров, П. Етнодемографски процеси в Южна Добруджа 1913-1940 г. – Добруджа, 1984, №1, 3-14.

Тодоров, П. Идейни течения и борби в добруджанското националноосвободително движение до 1919 г. – В: Българският национален въпрос след Берлинския конгрес до социалистическата революция 1878-1944. С., 1986, 111-169.

Тодоров, П. Икономическият живот в Добруджа 1878-1940. – В: Добруджа, 1996, №13, 222-292.

Тодоров, П. Крайовският договор и епилогът на Добруджанската революционна организация. – В: 50 години от възвръщането на Южна Добруджа, 72-113.

Тодоров, П. Ньойският договор – последици за българите от Добруджа. – В: Добруджа, 1997/1999, №14-16, 163-169.

Тодоров, П. Освободителните борби на Добруджа. Добруджанската революционна организация 1925-1940. С., 1992.

Тодоров, П. Шестдесет години от основаването на Добруджанската революционна организация. Основни аспекти на нейната стратегия и тактика. – В: Добруджа, 1985, №2, 32-40.

Янакиев, Н. Възникване на организираното добруджанско националноосвободително движение. – В: Добруджа, 1991, №8, 78-92.

**ВЪТРЕШНАТА ДОБРУДЖАНСКА
РЕВОЛЮЦИОННА ОРГАНИЗАЦИЯ (ВДРО)
1923-1940**
българска
Първо издание

© автор: Любомир Златанов Златев
© рецензент: проф. д.и.н. Петър Тодоров
редактор и коректор
Галина Джурова

© Издателство “ЛЕНИ АН” - РУСЕ, 2009

Предпечатна подготовка и печат: “ЛЕНИ АН”

ISBN: 978-954-8190-67-1